

ŽMOGAUS TEISIŲ
STEBĖJIMO INSTITUTAS

HUMAN RIGHTS
MONITORING INSTITUTE

Nusikaltimų aukų teisių direktyva: naujas požiūris į artimųjų smurto aukas

OPEN SOCIETY
FOUNDATIONS

Ataskaitą parengė:

Mėta ADUTAVIČIŪTĖ, Žmogaus teisių stebėjimo institutas

Pareigūnų, prokurorų ir teisėjų nuostatų tyrimą atliko:

Dr. Ilona MICHAILOVIČ, Renata GIEDRYTĖ, Mindaugas LANKAUSKAS, Lietuvos teisės institutas

Nukentėjusiųjų ir pagalbos teikėjų nuostatų tyrimą atliko:

Dr. Vilana PILINKAITĖ-SOTIROVIČ, Giedrė RAMONAITĖ, Lygių galimybių plėtros centras
Jūratė GUZEVIČIŪTĖ, Mėta ADUTAVIČIŪTĖ, Žmogaus teisių stebėjimo institutas

Ataskaitą redagavo:

Natalija BITIUKOVA, Karolis LIUTKEVIČIUS, Žmogaus teisių stebėjimo institutas

Dėkojame:

tyrimo dalyviams ir Laurai Matelionytei, VU TF

Maketavo:

Kontis Šatūnas (www.imago.lt)

Rėmėjai:

Turinys

Apie tyrimą	4
Ižanga	5
Smurtas artimoje aplinkoje: padėtis Lietuvoje	6
Nusikaltimų aukų teisių apsauga ES teisėje	8
Sąvokų problematika	9
Auka	9
Šeimos nariai ir artima aplinka	10
Smurtas ir jo formos	11
Fizinis smurtas	12
Psichinis smurtas	12
Ekonominis smurtas	14
Seksualinis smurtas	14
Bendravimas su smurto artimoje aplinkoje aukomis	15
Teisė suprasti ir teisė gauti informaciją	17
Teisė į vertimą	19
Dalyvavimas baudžiamajame procese	20
Teisė į teisinę pagalbą	20
Teisė į apsaugą	21
Fizinės apsaugos priemonės nacionalinėje teisėje	21
Apsaugos priemonių proporcingumas	22
Apsaugos poreikiai: nukentėjusiųjų požiūris	23
Nukentėjusiųjų apsauga susitaikymo atveju	24
Bendrosios apsaugos priemonės baudžiamajame procese	25
Teisė išvengti kontakto	25
Teisė į apsaugą nusikalstamų veikų tyrimo metu	25
Teisė į privatumo apsaugą	26
Specialiųjų apsaugos poreikių vertinimas. Specialiosios apsaugos priemonės	27
Teisė į pagalbą	28
Rekomendacijos	30

Apie tyrimą

Iki 2015 m. lapkričio Lietuva į savo teisinę sistemą turi perkelti Nusikaltimų aukų teisių direktyvos nuostatas.¹ Direktyva ne tik nustato pamatines nusikaltimų aukų procesines teises, bet įtvirtina ir naujas – teisę gauti būtiniausią informaciją jau pirmo kontakto su institucijomis metu, teisę į pagarbų, jautrų ir profesionalų elgesį, į apsaugą nuo pakartotinės viktimizacijos, bauginimo ar keršto, teisę į nemokamą konsultacinę, psichologinę ir kitą pagalbą.

Šiuo tyrimu siekiama įvertinti, kaip Lietuva pasirengusi įgyvendinti Direktyvos teises praktikoje. Kaip atvejo studija tyrimui pasirinkta smurto artimoje aplinkoje aukų teisių apsaugos ir pagalbos joms sistema. Būtent šių aukų apsauga yra išsamiausiai reglamentuota specialiaame įstatyme, o pastaruoju metu jai Lietuvoje skiriama nemažai institucijų bei visuomenės dėmesio.

Tyrimo metu ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokurorai ir teisėjai buvo prašomi pasidalinti savo išvalgomis apie praktikoje kylančius iššūkius taikant Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymą. Nukentėjusios nuo artimųjų smurto dalijosi savo patirtimis dalyvaujant baudžiamajame procese ir naudojantis savo teisėmis – buvo vertinamas teisėsaugos pareigūnų bendravimas, teikiama informacija, pagalbos tarnybų paslaugos, valstybės taikoma fizinė jų ir jų šeimos narių apsauga. Pagalbą teikiančių tarnybų darbuotojai taip pat buvo prašomi pasidalinti savo nuomone apie tai, kaip praktikoje užtikrinama artimųjų smurto aukų teisių apsauga ir pagalba.

Tyrimas atskleidė, kad, siekiant tinkamai įgyvendinti Direktyvos teises, dar lieka nemažai „namų darbų“. Viena vertus, per keletą metų buvo padaryta didelė pažanga sukuriant veikiančią artimųjų smurto aukų apsaugos ir pagalbos joms sistemą. Už smurtu artimoje aplinkoje pasireiškiančias nusikalstamas veikas kur kas dažniau taikoma baudžiamoji atsakomybė, taip mažinant anksčiau vyravusį nebaudžiamumą. Nukentėjusiosios, savo ruožtu, turi kur kas geresnes galimybes ginti savo teises, nes

valstybė stojo jų pusėn, tyrimo, įrodinėjimo ir kaltinimo našta perkeldama teisėsaugos institucijoms.

Kita vertus, artimųjų smurto aukoms labai trūksta būtinos informacijos ir teisinės pagalbos, jos neretai nežino arba nesupranta savo teisių ir kaip jomis tinkamai pasinaudoti, todėl negali pilnavertiškai dalyvauti baudžiamajame procese. Nukentėjusiosios ne visuomet gauna fizinę apsaugą sau ir šeimos nariams, neretai bijo dėl savo ir vaikų saugumo, nerimauja dėl atsakomųjų veiksmų ir grasinimų.

Tyrimas atskleidė, kad tai, kaip atsižvelgiama į nukentėjusiųjų poreikius baudžiamajame procese, dažniausiai priklauso nuo asmeninių pareigūnų gebėjimų, individualaus pareigūnų, prokurorų ir teisėjų požiūrio. Buvo išsakyta daug gerų atsiliepimų apie pareigūnų ir institucijų darbą, profesionalumą, supratingumą ir palaikymą proceso metu – „policija reagavo greitai, labai padėjo morališkai“, „tyrėjos taip žmogiškai ir nuoširdžiai savo darbą dirbo“. Tačiau pasitaikė ir atvejų, kai nukentėjusios gailėjosi, jog apskritai kreipėsi pagalbos ir daugiau to nedarytų, nes „tikrai policija nepadės“.

Tyrimo dalyvavę pareigūnai, prokurorai ir teisėjai atkreipė dėmesį į tai, kad trūksta aiškumo apsaugos priemonių reglamentavime, nusikaltimų aukoms nepakanka teisinės, psichologinės, socialinės pagalbos proceso metu. Pažymėta, kad baudžiamoji teisė, nors ir padeda kovoti su smurtinių nusikaltimų artimoje aplinkoje latentiskumu, savaime negali įveikti jų priežasčių ir pasekmių, todėl būtina tinkama prevencija, psichologinės, socialinės ir kitos paslaugos.

Tyrimo išvadose pateikiamos rekomendacijos, kaip galima tobulinti teisės aktus ir institucijų praktiką, kad Direktyvos teisėmis galėtų veiksmingai naudotis artimųjų smurto ir kitų nusikaltimų aukos.

¹ 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir tarybos direktyva 2012/29ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220TVR, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0029&from=en>

Ižanga

Kasmet Europos Sąjungoje (ES) apie 75 milijonai gyventojų tampa nusikaltimų aukomis, tačiau jų teisių apsaugos lygis ES šalyse skiriasi. Nuo nusikaltimų nukentėję asmenys ne visuomet gali pasinaudoti pamatinėmis procesinėmis teisėmis, gauti reikalingą pagalbą ar jaustis saugūs nuo pakartotinės viktimizacijos. Siekiant sustiprinti ir suvienodinti nusikaltimų aukų teisių apsaugą, 2012 m. priimta direktyva, nustatanti **vienodus minimalius** nusikaltimų aukų teisių apsaugos standartus, privalomus visoms ES šalims.²

Direktyvos tikslas – užtikrinti, kad nusikaltimų aukos gautų „tinkamą informaciją, paramą ir apsaugą bei galėtų dalyvauti baudžiamajame procese“. Ypatingas dėmesys Direktyvoje skiriamas pažeidžiamoms nusikaltimų aukoms: **artimųjų smurto**, smurto lyties pagrindu, seksualinio smurto ir prievartos, neapykantos nusikaltimų, terorizmo aukoms, taip pat nusikaltimų aukoms tapusiems nepilnamečiams. Direktyvoje pabrėžiama **individualaus požiūrio į auką** ir **specialius aukos poreikius** svarba – baudžiamojo proceso metu privaloma įvertinti aukai kylančią riziką, pakartotinės viktimizacijos, bauginimo ar keršto grėsmę, nustatyti specialiuosius aukos apsaugos poreikius ir į tai atsižvelgiant užtikrinti tinkamą aukos apsaugą bei specializuotos pagalbos teikimą.

Lietuvoje išsamiausiai reglamentuota smurto artimoje aplinkoje aukų teisių apsauga. 2011 m. priimtas Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas numato aukų teisę naudotis apsaugos priemonėmis bei gauti specializuotą nemokamą pagalbą. Be to, įstatymas sustiprina nukentėjusiųjų galimybes siekti teisingumo dėl artimoje aplinkoje prieš juos padarytų nusikalstamų veikų, tyrimo, įrodinėjimo ir kaltinimo našta perkeltiant teisėsaugai. Tačiau taikant įstatymo nuostatas praktikoje iškyla nemažai iššūkių.

Atsižvelgiant į tai, šiuo tyrimu siekiama dvejopo tikslo. Visų pirma, siekiama išsiaiškinti, kaip nusikaltimų aukų teisių apsaugos sistema Lietuvoje atitinka iš Direktyvos kylančius standartus, lyginamajai analizei pasitelkiant smurto artimoje aplinkoje aukų teisių apsaugos ir pagalbos joms sistemą. Tyrimu taip pat siekiama įvertinti, kokį poveikį šiai sistemai bei praktinių problemų sprendimui galėtų turėti tinkamas Direktyvos nuostatų perkėlimas.

Tyrimo ataskaitoje apžvelgiamas teisinis reglamentavimas, su smurtu artimoje aplinkoje susiję teismų sprendimai, analizuojamos policijos pareigūnų, prokurorų, teisėjų bei specialiosios pagalbos paslaugų teikėjų nuostatos. Ypatingas dėmesys skiriamas pačių smurto artimoje aplinkoje aukų požiūriui į tai, kaip veikia aukų teisių apsauga ir pagalba joms Lietuvoje. Tyrimo metu apklausta 10 smurto artimoje aplinkoje aukų (N),³ 5 ikiteisminio tyrimo pareigūnai/ės (ITP), 5 prokurorai/ės (P), 5 teisėjai/os (T), 5 specializuotos pagalbos centrų (SPC) darbuotojos (S).⁴ Tyrimas vyko dviejuose didžiuosiuose miestuose ir viename rajono centre.⁵ Struktūruotų interviu metu respondentų buvo prašoma įvertinti smurto artimoje aplinkoje aukų teisių apsaugos ir pagalbos joms sistemą iš savo perspektyvos – baudžiamosios teisės praktiko, pagalbos teikėjo ir nukentėjusio asmens.

Išvados pateikiamos rekomendacijos dėl teisinio reguliavimo ir praktikos tobulinimo siekiant tinkamai įgyvendinti Direktyvos nuostatas ir veiksmingiau ginti tiek smurto artimoje aplinkoje, tiek kitų nusikaltimų aukų teises.

2 Direktyvos nuostatas į savo teisinę sistemą Lietuva turi perkelti iki 2015 m. lapkričio 16 d. Direktyva – tai ES teisės aktas, kuriuo nustatomi ES valstybėms privalomi įpareigojimai, siekiant suderinti skirtingų šalių-narių teisės standartus. Valstybės per nustatytą terminą turi perkelti direktyvos nuostatas į nacionalinę teisinę sistemą, prireikus keičiant nacionalinius teisės aktus, kad šie derėtų su direktyvos įpareigojimais. Valstybėms paliekama tam tikra nuožiūros laisvė pasirenkant konkrečias priemones, kuriomis įgyvendinami direktyvos reikalavimai. Perkėlimui skirtu laikotarpiu valstybės negali imtis veiksmų, priešingų direktyvos įpareigojimams.

3 Visos tyrimo dalyvavusios nukentėjusiosios buvo moterys. Moterys sudaro 82 procentus smurto artimoje aplinkoje aukų, vyrai – 10 procentų. Atliekant tyrimą, buvo siekiama apklausti bent vieną vyriškos lyties artimųjų smurto auką, tačiau toks asmuo, nors ir buvo nustatytas, tyrimo dalyvauti nesutiko.

4 Specializuotą pagalbą centruose, kuriuose vyko tyrimas, teikia tik moterys.

5 Miestų pavadinimai neskelbiami saugant nukentėjusiųjų ir kitų tyrimo dalyvių anonimiškumą.

Smurtas artimoje aplinkoje: padėtis Lietuvoje

Smurtas artimoje aplinkoje 2013 m. bendroje šalies nusikalstamumo statistikoje sudarė 10,5 proc. visų nusikaltimų.⁶ 2013 m. registruota 21 615 pranešimų dėl smurto artimoje aplinkoje, dėl kurių priimti procesiniai sprendimai; pradėta 10 015 ikiteisminių tyrimų. Palyginimui, 2011 m. prašymų/skundų dėl smurto artimoje aplinkoje pateikta 23 813, ikiteisminis tyrimas pradėtas 1577 atvejais.⁷

Nors tiksli nagrinėtų bylų dėl smurto artimoje aplinkoje statistika nėra renkama,⁸ teismų pateikiama informacija rodo, kad tokios bylos vidutiniškai sudaro iki penktadalio apylinkių teismus pasiekiančių baudžiamųjų bylų.⁹ 82 proc. smurto artimoje aplinkoje aukų yra moterys, 10 proc. – vyrai, 8 proc. – vaikai.¹⁰

Nors iškvietimų į incidentus namuose skaičius išlieka panašus – apie 50 tūkstančių per metus,¹¹ gerokai išaugusį registruotų nusikalstamų veikų dėl smurto artimoje aplinkoje ir ikiteisminių tyrimų skaičių lėmė 2011 m. pabaigoje įsigaliojęs Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas (Įstatymas).¹² Įstatymu pirmą kartą teisiškai apibrėžta smurto artimoje aplinkoje sąvoka ir numatytos priemonės, skirtos veiksmingiau ginti aukų teises bei suteikti joms specializuotą nemokamą psichologinę ir kitą pagalbą.

2013 m. Baudžiamojo kodekso (BK) ir Baudžiamojo proceso kodekso (BPK) pakeitimais panaikinta privataus kaltinimo tvarka ir/arba reikalavimas nukentėjusiajam teikti pareiškimą, nustačius psichinio ar seksualinio smurto artimoje aplinkoje požymius (BK 145, 148, 149, 150, 151, 152, 165 str.), o nauja BK 140 straipsnio 2 dalimi numatyta kvalifikuota fizinio smurto artimoje aplinkoje sudėtis – fizinio skausmo sukėlimas ar neįžymus sveikatos sutrikdymas, padarytas artimajam giminaičiui ar šeimos nariui.¹³

2014 m. paskelbtas Europos Sąjungos Pagrindinių teisių agentūros (FRA) tyrimas apie smurto prieš moteris paplitimą Europos Sąjungoje atskleidė, jog Lietuvoje 51 proc. apklaustųjų patyrė psichologinį intymaus partnerio smurtą (ES vidurkis – 43 proc.); 24 proc. moterų patyrė fizinį intymaus partnerio

smurtą (ES vidurkis – 20 proc.); 4 proc. moterų patyrė seksualinę prievartą (ES vidurkis – 7 proc.).¹⁴ FRA duomenimis, daugelis nukentėjusiųjų į teisėsaugą dėl patirto smurto nesikreipia: 30 proc. nukentėjusiųjų gėdijasi (ES vidurkis – 14 proc.), 47 proc. pačios sprendė problemą (ES vidurkis – 39 proc.), 27 proc. bijo atsakomųjų smurtautojų veiksmų (ES vidurkis – 13 proc.).¹⁵

Kad specialus įstatymas buvo reikalingas siekiant sumažinti nusikalstamų veikų artimoje aplinkoje latentiskumą ir sustiprinti nukentėjusiųjų teisių apsaugą, sutinka ir teisėsaugos pareigūnai. Anot tyrimo dalyvavusio prokuroro, „*akivaizdu, kad tos problemos palikti vien patiems žmonėms šimtu procentu negalima, nes praktika parodė, kad nors reglamentavimo, kriminalizuojančio tokias veikas, užteko ir iki šiol, tiesiog reikėjo papildomo dėmesio*“ (P).

Kitas tyrimo dalyvavęs prokuroras pažymėjo, kad Įstatymas suteikė pareigūnams galimybę imtis konkrečių priemonių, o teismams – dažniau pritaikyti atsakomybę už smurtą artimoje aplinkoje pasireiškiančias nusikalstamas veikas. Tai, savo ruožtu, turėjo nuo nusikalstamų veikų atgrasinti poveikį: „*Ten buvo tikrai imtasi konkrečių priemonių. Baudžiamųjų, sakykim, procesinių prievartos priemonių. Suprantate, gal kitą kartą ne tiek bausmė, o kiek jos neišvengiamumas sulaiko nuo nusikalstamos veiklos padarymo. Tai irgi gal davė savo rezultatą*“ (P).

Tyrimo dalyvavę teisėsaugos atstovai teigiamai vertino privataus kaltinimo tvarkos ir reikalavimo teikti pareiškimą panaikinimą. Tai, anot apklaustųjų, gali suteikti postūmį aukoms ginti savo teises ir „*eiti iki galo*“, kadangi daugumai jų sunkiausia būdavo ryžtis pateikti pareiškimą. Tyrimo inicijavimo, įrodinėjimo ir kaltinimo naštos perkėlimas teisėsaugos institucijoms vertinamas kaip pagrįstas atsižvelgiant į neretai pažeidžiamą nukentėjusio asmens būklę, sąlygotą patirtos traumos ir atsakomųjų veiksmų baimės.

„*[K]ada moterys kartais iš tikrųjų sumuštos pakankamai stipriai ir jos niekur nesikreipia, jos nieko nenori, kadangi jos bijo. Ir tuo įstatymu irgi mes kažkaip pradėdam ikiteisminį tyrimą dėl fakto, tarkim, kaimynai iškviečia, dar kažkas išgirdė ir tada moterys tarsi nuo savęs tą atsakomybę nusimeta, dingsta truputi baimė, kad eiti pačiai pirmai, kreiptis, ieškoti rašyti*“ (ITP). Tokiai ikiteisminio tyrimo pareigūnės nuomonei antrino ir vienas iš prokurorų, teigdamas, jog „*gerai, kad prokuroras turi visus įgalinimus. Jisai tikrai yra stipresnis proceso dalyvis, nei kad paprastas nukentėjusysis*“ (P).

Nors pokyčiai teisiniame reglamentavime ženkliai sustiprino smurto artimoje aplinkoje aukų teisių apsaugą, užtikrinant ją praktiškai vis dar iškyla nemažai iššūkių, į kuriuos dėmesį atkreipė tiek praktikai, tiek ir pačios nukentėjusiosios. Įstatymo, BK ir BPK nuostatos nėra iki galo suderintos, ypač taikant artimos aplinkos apibrėžimą ir Įstatymu numatytas apsaugos priemones: (1) įpareigojimą smurtautojui laikinai išsikelti iš gyvenamosios vietos, jeigu jis gyvena su smurtą patyrusiu asmeniu bei (2) įpareigojimą smurtautojui nesiartinti prie smurtą patyrusio asmens, nebendrauti, neieškoti ryšių su juo.¹⁶

6 Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos ataskaita už 2012-2013 m., <http://www.bukstipri.lt/uploads/Bajorinas%5B1%5D.pdf>

7 Duomenys, susiję su smurtu šeimoje, už 2011 m., PD prie VRM statistikos ataskaita, <http://www.bukstipri.lt/uploads/Policijos%20statistika%202011.pdf>

8 2014-07-02 elektroninė komunikacija su Nacionaline teismų administracija

9 P.vz. Vilniaus miesto apylinkės – 6,5 proc., Kauno apylinkės – 20 proc., Šilalės rajono apylinkės teismo – 27 proc.

A. Piesliakas, „2013 metais Vilniaus miesto apylinkės teisme išnagrinėtų bylų dėl smurto artimoje aplinkoje tyrimas“, 2014; Kauno apylinkės teismo naujienos, *Daugėja baudžiamųjų bylų dėl smurto artimoje aplinkoje*, 2014-02-14, <http://kauno.teismas.lt/index.php/lt/2012-07-18-06-00-58/teismo-pranesimai/78-naujienos/314-daugeja-baudziam-j-by-l-del-smurto-artimoje-aplinkoje-vaik-teisi-gynyba-teismo-prioritetas1>;

Šilalės rajono apylinkės teismo naujienos, *Smurto artimoje aplinkoje analizės išvados*, 2013-02-01, <http://www.klat.lt/silales-rajono-apylinkes-teismas/naujienos-slr/silales-rajono-apylinkes-naujienos/archive/smurto-artimoje-aplinkoje-fn8w/p0.html%20Vilniaus%20apylink%C4%97s%206>

10 PD prie VRM 2012-2013 m. duomenys, <http://www.bukstipri.lt/uploads/Bajorinas%5B1%5D.pdf>

11 2011 m. užregistruota 49 890 iškvietimų, *Duomenys, susiję su smurtu šeimoje, už 2011 m.*, PD prie VRM statistikos ataskaita, <http://www.bukstipri.lt/uploads/Policijos%20statistika%202011.pdf>

12 Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas, 2011 m. gegužės 26 d., Nr. XI-1425, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=469407

13 Baudžiamojo kodekso 140, 145, 148, 149, 150, 151, 165 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas, 2013 m. liepos 2 d., Nr. XII-501, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=453256&p_tr2=2

Baudžiamojo proceso kodekso 167, 409 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas, 2013 m. liepos 2 d., Nr. XII-502, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=453257&p_tr2=2

14 European Fundamental Rights Agency (2014), *Violence against women: a EU wide survey. Main results report* http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-vaw-survey-main-results-april4_en.pdf

15 FRA tyrimo respondentės galėjo pasirinkti kelis atsakymo variantus

16 Įst. 5 str. 1 d., 1 ir 2 p.

Dėl nevieningos apsaugos priemonių taikymo praktikos smurto artimoje aplinkoje aukos ir jų šeimos nariai ne visuomet gali pasinaudoti Įstatymo jiems teikiama apsauga. Trūksta efektyvaus reagavimo į teismo skiriamų kardomųjų ir/ar apsaugos priemonių pažeidimus mechanizmo tais atvejais, kai įtariamasis ar kaltinamasis be perspėjimo grįžta į aukos gyvenamąją vietą, bando ieškoti kontakto ar daryti poveikį aukai per trečius asmenis, pavyzdžiui, vaikus.¹⁷ Be to, Įstatymu garantuojama nemokama specialistų pagalba aukoms vis dar nepasiekia visų turinčių teisę ją gauti. Specializuotos pagalbos centrų ir kitų pagalbą aukoms teikiančių tarnybų darbo krūviai ženkliai išaugo, tačiau paslaugų teikimo finansavimas nėra pakankamas, todėl ir teikiamų paslaugų spektras ribotas.

Nors įvairios smurto formos – fizinis, seksualinis, psichinis ir ekonominis – yra įvardytos Įstatyme, tačiau nėra apibrėžtos, t.y. kokiais konkrečiais veiksmais jos gali pasireikšti. Tai sudaro prielaidas ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorams ir teismams tam tikrą smurtinį elgesį ir veiksmus traktuoti skirtingai. Ypač problemiškas yra baudžiamosios atsakomybės už psichinį smurtą taikymas. Šią problemą tyrime iškelė bene visi apklaustieji – tiek praktikai, tikinantys, jog tokį smurtą itin sunku įrodyti, tiek ir aukos bei SPC specialistės, teigiančios, jog net ir brutalaus, ilgalaikio psichinio smurto atveju teisėsauga neretai teigia negalinti niekuo padėti.

Apžvelgiant teismų praktiką, išryškėjo, jog kartais nepakanka su šio nusikaltimo pobūdžiu ir specifine aukos padėtimi susijusių žinių, ne visada teismų sprendimuose atsispindi ir sugriežtėjusi valstybės pozicija smurtu artimoje aplinkoje pasireiškiančių nusikalstamų veikų atžvilgiu. Trūksta gairių vieningos teismų praktikos formavimuisi taikant Įstatymo nuostatas. Kaip teigė vienas iš tyrime dalyvavusių teisėjų, „čia išsiskiria gal šiek tiek teismų praktika, skirtingų Lietuvoje, bet mes tai netaikom šito įstatymo. Niekada neteko jo taikyt. Nė karto“ (T). Tačiau teismo vaidmuo siekiant Įstatymo tikslų nėra antraeilis – Įstatyme teisėjams numatyta funkcija skirti apsaugos priemones, be to, išnagrinėjama kur kas daugiau su įvairiomis smurto formomis susijusių bylų ir priimama apkaltinamųjų nuosprendžių, dažniau skiriamos bausmės ir baudžiamojo poveikio priemonės, taip mažinant anksčiau vyravusį nebaudžiamumą už smurtinius nusikaltimus artimoje aplinkoje.

Kita vertus, visapusiškai įvertinti dabartinę situaciją trukdo tinkamai renkamos ir pateikiamos statistikos trūkumas, pavyzdžiui, tokios kaip per metus skirtų apsaugos priemonių skaičius ir jų vykdymo trukmė, teismus pasiekiančių ir išnagrinėtų su smurtu artimoje aplinkoje susijusių bylų ir priimtų nuosprendžių skaičius, bylų pasiskirstymas pagal patirto smurto formą (fizinį, seksualinį, psichinį bei ekonominį), teismo skiriamų bausmių, pritaikytų baudžiamojo poveikio priemonių skaičius bei pobūdis, įskaitant tokių priemonių taikymą bausmės vykdymo atidėjimo ir atleidimo nuo bausmės atvejais.

„Pirmi nauji metai buvo katastrofiški. Tai yra aš turėjau per savaitgalį 9 sulaikytus dėl smurto. Tai buvo antplūdis, tiesiog aš nespėjau jau, galima sakyti, suktis. Dabar, tai yra jau šiemet, praeitais metais, jau sakykim yra sumažėję galbūt netgi per pusę. Nes pradžioj buvo anšlagas, pas mus pagrindinės bylos ėjo tiktai smurtinės“ (ITP)

Išspręsti bent dalį aukščiau įvardytų problemų bei sustiprinti smurto artimoje aplinkoje aukų teisių apsaugą galėtų tinkamas Nusikaltimų aukų teisių direktyvos nuostatų perkėlimas į nacionalinę sistemą. Nors direktyva neapima visos su smurtu artimoje aplinkoje susijusios problematikos, tačiau pateikia naudingas gaires dėl aukų teisių apsaugos sistemos tobulinimo, visų pirma užtikrinant tinkamą jų apsaugą ir paramą joms baudžiamajame procese. Direktyva svarbi ir tuo, kad išskiria pažeidžiamų aukų kategoriją. Į ją patenka ir artimųjų smurto aukos, todėl Direktyvos nuostatų tinkamas įgyvendinimas galėtų turėti tiesioginį poveikį smurto artimoje aplinkoje aukų padėčiai Lietuvoje.

¹⁷ Generalinio komisaro 2011 m. lapkričio 30 d. įsakymu Nr. S-V-1061 patvirtintas pareigūnų kontrolės, kaip vykdomi teismo įpareigojimai, tvarkos aprašas, 2011 m. gruodžio 14 d. įsakymu Nr. S-V-1115 – smurtautojo iškeldinimo tvarkos aprašas. Nukentėjusios respondentės nurodė, kad policijos pareigūnai paprastai paskambina ir patikrina, kaip laikomasi teismo įpareigojimų. Tačiau operatyviai reaguoti galimybės kol kas ribotos, todėl Policijos departamentas rengiasi investuoti į techninių priemonių, tokių kaip pirmosios pagalbos mygtukai, įrengimą nukentėjusiųjų namuose. D. Jablonskaitė, *Kovai su smurtu šeimoje skirta milijonas eurų – aukos gaus pagalbos mygtukus, 2014-10-03, 15min.lt*, <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/kovai-su-smurtu-seimoje-skirta-milijonas-euru-aukos-gaus-pagalbos-mygtukus-56-463236#ixzz3JbuyotKk>

Nusikaltimų aukų teisių apsauga ES teisėje

Suvienodinti ir sustiprinti nusikaltimų aukų teisių apsaugą Europos Sąjungoje pirmą kartą imtasi 2001 m. *Europos Tarybos*¹⁸ *pamatinio sprendimu 2001/220/JHH dėl aukų padėties baudžiamajame procese*.¹⁹ Sprendimu nustatyti minimalūs standartai valstybėms narėms, užtikrinant pamatines nukentėjusiųjų teises, tokias kaip teisė duoti parodymus, gauti su byla susijusią informaciją, naudotis apsaugos priemonėmis įvairiose proceso stadijose, gauti patirtos žalos atlyginimą, teismo išlaidų kompensaciją bei nemokamas specializuotos pagalbos nukentėjusiesiems paslaugas.

2004 m. ir 2009 m. Europos Komisijos atliktas vertinimas parodė, kad Pamatinio sprendimo įgyvendinimas šalyse-narėse savo tikslų nepasiekė.²⁰ Reaguodama į tai, Europos Ministrų Taryba 2010 m. Stokholmo programoje, nustačiusioje ES saugumo ir teisingumo politikos gaires, vėl pažymėjo poreikį stiprinti nusikaltimų aukų teisių apsaugą.²¹ Ypatingai pabrėžtas apsaugos poreikis labiausiai pažeidžiamiems asmenims ar asmenims, patekusiems į ypač nesaugią padėtį, pavyzdžiui, *nuolat patiriantiems artimųjų smurtą*. 2011 m. „Budapešto veiksmų planas“ numatė konkrečias priemones, tokias kaip nusikaltimų aukų teisėms skirta direktyva, sustiprinanti ir papildanti Pamatinio sprendimu aukoms suteiktas garantijas.²² Smurto artimoje aplinkoje aukų apsaugai Budapešto veiksmų plane skirtas specialus dėmesys, pabrėžiant, kad ES „ypatingai turėtų atsižvelgti į *Europos Tarybos konvencijos dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir šalinimo* nustatytus standartus.“

ES pastangų įtvirtinti vienodas minimalias nusikaltimų aukų teisių garantijas ES mastu rezultatas buvo 2012 m. spalio 25 d. priimta *Europos Parlamento ir tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR* (Nusikaltimų aukų teisių direktyva, Direktyva).²³ Direktyvos tikslas – užtikrinti, kad nusikaltimų aukos gautų tinkamą informaciją, pagalbą²⁴ ir apsaugą bei galėtų dalyvauti baudžiamajame procese.²⁵

Direktyva apibrėžia nusikaltimo „aukos“ bei „šeimos narių“ sąvokas, valstybės institucijų ir pareigūnų elgesio ir bendravimo su aukomis principus. Valstybės privalo užtikrinti, jog aukos būtų pripažįstamos aukomis, ir kad kompetentingose institucijose su

jomis visuomet būtų elgiamasi *pagarbiai, jautriai, individualiai, profesionaliai ir jų nediskriminuojant*.²⁶

Direktyva įtvirtina pamatines aukų teises keturiuose pagrindinėse srityse: 1) informacijos gavimo; 2) specializuotos pagalbos teikimo; 3) dalyvavimo baudžiamajame procese; ir 4) apsaugos priemonių taikymo.

Nusikaltimų aukos turi teisę būti informuotos apie baudžiamąjį procesą ir savo teises *paprasta ir suprantama* kalba, gauti esminę joms reikalingą informaciją jau pirmojo kontakto su kompetentinga institucija metu, taip pat gauti informaciją apie savo bylą ir joje priimtus sprendimus. Direktyvoje numatyta nusikaltimų aukų teisė naudotis nemokamomis *pagalbos tarnybų paslau-*

„Yra tokia labai negera tendencija teismuose, čia visuose turbūt yra. Kad teisme tas kaltinamasis, jisai jaučiasi daug geriau negu kad nukentėjusysis. Tai, ką aš matau dažnai prieš teismo posėdžius, tai nukentėjusysis stovi kažkur tai toli nuo salės, kažkur kampe. Ir stovi sau tyliai, ir bijo net pajudėti. <...> nors aš manau, kad realiai teisme turėtų būti atvirkščiai. Kaltinamasis turėtų stovėti kažkur tai kampe, o nukentėjusysis būti drąsus ir toks atviras, kad teismas jį apgins visgi“(T)

18 Europos Ministrų Taryba, ES vykdomoji institucija

19 2001 m. kovo 15 d. Tarybos pamatinis sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose (2001/220/TVR), <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32001F0220&from=EN>

20 Report from the Commission on the basis of Article 18 of the Council Framework Decision of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceedings {SEC(2004)102} /* COM/2004/0054, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52004DC0054:en:HTML>

21 Stokholmo programa – atvira ir saugi Europa piliečių labui ir saugumui, 2010/C 115/01, [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52010XG0504\(01\)&from=LT](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52010XG0504(01)&from=LT)

22 2011 m. birželio 10 d. Tarybos rezolucija dėl nusikaltimų aukų teisių užtikrinimo ir apsaugos, ypač baudžiamosiose bylose, gerinimo veiksmų plano, 2011/C 187/01, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32011G0628%2801%29&from=EN>

23 2012 m. spalio 25 d. *Europos Parlamento ir tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR*, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0029&from=en>

24 Oficialiame Direktyvos vertime į lietuvių kalbą vartojama sąvoka „parama“, tačiau tyrime naudojama sąvoka „pagalba“, kadangi atitinkamos Direktyvos nuostatos susijusios su specializuotos pagalbos, kaip ji yra apibrėžta Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme, teikimu.

25 Direktyvos 1 str.

gomis. Valstybė privalo teikti bent minimalias paslaugas, tokias kaip emocinė parama ir konsultacijos praktiniais klausimais, ir sudaryti palankias sąlygas institucijoms nukreipti aukas į tokią pagalbą teikiančias tarnybas.

Direktyvoje nustatomos pamatinės aukų **procesinės teisės**, tokios kaip teisė duoti parodymus ar apskūsti sprendimą nevykdyti baudžiamojo persekiojimo, taip pat teisė gauti teisinę pagalbą, patirtos žalos atlyginimą ir teismo išlaidų kompensaciją. Specialus dėmesys skiriamas aukų ir jų šeimos narių **teisei į apsaugą** nuo antrinės ir pakartotinės viktimizacijos, bauginimo

26 Direktyvos 1 str.

ir keršto, numatant tiek bendrąsias, tiek specialiąsias apsaugos priemones, taikomas baudžiamajame procese.

Direktyva siekiama užtikrinti, kad institucijų dėmesys būtų sutelktas ne tik į nusikaltusį asmenį, jo patraukimą atsakomybėn ir rehabilitaciją, bet ir į nukentėjusį žmogų. Individualus požiūris į kiekvieną auką ir jos poreikius baudžiamajame procese yra kertinis Direktyvos principas. Kaip teigiama rekomendacijose dėl Direktyvos įgyvendinimo, tam, kad auka atsigaūtų po patirto nusikaltimo, jaustųsi saugi ir galėtų pilnavertiškai dalyvauti baudžiamajame procese, kiekvienai jų būtinas jautrus, jos orumo nepažeidžiantis ir profesionalus institucijų požiūris, kvalifikuota specialistų pagalba, galimybė prirėkus pasinaudoti apsaugos priemonėmis, užtikrinta jų teisė siekti teisingumo bei gauti atlyginimą už patirtą žalą.²⁷

Direktyva numato, jog kiekvienos nusikaltimo aukos atžvilgiu turi būti atliekamas individualus įvertinimas siekiant nustatyti, ar ji turi specialių apsaugos poreikių baudžiamajame procese. Vertinime atsižvelgiama į aukos asmenines savybes, nusikaltimo rūšį ar pobūdį ir nusikaltimo aplinkybes – nuo vagystės nukentėjusio asmens apsaugos poreikiai baudžiamajame procese bus

kitokie, nei nukentėjusio nuo seksualinės prievartos ar organizuoto nusikaltimo. Nustačius, jog auka specialių apsaugos poreikių turi, jai turi būti suteikta galimybė naudotis specialiomis apsaugos priemonėmis, pavyzdžiui, teisė į neviešą teismo posėdį, galimybė duoti parodymus ryšių technologijomis nebūnant teismo salėje, gauti klausimus per atstovą ir pan. Šiuo aspektu Direktyvoje išskiriama kategorija aukų, kurios gali turėti specialių apsaugos poreikių dėl itin didelės pakartotinės viktimizacijos, keršto ar bauginimo grėsmės, pavyzdžiui, artimųjų smurto, prekybos žmonėmis, seksualinio smurto, neapykantos nusikaltimų aukos, taip pat nusikaltimų aukomis tapę vaikai.²⁸

Taigi Direktyva ne tik nustato būtiniausias procesines nusikaltimų aukų teises, bet įtvirtina ir naujas teises, tokias kaip teisė į jautrų elgesį, apsaugą nuo pakartotinės viktimizacijos, bauginimo ar keršto, specializuotą, jų poreikius atitinkančią psichologinę, konsultacinę ir kitą pagalbą. Siekiant įvertinti, kaip dabartinė smurto artimoje aplinkoje aukų apsaugos ir pagalbos joms sistema atitinka iš Direktyvos nuostatų kylančius reikalavimus, toliau tyrimo ataskaitoje apžvelgiami ir analizuojami nacionaliniai teisės aktai, teismų praktika, pareigūnų, prokurorų, teisėjų, specializuotos pagalbos teikėjų ir smurto artimoje aplinkoje aukų nuostatos.

27 Directorate General Justice Guidance Document related to the transposition and implementation of Directive 2012/29/EU, Ref. Ares (2013)3763804-19/12/2013, http://ec.europa.eu/justice/criminal/files/victims_guidance_victims_rights_directive_en.pdf

28 Direktyvos 22 str. 4 d.

Sąvokų problematika

Direktyva skirta nusikaltimų aukų teisėms baudžiamajame procese užtikrinti, taigi asmuo šiomis teisėmis galės pasinaudoti tik tuomet, jeigu: a) jis atitinka Direktyvoje numatytą aukos apibrėžimą, ir b) už prieš jį padarytą veiką taikoma baudžiamoji atsakomybė. Kadangi lyginamajai analizei pasirinkta smurto artimoje aplinkoje aukų teisių problematika, aktuali tampa ir „artimos aplinkos“ sąvoka, t.y. c) ar nusikalstama veika įvykdyta/vykdoma artimoje aplinkoje.

Auka

Direktyvoje auka apibrėžiama kaip: (i) fizinis asmuo, kuris tiesiogiai dėl nusikalstamos veikos patyrė žalą, įskaitant fizinę, psichinę ar emocinę žalą arba ekonominius nuostolius; (ii) asmens, kurio mirtis tiesiogiai susijusi su nusikalstama veika, šeimos nariai, kurie patyrė žalą dėl to asmens mirties.²⁹

Lietuvos teisės aktuose „aukos“ sąvoka nėra naudojama, tačiau numatyti susiję apibrėžimai. Pavyzdžiui, BPK numato „nukentėjusiojo“ apibrėžimą – juo ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi pripažįstamas fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika padarė fizinės, turtinės ar moralinės žalos.³⁰ Iš esmės ši sąvoka atitinka Direktyvoje įtvirtintą tiesioginę nusikaltimo aukos apibrėžimą. Be to, remiantis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (LAT) išaiškinimu, nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiam asmeniui mirus, nukentėjusiaisiais

pripažįstami šeimos nariai ir (ar) artimi giminaičiai, kurie turi visas procesines nukentėjusiųjų teises.³¹ Taigi BPK numatytas nukentėjusiojo apibrėžimas, kaip jis yra išaiškintas LAT, dera su Direktyvos nuostatomis, tačiau tikslinga būtų papildyti BPK 28 str. tiesiogiai įtvirtinant, kad nukentėjusiaisiais pripažintini ir mirusios nusikaltimo aukos šeimos nariai ir (ar) artimi giminaičiai.

Auka, atitinkanti Direktyvoje numatytą apibrėžimą, yra laikoma auka nepaisant jai suteikiamo vaidmens nacionaliniame baudžiamajame procese. Pavyzdžiui, kai kuriose valstybėse nėra procesinio aukos statuso, arba nukentėjusiems asmenims suteikiamas liudytojo procesinis statusas, tačiau auka vis tiek turi turėti galimybę naudotis Direktyvoje įtvirtintomis pamatinėmis procesinėmis ir kitomis teisėmis. Asmuo turėtų būti laikomas auka nepaisant to, ar nusikaltėlis³² yra nustatytas, sulaikytas, patrauktas baudžiamajon atsakomybėn ar nuteistas. Kai kuriomis Direktyvos teisėmis auka gali naudotis ir tuomet, kai ji nėra oficialiai pripažinta nukentėjusiaja. Pavyzdžiui, teisė gauti psichologinę ar konsultacinę pagalbą turi ir policijai apie nusikaltimą nepranešęs nuo nusikaltimo nukentėjęs asmuo. Taigi smurto artimoje aplinkoje atveju auka turi teisę gauti nemokamą specializuotą pagalbą nepaisant to, ar apie smurtą artimoje aplinkoje pranešta teisėsaugai.

29 Direktyvos 2 str. 1 d.

30 BPK 28 str.

31 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 lapkričio 14 d. nutartis byloje Nr. 2K-P-464/2005

32 Nedarant poveikio teisei į gynybą, Direktyvoje vartojama „nusikaltėlio“ sąvoka.

Šeimos nariai ir artima aplinka

Dalimi Direktyvos teikiamų garantijų naudotis turi teisę ne tik tiesioginės nusikaltimo aukos, bet ir dėl nusikaltimo žalą patyrę šeimos nariai, kurie įvardijami netiesioginėmis aukomis.³³ Smurto artimoje aplinkoje kontekste tai aktualu ir dėl to, kad Įstatyme smurtą artimoje aplinkoje patyrusiu asmeniu laikomas ne tik asmuo, prieš kurį panaudotas smurtas, bet ir vaikas, tapęs smurto artimoje aplinkoje liudininku ar gyvenantis aplinkoje, kurioje buvo smurtauta.³⁴

Nei Direktyva, nei BPK nenumato, kad tiesiogine nusikaltimo auka gali būti pripažintas vaikas, tapęs nusikalstamos veikos liudininku. Tačiau aukos šeimos nariai taip pat turi turėti galimybę naudotis tokiais Direktyvoje įtvirtintomis teisėmis kaip teisė į apsaugą bei teisė gauti nemokamą specializuotą pagalbą. Taigi vaikas, tapęs smurto liudininku arba gyvenantis aplinkoje, kurioje buvo smurtaujama, turi teisę gauti specializuotą, jo poreikius atitinkančią psichologinę ar kitą pagalbą, bei naudotis tomis pačiomis apsaugos priemonėmis, kurios skiriamos nukentėjusiajam.

Aukos šeimos nariai Direktyvoje apibrėžiami kaip aukos sutuoktinis, nuolat ir nepertraukiamai su auka gyvenantis bei vedantis bendrą namų ūkį ir su ja susietas artimais įpareigojančiais ryšiais asmuo, aukos tiesiosios linijos giminaičiai, broliai ir seserys bei išlaikytiniai (kiti, nei vaikai, pavyzdžiui, globotiniai).³⁵ BK ir BPK numatytos šeimos narių ir artimųjų giminaičių sąvokos apima visus įvardytus asmenis, išskyrus išlaikytinius, ir, kita vertus, numato platesnį ratą asmenų, pavyzdžiui, pagal BPK šeimos nariais laikomi ir kartu gyvenantys broliū ir seserū sutuoktiniai, sutuoktinio tėvai, taip pat buvę sutuoktiniai.³⁶ Iš BK ir BPK nuostatų visumos matyti, kad šeimos narių ir artimųjų giminaičių procesinis statusas iš esmės tapatus, ir jie gali naudotis tokiais pačiomis teisėmis. Taigi siekiant suderinti su Direktyvoje numatytu šeimos narių apibrėžimu, reikėtų BPK numatytą šeimos narių apibrėžimą papildyti išlaikytinių sąvoka.

Visgi BK numatyto šeimos narių ir artimųjų giminaičių apibrėžimo taikymas kvalifikuojant nusikalstamas veikas dėl smurto artimoje aplinkoje yra problemiškas. Šis apibrėžimas yra siauresnis už BPK numatytąjį, nes neapima, pavyzdžiui, buvusių sutuoktinių. Be to, praktikoje jis sutapatinamas su Įstatyme numatyta „artimos aplinkos“ sąvoka, tačiau tiek Įstatyme, tiek Direktyvoje „artima aplinka“ suvokiama kur kas plačiau.

Direktyva numato, kad artimųjų smurto atveju, smurto veiksmus įvykdo asmuo, kuris yra dabartinis arba buvęs aukos sutuoktinis, partneris arba kitas šeimos narys, neatsižvelgiant į tai, ar nusikaltėlis ir auka gyvena ar gyveno tame pačiame būste.³⁷ Savo ruožtu Įstatymas artimą aplinką apibrėžia kaip aplinką, kurią sudaro asmenys, siejami arba praeityje sieti santuokiniais, partnerystės, svainystės ar kitais artimais ryšiais, taip pat asmenys, kartu gyvenantys ir tvarkantys bendrą ūkį.³⁸

Taigi tiek Direktyva, tiek Įstatymas numato itin platų ratą asmenų, patenkančių į artimą aplinką – tai ir buvę sutuoktiniai, buvę

partneriai, nepaisant to, ar jie kartu gyveno, ar vedė bendrą ūkį. Sutapatinant „artimos aplinkos“ sąvoką su BK 248 str. numatytu šeimos narių ir artimųjų giminaičių apibrėžimu, nepagrįstai susiaurinamas ratas asmenų, kuriems taikomos Įstatymo garantijos. Pavyzdžiui, fizinio smurto atveju (BK 140 str. 2 d.), jeigu asmuo pagal BK 248 str. nelaikomas šeimos nariu ar artimuoju giminaičiu, ikiteisminis tyrimas nepradedamas, ir jam tenka kreiptis privataus kaltinimo tvarka, kaip kad ir iki Įstatymo įsigaliojimo. Tokiu būdu asmenims, patiriantiems smurtą iš buvusio sutuoktinio arba ilgalaikio partnerio, su kuriuo nebuvo vedamas bendras ūkis, nepagrįstai neleidžiama pasinaudoti Įstatymo jiems teikiama apsauga ir garantijomis.

Pažymėtina, kad buvusių sutuoktinių smurtas yra dažnas reiškiny – 3 iš tyrimo apklaustų nukentėjusių respondentų nutraukė santykius, tačiau smurtas (grasinimai, bauginimai, bandymai įsilaužti į namus) nesiliovė. Viena respondentė, kuri, išsiskyrus dėl nuolatinio smurto, buvo priversta kurį laiką gyventi tame pačiame būste su buvusiu sutuoktiniu, teigė, jog „tyrėja <...> yra pasakiusi: *dabar pradėtas antras toks pats tyrimas, ir aš nesu tikra, kad jis pateks į teismą dėl to, kad jeigu sutuoktiniai būtumėt, būtų seniai viskas sutvarkyta, bet kadangi esat išsiskyrę...<...> sugyventiniai gali kreiptis, juos viską sutvarko, o kadangi Jūs nevedat bendro ūkio, jeigu sako jūs dar bendrai ten ir valgyt gamintumėt, ir vestumėt bendrą ūkį, tai būtų kitaip“ (N).*

„Artima aplinka“ gali apimti ir santykius tarp asmenų, kurie nėra susituokę, oficialiai įregistravę partnerystės, kartu negyvena ir bendro ūkio neveda, tačiau juos sieja fiziškai ir emociškai intymus ryšys, kuriame taip pat gali pasitaikyti smurto epizodų.³⁹ Tačiau vėlgi tokie asmenys Įstatymo jiems teikiama apsauga praktiškai negali pasinaudoti. Pavyzdžiui, baudžiamojoje byloje, kurioje asmuo be kitų nusikalstamų veikų buvo kaltinamas ir savo partnerės išžaginiuimu bei seksualiniu prievartavimu, teismas dėl šių veikų baudžiamąjį procesą nutraukė, motyvuodamas tuo, kad reikalingas nukentėjusiosios pareiškimas, o Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas netaikomas, nes kaltinamas asmuo su nukentėjusiąją tik kartu gyveno jo motinos bute, tačiau bendro ūkio nevedė, ir sugyventiniais Civilinio kodekso prasme nelaikytini.⁴⁰

Dėl tokios teismo išvados pagrįstumo kyla abejonių. Atsižvelgiant į Įstatymo tikslus, manytina, kad įtvirtindamas plačią artimos aplinkos sąvoką, apimančią ir „kitus artimus ryšius“, įstatymų leidėjas siekė apsaugoti ir tuos artimais intymios partnerystės ryšiais susijusius asmenis, kurie bendro ūkio neveda ir kartu negyvena. Tokią išvadą pagrindžia ir tai, kad su smurtu artimoje aplinkoje susijusiuose tarptautiniuose dokumentuose dažnai vartojama *intymaus partnerio* smurto sąvoka, nurodanti ryšių intymumą kaip artumo požymį.⁴¹

Santuoka, partnerystė, gyvenimas kartu yra įvairios artimųjų santykių stadijos, o smurtas gali įvykti bet kurioje iš jų. Jis gali prasidėti dar asmenims ir neapsigyvenus kartu. FRA tyrimas rodo, kad 15 proc. fizinį ir/ar seksualinį smurtą iš dabartinių partnerių patiriančių moterų jį patiria kartu su jais negyvendamos, o net

33 Direktyvos preambulė (19)

34 Įstatymo 2 str. 4 d.

35 Direktyvos 2 str. 1 d.

36 BPK 38 str., BPK 15 str., BK 248 str.

37 Direktyvos preambulė (18), šis apibrėžimas nėra privalomas valstybėms

38 Įstatymas, 2 str. 1 d.

39 FRA tyrimas, *ibid.*, para. 13, p. 44

40 Kauno apylinkės teismo 2014 m. vasario 7 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-377-240/2014

41 Žr. pvz. FRA tyrimas, *ibid.*, para. 13; UN Women, 2012, Violence against Women Prevalence Data: Surveys by Country, <http://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/facts-and-figures#sthash.HNBfEml.dpuf>; World Health Organization, Global and Regional Estimates of Violence against Women, http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/85239/1/9789241564625_eng.pdf

34 proc. moterų, patyrusių fizinį ir/ar seksualinį smurtą iš buvusių partnerių, teigė, kad tai įvyko prieš jiems pradėdant kartu gyventi, o kai kuriais atvejais įtakoją sprendimą nesikraustyti kartu gyventi ir nutraukti santykius.⁴²

Taigi nagrinėjant bylas dėl smurto artimoje aplinkoje pasireiškiančių nusikalstamų veikų tikslinga taikyti Įstatyme įtvirtintą platesnę artimos aplinkos sąvoką, kad Įstatymo teikiama apsauga galėtų naudotis visi nuo tokio smurto nukentėję asmenys. Teigiamai vertintina iniciatyva keisti BK 140 str. 4 d., numatant, jog asmuo už fizinio skausmo sukėlimą ir nežymų sveikatos

sutrikdymą atsako ir tuomet, kai ikiteisminis tyrimas pradėdamas nustačius smurto artimoje aplinkoje požymius. Tokiu būdu šis straipsnis būtų suderintas su kitais BK straipsniais, pagal kuriuos baudžiama už smurtą artimoje aplinkoje, o nukentėjusiems nuo buvusių sutuoktinių ar buvusių partnerių smurto būtų užtikrinta lygiavertė jų teisių apsauga, nereikalaujant kreiptis privataus kaltinimo tvarka.⁴³

42 FR A tyrimas, ibid, para. 13

43 Baudžiamojo kodekso 140 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIII-P-1651, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc?p_id=468313&p_tr2=2;

Smurtas ir jo formos

Europos Sąjungos teisės aktuose vieningo smurto artimoje aplinkoje apibrėžimo nėra. Įvairius apibrėžimus galima rasti Jungtinių Tautų ir Europos Tarybos dokumentuose. Pirmasis teisiškai įpareigojantis tarptautinis apibrėžimas įtvirtintas 2011 m. *Europos Tarybos konvencijoje dėl smurto prieš moteris ir smurto šeimoje prevencijos ir kovos su juo kaip:*

„[V]isi fizinio, seksualinio, psichologinio ar ekonominio smurto veiksmai, vykdomi šeimoje ar šeiminio [pobūdžio] junginyje ar tarp buvusių ar esamų sutuoktinių ar partnerių, neatsižvelgiant į tai, ar smurtautojas ir auka gyvena tame pačiame būste“.⁴⁴

Direktyvoje artimųjų smurto sąvoka apibrėžta preambulėje, kuri tiesiogiai šalių narių neįpareigoja, tačiau pateikia tam tikras gaires aiškinant privalomas Direktyvos nuostatas:

„Artimųjų smurto atveju smurto veiksmus vykdo asmuo, kuris yra dabartinis arba buvęs aukos sutuoktinis, partneris ar šeimos narys, neatsižvelgiant į tai, ar nusikaltėlis ir auka gyvena ar gyveno tame pačiame būste. Toks smurtas galėtų apimti fizinį, seksualinį, psichologinį ar ekonominį smurtą ir gali sukelti fizinę, psichinę ar emocinę žalą ar ekonominių nuostolių.“

Paties smurto apibrėžimo nei Konvencija, nei Direktyva nepateikia, tačiau Įstatyme jis apibrėžtas kaip veikimu ar neveikimu asmeniui daromas tyčinis fizinis, psichinis, seksualinis, ekonominis ar kitas poveikis, dėl kurio asmuo patiria fizinę, materialinę ar neturtinę žalą.⁴⁵

Lietuvoje, kaip daugelyje kitų ES šalių, baudžiamoji atsakomybė taikoma už atskiras įvairių formų smurtu artimoje aplinkoje pasireiškiančias nusikalstamas veikas: sunkų, nesunkų sveikatos sutrikdymą (BK 135, 138 str.), fizinio skausmo sukėlimą ar nežymų sveikatos sutrikdymą (BK 140 str.), grasinimą, terorizavimą ir bauginimą (BK 145 str.), žmogaus veiksmų laisvės varžymą (BK 148 str.), išžaginimą, seksualinę prievartą, vertimą lytiškai santykiauti, seksualinį priekabiavimą (BK 149, 150, 151, 152 str.), nusikaltimus asmens privataus gyvenimo neliečiamumui – būsto, susižinojimo neliečiamumo pažeidimą, neteisėtą

informacijos apie privatų gyvenimą rinkimą, atskleidimą ar panaudojimą (BK 165, 166, 167, 168 str.).

Nors baudžiama už atskirus smurto epizodus, smurtas (prievarta) artimoje aplinkoje neretai apima visumą ilgą laiką trunkančių ir pasikartojančių veiksmų, kurie, atskirai vertinant, gali nesudaryti nusikaltimo sudėties, tačiau jų tikslas ir poveikis yra įtvirtinti visapusišką kito asmens kontrolę. Platesnį smurto artimoje aplinkoje apibrėžimą, apimančią pasikartojančio elgesio modelį ir prievartinę kontrolę, nuo 2013 m. taiko Jungtinė Karalystė. Nors šis apibrėžimas nėra teisinis, jis oficialiai naudojamas Jungtinės Karalystės institucijų:

„Visokiais žodžiais, kaip jis galėdavo, ir fizinio, ir psichologinio smurto, ir grasinimais visokiausiais, ir daužymais, laužymais, ir išvarymas iš namų, ant vaikų, jeigu aš kažko nepadarydavau, neduodavau, tuomet pereidavo ir ant vaikų“ (N)

„Bet koks kontroliuojančio, prievartinio ar grasinančio elgesio, smurto ar prievartos epizodas arba [elgesio] modelis tarp 16 metų ir vyresnių asmenų, kurie yra arba buvo intymiais partneriais ar šeimos nariais nepaisant jų lyties. Tai gali apimti, bet neapsiriboti, tokiomis prievartos formomis: psichologine; fizine; seksualine; finansine; emocine.

Kontroliuojantis elgesys yra: visuma veiksmų, kuriais siekiama asmenį paversti pavaldžiu ir/arba priklausomu jį izoliuojant nuo paramos šaltinių, išnaudojant jų resursus ir gebėjimus asmeninei

44 Europos tarybos konvencija dėl kovos su smurtu prieš moteris ir smurto šeimoje prevencijos ir kovos su juo (2011), <http://www.conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/210.htm>

45 Įst. 2 str. 5 d.

naudai, atimant iš jų priemones, reikalingas nepriklausomybei, pasipriešinimui ir išsigelbėjimui, ir reguliuojant jų kasdienį elgesį.

Prievartinis elgesys tai: užpuolimo, grasinimų, žeminimo ir bauginimo ar kitokios prievartos veiksmas ar jų visuma, kuriais siekiama pakenkti, nubauti ar įbauginti auką.⁴⁶

Taigi smurtas artimoje aplinkoje gali apimti daugybinius pasikartojančius veiksmus, iš kurių ne visi užtraukia baudžiamąją atsakomybę, tačiau jų visuma gali parodyti, jog konkretus smurto epizodas nėra atsitiktinis atvejis, o įsitvirtinęs elgesio su auka modelis. Pakartotinio smurto rizika tokiais atvejais ženkliai didesnė, nes sistemiskai smurtaujantis asmuo paprastai nėra linkęs koreguoti savo elgesio. Šias tendencijas pastebi ir kai kurie kalbinti respondentai: „smurtas artimoje aplinkoje, jį galima suskirstyti į dvi rūšis. Į atsitiktinius tuos smurto atvejus, tokius kur vienkartiniai ir tikimybė, kad tas smurtas šeimoje pasikartos, arba jos nėra visai, arba jiniai labai menka <...>. Yra tokie atvejai kur nuolat tai vyksta“ (T).

Dauguma kalbintų nukentėjusiųjų teigė, jog jų atvejais tai buvo įvairių formų smurtas, kuris prasidėdavo nuo atskirų epizodų, o laikui bėgant dažnėdavo ir eskaluodavo, kol virsdavo nuolatiniu ir pasikartojančiu smurtinio elgesio modeliu. „Patyriau ir fizinį, ir psichologinį smurtą. Anksčiau buvo kaip, retai kada, bet paskutinius tris metus, tai taip, kiekvieną dieną. <...> Anksčiau nebūdavo to nei fizinio, retkarčiais psichologinis, kada išgėręs būdavo, o lytinių tokių nebuvo. O paskutiniiais metais tai taip, lytiniai, fiziniai būdavo, ir psichologinio smurto“ (N).

Įsisenėjusio smurtinio elgesio su auka identifikavimas galėtų turėti įtakos sprendimui dėl kardomųjų/apsaugos priemonių aukai ir jos šeimos nariams skyrimo, bausmės griežtumui, baudžiamojo poveikio priemonių parinkimui. Pavyzdžiui, vienas kalbintų teisėjų paminėjo atvejį, kai skyrė itin griežtą bausmę: „Vienu atveju paskyriau realų laisvės atėmimą kaltinamajam, nors jis ir buvo neteisėtas, nes įvertinau ir jo požiūrį į nusikalstamą veiką, kad kaltinamasis teismo posėdžio metu ne tik neigė kaltę, bet apskritai požiūris į padarytą nusikalstamą veiką, į smurtavimą, į auką buvo ganėtinai įžūlus. Mačiau, kad nelinkęs suvokti savo veiksmų pavojingumo – tai buvo paskirtas laisvės atėmimas pakankamai senyvo amžiaus žmogui ir neteisėtai“ (T).

Fizinis smurtas

Nei Įstatymas, nei Direktyva atskirų smurto formų apibrėžimų nepateikia ir neįvardija, kokiais konkrečiais veiksmais kiekviena smurto forma gali pasireikšti. Remiantis statistika ir respondentų atsakymais, baudžiamajon atsakomybėn dažniausiai traukiama už fizinio skausmo sukėlimą ar nežymų sveikatos sutrikdymą – 83,2 proc. pradėtų ikiteisminių tyrimų.⁴⁷ Toks fizinis smurtas pasireiškia, pavyzdžiui, smūgiais rankomis, kojomis, į veidą ar kitas kūno dalis, smaugimu, stumdymu į sieną, į baldus, plaukų rovimu ir pan.

Tam tikrais atvejais smurtaujantis asmuo apgalvotai vykdo fizinio smurto veiksmus taip, kad jų sukeliama žala nebūtų matoma. Kaip atskleidė viena respondentė, pamatęs, jog veide

lieka smurto žymės, jos buvęs sutuoktinis „trenkdavo tada grynai į kūno dalis, kad nesimatyty. Būdavo per šonkaulius, per kojas, per pilvą, nu ta prasme visa ta sritis, kurią tu realiai uždengi rūbais“ (N).

Anot vieno iš kalbintų prokurorų, toks smurtas paprastai neturi sunkių pasekmių sveikatai, o neretai nukentėjusios net nesikreipia dėl sveikatos sutrikdymo masto nustatymo. Tačiau iš nukentėjusiųjų apklausų matyti, kad iš pažiūros žymių padarinių sveikatai nesukeliantys fizinio smurto veiksmai, tokie kaip stumdymas, sugriebimas, plaukų rovimas, gali būti tokie dažni, kad tampa nukentėjusiosios kasdienybė, o naudojami kartu su psichinio smurto veiksmais – žeminimu, įžeidinėjimu, necenzūriniais žodžiais – daro jai ir ženklų psichinę žalą.

Psichinis smurtas

Būtent psichinis smurtas ir jo padariniai nukentėjusiųjų dažnai suvokiami kaip patys sunkiausi – tokių nuomonių pasitaikė ir pareigūnų tarpe. Tačiau baudžiamosios atsakomybės taikymas už psichinį smurtą yra problemiškas. Kalbinti pareigūnai teigė, kad psichinį smurtą sunku įrodyti. Anot vienos nukentėjusiosios, jai buvo pasakyta, kad nėra „jokios realios grėsmės gyvybei, tai tik žodžiai, ta prasme jie neužskaito, aš kaip supratau pagal jų samprotavimus, kad smurtas psichologinis nėra užskaitomas kaip po tikrasis smurtas, kai jau žmogaus gyvybei iš tikrųjų gresia. Kad grasina, tai dar čia nėra užpuolimas. Lietuvoje aš supratau, kol tu nesužeisi žmogaus, tai niekas nieko nedarys“ (N).

Psichinį smurtą artimoje aplinkoje sąlyginai galima suskirstyti į penkias kategorijas:

- 1) Grasinimas nužudyti ar sunkiai sutrikdyti sveikatą (baudžiama pagal 145 str. 1 d.);
- 2) Sistemingas psichinis smurtas, pasireiškiantis terorizavimu (grasinimais) ir sistemingu bauginimu (145 str. 2 d.);
- 3) Žmogaus veiksmų laisvės suvaržymas (148 str.);
- 4) Nusikaltimai privataus gyvenimo neliečiamumui (būsto, korespondencijos neliečiamumo pažeidimai, neteisėtas informacijos apie privatų gyvenimą rinkimas, atskleidimas ar panaudojimas (165, 166, 167, 168 str.);
- 5) Kitokio pobūdžio sistemingas psichinis smurtas – žeminimas, tyčiojimas, įžeidinėjimas vadinimas necenzūriniais žodžiais, sekiojimas, privatumo pažeidimas (pvz. telefono tikrinimas, filmavimas mobiliuoju telefonu privačioje situacijoje be asmens sutikimo), daiktų atiminėjimas, draudimas išeiti iš namų, nuolatiniai gausūs skambučiai į darbovietę ir pan.

Remiantis teismų praktika, už paskutinės kategorijos psichinį smurtą baudžiamoji atsakomybė atskirai nėra taikoma, tačiau praktikoje ilgalaikis sistemingas psichinis smurtas dažnai apima tiek baudžiamo, tiek nebaudžiamo smurto epizodų visumą. Pavyzdžiui, LAT nagrinėjo kasacinį skundą asmens, nuteisto už dvejus metus trukusį sistemingą psichinį smurtą sutuoktinės ir nepilnamečių dukrų atžvilgiu, kuris apėmė žeminimą, patyčias, terorizavimą ir bauginimą epizodus.⁴⁸ Teismas kasacinį skundą tenkino ir perdavė bylą nagrinėti iš naujo motyvuodamas tuo, kad dalis iš dešimties inkriminuotų veiksmų neatitiko 145 str. 2 d. numatytos nusikaltimo sudėties („vadino necenzūriniais ir

46 House of Commons 22 October 2014 report „Domestic Violence“, SN/HA/6337, taip pat žr. internete: <https://www.gov.uk/government/publications/new-government-domestic-violence-and-abuse-definition>

47 2013 m. duomenys, PD prie VRM ataskaita, <http://www.bukstipri.lt/uploads/Bajorinas%5B1%5D.pdf>

48 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. birželio 4 d. nutarties byloje Nr. 2K-299/2013

žeminančiais žodžiais“), o kita dalis – grasinimai ir bauginimas („išmes iš šeštojo aukšto“, „susidoros“, „vieną dieną išleks į orą“, „kad ji nevaikščios ant žemės, kad jai nebus gyvenimo“) netirti grasinimų įgyvendinimo realumo aspektu, kadangi pirmos instancijos teismas „nepasisakė ir nevertino, kiek rimti buvo tokie grasinimai ir ar kasatorius rengėsi, ar realiai galėjo juos įgyvendinti, ar tai buvo įsikarščiavus šeiminio konflikto metu pasakyti žodžiai.“

LAT taip pat konstatavo, kad „**dalis veiksmų yra tėvo pareigų auklėti vaikus sudėtinė dalis** (paryškinta aut.) <...> (sugadino visus šaldytuve buvusius maisto produktus; šaukė ant dukrų S. N. ir K. N., kad šios netvarkingai gyvena, viską filmavo mobiliojo ryšio telefonu, dukrą S. N. vadino melage, šaipėsi iš judvieju; tyčia, norėdamas prikibti prie dukrų S. N. ir K. N., reiškė nepasitenkinimą jų apranga bei elgesiu, nepilnametės dukros S. N. akivaizdoje pagriebė kompiuterį, kuris buvo įjungtas į tinklą, tempdamas nunešė į kitą kambarį; <...> šaipėsi iš dukrų S. N. ir K. N. drabužių, sakė „ką, motka nenuperka“, neleido niekam pas dukras užėiti į svečius, nuolat sekiojo, filmavo mobiliojo ryšio telefonu, provokavo, šaukė ant jų).“

Šiuo atveju teismas žeminantį (vadino melage, šaipėsi, šaukė), persekiojantį ir privatumą pažeidžiantį (filmavo, nuolat sekiojo), kontroliuojantį (pagriebė įjungtą kompiuterį, tempdamas nunešė į kitą kambarį) elgesį nepagrįstai prilygino vaikų disciplinavimo priemonėms. Šiame kontekste atkreiptinas dėmesys, jog tai, kad už atskirus tam tikro psichologinio smurto epizodus (įžeidinėjimą, tyčiojimąsi, vadinimą necenzūriniais žodžiais, žeminimą) netaikoma baudžiamoji atsakomybė, nereiškia, jog toks smurtas nėra žalingas, ar kad tai yra priimtinas visuomenėje elgesys.

Todėl itin svarbu pažymėti, kad vėlesniu sprendimu LAT savo praktiką pakoregavo – išnagrinėjęs kasatoriaus toje pačioje byloje pateiktą skundą, konstatavo, jog „iš visų šių aplinkybių matyti, kad tokiais sistemingais veiksmais R.N. siekė sąmoningai sudaryti su juo besiskiriančiai ir dukterims baimės ir nerimo atmosferą, sunkiai pakenčiamas gyvenimo sąlygas. Toks elgesys netraktuotinas vien tik kaip besiskiriančių asmenų nesutarimai ir konfliktai, bendrąja prasme jis atitinka smurto artimoje aplinkoje sampratą (Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo 2 straipsnis), be to, pasižymi nusikalstamai veikai būdingu pavojingumu ir užtraukia baudžiamąją atsakomybę pagal BK 145 straipsnio 2 dalį. Veikos pavojingumą rodo ir tai, kad minėti veiksmai buvo atliekami bauginant ne tik sutuoktinę, bet ir nepilnametės dukteris (11 ir 12 metų – aut. past)“.⁴⁹ Šiuo atveju teismas įvertino smurtinių veiksmų sistemiskumą ir vienpusiškumą, jų visumos daromą poveikį ir pavojingumą nukentėjusiems asmenims, todėl kasatoriaus skundą atmetė.

Iš tyrimo medžiagos matyti, jog psichinio smurto bylos ne visuomet pasiekia teismą ir dėl kai kurių pareigūnų ar prokurorų nuostatų, jog psichinį smurtą per daug sudėtinga įrodinėti. Kaip nurodė viena tyrime dalyvavusių pareigūnių, „pas ją (aut. pastaba – prokurorę) grasinimas nėra straipsnis, kuris keliautų į teismą. Taip, čia jau suprantat nei mano darbas, nei kito tyrėjo negali įtakoti. Pas ją, kaip tas realumas 145 straipsnio kad išėitų, aš net neįsivaizduoju. Bet jeigu tik 145 straipsnis pradėtas, smurtas artimoje aplinkoje ir grasinimai, jis visada nutraukiamas“ (ITP).

Tačiau LAT yra išaiškinęs, kad pagal 145 str. 2 d. grasinimų (susprogdinti, padegti ar padaryti kitokią pavojingą gyvybei,

sveikatai ar turtui veiką) realumui įvertinti pakanka to, jog nukentėjusysis pagal grasinimo išraišką ir kitas aplinkybes turėjo pagrindą bijoti jo įgyvendinimo, o kaltininkas norėjo būtent tokios nukentėjusiojo būsenos.⁵⁰ Be to, sistemingas žmogaus bauginimas gali reikštis ne tik grasinimais nužudyti ar sunkiai sutrikdyti sveikatą, „bet ir kitais baimę, nerimą ar nesaugumo jausmą keliančiais veiksmais (pvz., besikartojančiais įžeidinėjimais, grasinimais kaip nors pakenkti, priekabiavimu, atviru sekimu, gąsdinančiais naktiniais skambučiais, amoralaus pobūdžio SMS žinutėmis ir pan.). Todėl tokios sistemingos psichinės prievartos realumui konstatuoti nebūtina, kad nukentėjusysis turėtų pagrindą bijoti būtent dėl savo gyvybės ir sveikatos, bet **pakanka išvados, jog jis sąmoningai buvo verčiamas nerimauti, nesaugiai jaustis.** (paryškinta aut).“⁵¹

Iš teismų praktikos matyti, kad baudžiamoji atsakomybė Lietuvoje taikoma ir už persekiojimą (*angl. stalking*), kuris laikomas viena pavojingiausių psichinio smurto artimoje aplinkoje išraiškų. Persekiojimas apima veiksmus, kurie vertinant atskirai gali atrodyti nepavojingi, tačiau šių veiksmų visuma siekiama pakirsti aukos saugumo jausmą.⁵² Persekiojimas apima pakartotinius daugybinius to paties asmens veiksmus kito asmens atžvilgiu: įžeidžius ar grasinančių laiškų ar žinučių siuntimą, įžeidžius, grasinančius ar nebylius telefono skambučius, įžeidžius, grasinančius komentarus apie auką internete, intymių nuotraukų ar vaizdo medžiagos paviešinimą internete, sekimą, lūkuriavimą prie aukos namų, darbo vietos ar mokyklos be jokios pateisinamos priežasties, nuosavybės gadinimą.⁵³ FRA tyrime teigiama, kad persekiojimo aukoms vis dar sunku gauti pagalbą iš teisės saugos daugumoje ES šalių, kadangi atskiri veiksmai nėra kriminalizuoti.⁵⁴

Tipinis persekiojimo atvejis nagrinėtas baudžiamojame byloje, kurioje asmuo „pagal BK 145 straipsnio 2 dalį ir 167 straipsnio 1 dalį nuteistas už tai, kad <...> namuose, (-), darbe, (-), bei kitose miesto vietose nuolat terorizavo savo žmoną A. N. Z., grasinamas padaryti pavojingą gyvybei, sveikatai ar turtui veiką, ir sistemingai ją baugino naudodamas psichinę prievartą: įtarinėdamas ją neištikimybe, apie tai informaciją skleidė jos draugams ir pažįstamiems, ribojo bendravimo laisvę su kitais asmenimis, akivaizdžiai rodydamas savo nepasitenkinimą ir nepagarbą prie kitų asmenų ją vadino necenzūriniais žodžiais, nuolat sekė, kur ji važiuoja savo automobiliu, siekdamas besąlygiško jos paklusimo, sukeldamas jai nuolatinę baimę ir įtampą; <...> A. N. Z. pranešus apie norą nutraukti santuoką, siekė ją sulaukyti nuo tokių veiksmų, leisdamas suprasti, kad skyrybos jai gali blogai baigtis; <...> į A. N. Z. automobilį <...> slapta įmontavo įrenginį mobilaus objekto vietai nustatyti realiu laiku ir <...> nuolat sekė A. N. Z. judėjimo maršrutą ir buvimo vietą <...>; <...> darbuotojų grimo kambaryje slapta sumontavo pasiklausymo įrenginį ir klausėsi A. N. Z. bei kitų asmenų pokalbių.“⁵⁵

Pažymėtina, kad persekiojimo, kaip ir kitų formų smurto, rizika išauga nukentėjusiam asmeniui pasiryžus nutraukti santykius su smurtaujančiu asmeniu. Lietuvoje įvairias persekiojimo

49 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. liepos 1 d. nutartis byloje Nr. 2K-347/2014

50 LAT 2010 m. birželio 15 d. nutartis byloje Nr. 2K-341/2010

51 LAT 2013 m. vasario 19 d. nutartis byloje Nr. 2K-94/2013

52 FRA tyrimas, *ibid.*, para. 13, p. 81-92

53 FRA tyrimas, *ibid.*, para. 13, p. 81-92

54 FRA tyrimas, *ibid.*, para. 13, p. 81-92

55 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 23 d. nutartis byloje Nr. 2K/198-2013

formas nuo 15 metų teigia patyrusios 8 proc. moterų.⁵⁶ Rimti persekiojimo atvejai gali turėti ilgalaikių psichologinių pasekmių aukai, tokių kaip depresija, nerimas, panikos priepuoliai, miego sutrikimai, pasitikėjimo savimi praradimas ir kitų, taip sukeliant aukai emocinę ir psichinę žalą. FRA tyrimo duomenimis, 23 proc. persekiojimo aukų turėjo pasikeisti telefono numerį arba elektroninio pašto adresą, kad persekiojimas liautųsi, o net 14 proc. turėjo pakeisti gyvenamąją vietą. Veikos pavojingumą lemia ir tai, kad persekiojimas gali vesti prie fizinio ar seksualinio užpuolimo.

Apibendrinant tyrimo duomenis, psichinio smurto atveju pareigūnai ne visada noriai imasi tirti tokius atvejus, o bylos kartais nepasiekia teismo dėl nuostatų, jog tokį smurtą itin sunku įrodyti. Taigi nuo psichinio smurto nukentėję asmenys ne visuomet gali pasinaudoti Įstatymo bei Direktyvos teikiama apsauga ir kitomis teisėmis. Tačiau iš teismų praktikos matyti, kad pavojingas psichinis smurtas, pasireiškiantis grasinimais ir sistemingu bauginimu, pakankamai griežtai vertinamas, ypač kai jis vyksta kartu su fiziniu smurtu, todėl nėra pagrindo vienareikšmiškai teigti, kad tokį smurtą visais atvejais itin sunku įrodyti.⁵⁷ Kita vertus, teismų praktika iš tiesų dar nėra vieninga, nes pasitaiko atvejų, kai psichinio smurto epizodai vertinami atleidžiai ar prilyginami normaliam, visuomenėje priimtina elgesiui.

Ekonominis smurtas

Ekonominis smurtas baudžiamas kaip turiniai nusikaltimai: nuosavybės pasisavinimas, sunaikinimas, sugadinimas ir kt. Kaip paplitusi šio smurto forma bei kokios yra atsakomybės už jį taikymo tendencijos, sudėtinga įvertinti dėl to, bylų dėl turinių nusikaltimų išnagrinėjama daug, o bylos, susijusios su tokiais nusikaltimais artimoje aplinkoje, nėra atskirtos.⁵⁸

Iš tyrimo medžiagos matyti, kad daugiau nei pusė apklaustų nukentėjusiųjų patyrė ekonominį smurtą, pasireiškusį pinigų atiminėjimu, nuosavybės sugadinimu, bendrų išsiskolinimų perrašymu jų vardu be jų žinios ir sutikimo. Ekonominis smurtas artimoje aplinkoje yra glaudžiai susijęs su psichiniu smurtu ir gali įgauti tokias išraiškas kaip draudimas dirbti ir gauti pajamų, lėšų būtiniausiems poreikiams patenkinti (mastui, higieninėms reikmėms) nedavimas, kai asmuo finansiškai priklausomas.⁵⁹

Seksualinis smurtas

Seksualinis smurtas artimoje aplinkoje, pasireiškiantis išžaginiu, seksualiniu prievartavimu ar privertimu lytiškai santykiuoti, yra ypatingai latentiškas nusikaltimas. Nukentėjusios neretai pačios nežino, kad tokios veikos prieš artimą asmenį taip pat yra kriminalizuotos, vengia kreiptis į teisėsaugą dėl gėdos ar baimės jausmo, bijo, kad jomis nepatikės, nenori pasakoti ir iš naujo išgyventi patirtų įvykių, netiki, jog tai padaręs asmuo bus patrauktas atsakomybėn.⁶⁰ Seksualinio smurto aukos vis dar

neretai stigmatizuojamos visuomenėje, arba pačios kaltinamos dėl joms padaryto nusikaltimo. Šie veiksniai lemia, kad nukentėjusios nuo seksualinio smurto yra ypatingai pažeidžiamos ir be specialios pagalbos joms sudėtinga dalyvauti baudžiamajame procese. Seksualinio smurto (ne tik artimoje aplinkoje) aukos Direktyvoje taip pat priskiriamos pažeidžiamų aukų kategorijai.

Nors teismų praktika taikant atsakomybę už seksualinį smurtą artimoje aplinkoje nuo Įstatymo įsigaliojimo dar nėra gausi, matyti, kad teismai pakankamai griežtai vertina tokio pobūdžio nusikalstamas veikas.⁶¹ Kita vertus, pasitaiko atvejų, kai ne visuomet atsižvelgiama į šio nusikaltimo artimoje aplinkoje specifiką ir nukentėjusiosios galimai pažeidžiamą padėtį. Pavyzdžiui, byloje, kurioje asmuo buvo nuteistas už fizinį smurtą bei tai, kad du kartus grasindamas fiziniu smurtu prieš sutuoktinės valią su ja lytiškai santykiavo, apeliacinės instancijos teismas nuosprendžio dalį dėl seksualinio smurto panaikino.⁶²

Teismas kritiškai vertino nukentėjusiosios parodymus, kadangi ji į ikiteisminio tyrimo įstaigą kreipėsi tik dėl to, kad vyras jos neišleido iš namų išeiti gyventi į kitą butą, kad dėl anksčiau patirtos smurto ji į policiją nesikreipė, taip pat kad nukentėjusioji nenuosekliai nurodė, kada iki pirmojo nusikaltimo datos ji su sutuoktiniu turėjo lytinių santykių. Taigi aplinkybė, kad nukentėjusioji ne iškart papasakojo teisėsaugai apie patirtą seksualinį smurtą, buvo teismo aiškinta vienareikšmiškai nepalankiai jai. LAT nutartį paliko galioti, neatsižvelgdamas į prokurorės kasaciniame skunde nurodytus argumentus, jog „vertinant įrodymus tokio pobūdžio byloje svarbu atsižvelgti į tokio pobūdžio nusikalstamų veikų latentškumą, t. y. apie tokio pobūdžio smurtą vengiama pranešti dėl įvairių priežasčių (nesitikima gauti pagalbos, bijoma ir kt.). Teisėsaugos institucijos dažnai apie tokio pobūdžio veikas sužino dėl kokių nors neįprastų aplinkybių. Šiuo atveju I. Ž. pirmiausia policijai pranešė, kad jai neleidžia išsikraustyti, ir tik aiškinantis visą įvykio situaciją ji papasakojo apie prieš ją padarytas nusikalstamas veikas.“⁶³

Apibendrinant baudžiamosios atsakomybės už smurtą artimoje aplinkoje taikymo tendencijas, matyti, kad priėmus Įstatymą, vis daugiau smurtinių nusikaltimų artimoje aplinkoje aukų yra oficialiai pripažįstamos nukentėjusiomis, gali siekti teisingumo teisme bei naudotis kitomis Įstatymo bei Direktyvos joms suteiktomis garantijomis. Kita vertus, nemažai praktinių problemų iškyla kvalifikuojant psichiniu smurtu pasireiškiančias veikas – jas sudėtinga įrodinėti, kas lemia, jog ikiteisminiai tyrimai nepradedami arba nutraukiami, o bylos nepasiekia teismo. Teismų praktika irgi dar nėra vieninga – nors nemažai atvejų, kai teismai artimųjų smurtą vertina pakankamai griežtai, ypač kai jis sisteminio pobūdžio ir pasireiškia įvairiomis formomis, tačiau pasitaiko atvejų, kai smurtinis elgesys vertinamas gana atleidžiai ar prilyginamas visuomenėje priimtina elgesiui.

Pastebėta, kad smurto artimoje aplinkoje byloje kartais pasitelkiama LAT suformuota pozicija, jog konfliktai šeimoje yra neretas reiškinys visuomenėje; kad tarp sutuoktinių kylančius ginčus reikia vertinti labai atidžiai; kad tokiose jautriose byloje, kai „nesutaria ir skiriasi santuokoje ilgai pragyvenę žmonės, jų santykiai įtempti, teismas turi labai įdėmiai ir atsargiai vertinti proceso

56 FRA tyrimas, *ibid.*, para. 13, p. 81-92

57 Žr. pvz. Marijampolės apylinkės teismo 2013 m. vasario 26 d. nuosprendis byloje Nr. 1-123-537/2013; Klaipėdos miesto apylinkės teismo 2012 m. lapkričio 23 d. nuosprendis byloje Nr. 1-1324-144/2012; Klaipėdos apygardos teismo 2014 m. sausio 16 d. nutartis byloje Nr. 1A-57-557/2014

58 Į tai jau buvo atkreiptas dėmesys A. Piesliako, „2013 metais Vilniaus miesto apylinkės teisme išnagrinėtų bylų dėl smurto artimoje aplinkoje tyrimas“, 2014

59 FRA tyrimas, *ibid.*, para. 13, p. 72

60 FRA tyrimas, *ibid.*, para. 13, p. 59-67

61 Žr. pvz. Marijampolės rajono apylinkės teismo 2013 m. gruodžio 12 d. nuosprendis byloje Nr. 1-434-532/2013

62 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. liepos 1 d. nutartis byloje Nr. 2K-323/2014

63 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. liepos 1 d. nutartis byloje Nr. 2K-323/2014

dalyvių parodymus, turėdamas galvoje, kad tokioje konfliktinėje situacijoje proceso dalyviai, iš jų ir nukentėjusieji gali elgtis ne visai teisėtai, neadekvačiai vertinti situaciją, turėti ne visai teisėtų motyvų“.⁶⁴

Remiantis šiuo išaiškinimu nukentėjusiesiems gali būti iš anksto priskiriamos manipuliatyvios savybės vien dėl artimo santykio su kaltinamuoju, neatsižvelgiant į konkrečios bylos aplinkybes ir nukentėjusiojo asmenybę. Nors tam tikrais atvejais tokia išvada

64 Žr. pvz. LAT 2011 m. sausio 3 d. nutartis byloje Nr. 2K-71/2012, LAT 2013 m. birželio 4 d. nutartis byloje Nr. 2K-299/2013

Bendravimas su smurto artimoje aplinkoje aukomis

Direktyva numato pareigą užtikrinti, kad aukos būtų pripažįstamos aukomis, ir kad su jomis paramos aukoms tarnybose ir kompetentingose institucijose „visuomet būtų elgiamasi pagarbiai, jautriai, individualiai, profesionaliai ir jų nediskriminuojant“.⁶⁵ Kadangi ši pareiga tiesiogiai taikoma su baudžiamuoju procesu susijusioms institucijoms ir pagalbos aukoms tarnyboms, nukentėjusios respondentės buvo prašomos įvertinti policijos pareigūnų, prokurorų, teisėjų ir specializuotos pagalbos centrų darbuotojų bendravimą.

Iš 10 respondenčių į policiją kreipėsi 9. Viena respondentė į policiją nesikreipė, tik į specializuotos pagalbos centrą (SPC) ir vėliau į teismą dėl skrybų. Visos kitos 9 respondentės kreipėsi į policiją ne vieną kartą, nes smurtas kartojosi ir jos ieškojo pagalbos. Tyrimo metu nebuvo nustatyta, kad pareigūnų požiūris priklausytų nuo lyties, pavyzdžiui, moterys pareigūnės jautriau atsižvelgia į problemą nei vyrai. Pasitaikė ir moterų, ir vyrų pareigūnų, kurie bendravo jautriai ir supratingai, bet buvo situacijų, kad tiek moterys, tiek vyrai pareigūnai neatsižvelgė į specifinę smurto artimoje aplinkoje problematiką. Tik viena respondentė pastebėjo, kad kartais suveikia vyrų solidarumas, pareigūnai vyrai neįsigilina į situaciją ir palaiko vyrą (N6).

Šešios respondentės bendravimą su policijos pareigūnais vertino gerai ir labai gerai (N2, N3, N7, N8, N9, N10). Respondentės išskyrė pareigūnų jautrumą, operatyvumą, profesionalumą: „Policija reagavo greitai, labai padėjo morališkai“, „tyrėjos taip žmogiškai ir nuoširdžiai savo darbą dirbo“ (N9, N10). „Labai greitai jie ir aš parašėm, kad net liudininkai man padėjo, kad nevažiuočiau į policiją, mes faksu išsiuntėm pareiškimą ir jie atvyko“ (N2, N8, N10). „Su manim (policijos pareigūnai) maloniai bendravo, surašė protokolą, paaiškinau visą situaciją, jie sakė, kad mes galim išvežti jį ir neturės teisės grįžti į tuos namus“ (N3).

Nepaisant gerų įvertinimų, tos pačios respondentės minėjo, kad vieną ar kitą kartą pasitaikydavo, kad pareigūnai pasielgtų nemaloniai, tačiau kaltę dažnai prisiimdavo sau: „Čia buvo 2011 m. kai tik įsigaliojo tas įstatymas, buvo atvažiavę, tai tada pajutau priešišumą iš pareigūnų, bet tik vienintelį kartą. <...> Tie patys pareigūnai ne vieną kartą atvažiavo, sakau, jie prisimena, jie

galėtų būti ir pagrįsta, teoriškai bet kuris proceso dalyvis bet kurioje byloje gali turėti „ne visai teisėtų motyvų“, o parodymus teismai visuomet turėtų vertinti įdėmiai ir atsargiai. Be to, visų smurto artimoje aplinkoje atvejų prilyginimas šeimos ginčams ar konfliktams, net kai iš bylos aplinkybių matyti, kad nėra jokio veiksmų abipusiškumo, nedera su valstybės sugriežtėjusia pozicija tokio smurto atžvilgiu. Tai gali trukdyti veiksmingai traukti atsakomybėn už tokiu smurtu pasireiškiančias nusikalstamas veikas, o nukentėjusiesiems – pranešti teisėsaugai ir naudotis savo teisėmis, ypač atsižvelgiant į tai, kad dauguma ir taip nėra linke kreiptis pagalbos.

situacijas jau puikiai žinojo, ir sakau, nepatogu būdavo, ir paskui nustojau kviesti“ (N7).

Tačiau 3 respondentės pareigūnų bendravimą su jomis įvertino labai blogai (N1, N4, N6), kadangi jautė abejingumą, šaltą, pabrėžtinai formalų bendravimą: „būni šoko būsenoj tokioj, o jie dirba savo darbą, daug popierių ir dar vyrai, tai toks abejingumas, nei jie ką pasiūlė... Aš sakau – rašysiu pareiškimą, tai atsakė, kad reikia kriminalistų kviesti. Sakau, man nesvarbu. Kai atvyko kriminalistė moteris, ji tokia pati buvo“ (N4).

Viena respondentė pastebėjo, kad patruliai su ja bendravo labai maloniai, bet kai atvažiavo tyrėjai, su jais buvo keblu (N9). Kita respondentė pasakojo, kad kai iškvietė policiją dėl to, kad vyras sudavė sūnui kelis kartus per nugarą, policija tik pasišaipė, jog tai greičiausiai toks vaiko auklėjimas, ir pakankamai piktai kalbėjo, kad dėl tokio menkniekio policiją trukdo. „Paskui pasakė, kad jeigu nėra mėlynių, nėra muštynių, nėra ko kviesti, taip ir pasakė teisiai šviesiai“ (N6). Panašiai pasakojo ir dar viena respondentė, kurios vyras mušė dukrą, bet pareigūnai pasakė, kad nėra smurto žymių ir jie nieko negali padėti (N9).

Tyrimo medžiaga rodo, kad kai kurios respondentės patyrė pareigūnų spaudimą nepradėti proceso. „Aš iškviečiau policiją ir įsivaizduojate, kaip elgėsi su manim, kad nerašykit (pareiškimo), nes čia visą gyvenimą bus vyrui tokia juoda dėmė. Pasibaisėtina!...<...> ir jie va taip vos ne blankų net nerado, atvažiavo vos ne be blankų. <...> nuvažiavom ir į komisariatą, <...> nes jie neturėjo to blanko“ (N1). Respondentės minėjo, kad policija ne visada imdavosi veiksmų dėl dokumentų pildymo, fiksuojant smurto faktą. Kaip išimtis, pastebėta vienos iš respondenčių, kai ji tikrai pasidžiaugė, kuomet atvykusi pareigūnė turėjo visus dokumentus, „atvažiavo ir užpildė“ (N7).

Visapusiškai įvertinti prokurorų ir teisėjų bendravimą sudėtinga, nes tam nepakanka duomenų – tiesioginis kontaktas su prokuroru tarp apklaustų nukentėjusiųjų nustatytas tik vienas, ir, anot respondentės, per trumpas, kad jį būtų galima įvertinti. Buvo respondenčių, kurių atveju ikiteisminis tyrimas dar ankstyvoje stadijoje, todėl su prokuroru bendrauti kol kas neteko. Pažymėtina, kad iš tyrimo medžiagos matyti, jog neretai ikiteisminis tyrimas arba nepradedamas arba gana greitai nutraukiamas, taip pat ir nukentėjusiam asmeniui susitaikius su įtariamuoju.

65 Direktyvos 1 str.

„[P]irmą kartą pats susidūrimas su policija tikrai buvo, nežinau, gal tuo metu pasitaikė...labai tyrėja ir suvokė, ir suprantanti, ir kažkaip palaikanti, ir iš jos nebuvo tokios reakcijos kažkokios ką čia jūs darot. Tai buvo palaikymas. ... Antrą kartą tyrimas jau buvo ne toks. Jaučiausi kalta, kad aš kreipiausi apskritai. Taip, buvo visai kita tyrėja, ir savijauta buvo tokia, kad maždaug pati kvaila, pati prisiprašėi. <...> Ypač po pirmų pokalbių su tyrėja, kai išėjau, tai norėjosi rėkti, ir verkti, ir bėgti, ir atrodė turbūt išvis nieko nedarysiu.“ (N)

Dažnai procesas užbaigiamas baudžiamuoju įsakymu, ir į teismą perduodama palyginus nedidelis procentas bylų. Tą patvirtina ir statistika – 2013 m. užregistruota 10 022 nusikalstamų veikų pagal BK 140 str., teismui perduota 1590 bylų, 2517 atvejais procesas užbaigtas baudžiamuoju įsakymu, 815 bylų užbaigta pagreitinto proceso tvarka, 1712 ikiteisminių tyrimų nutraukta BPK 3 str. pagrindais ir net 4061 tyrimas nutrauktas BPK 212 str. pagrindais.⁶⁶ Tai galėtų paaiškinti, kodėl užfiksuotas toks mažas kontaktas su prokurorais ir teisėjais.

Visgi apie bendravimą teisme buvo surinkta šiek tiek duomenų, kurie atskleidė įvairias respondenčių patirtis. Viena respondentė teigiamai įvertino teisėjo bendravimą, profesionalumą, informacijos teikimą, tik patenkinimai įvertino atsižvelgimą į poreikius (NS). Kita blogai vertino teisėjos darbą dėl nepagarbaus bendravimo, išankstinių nuostatų (N1). Kaip rodo interviu medžiaga, šios nukentėjusios patirtis ir išgyvenimai teisme jai buvo gana skaudūs. „Ir pati teisėja yra pasakiusi, kad gal jūsų klientė kažkokia nesiorientuojanti <...> nes aš iš tikrųjų net labai žinojau ir ką reiškia „mediacija“, va tokio žodžio...aš turiu žinoti, [ką tai reiškia], jei reikia atsakyti, o aš – „atsiprašau, ką tai reiškia“, ir neatsako, o tada žinai PASIŽIŪRI“.

Patyrusios smurtą respondentės ieškojo įvairių pagalbos šaltinių – 8 iš 10 kreipėsi į socialines/psichologines/teisines paslaugas teikiančias institucijas, įskaitant SPC ir krizių centrus. Nukentėjusiųjų patirtys vertinant bendravimą yra skirtingos. Dauguma respondenčių pagalbą krizių centre ir SPC įvertino teigiamai – jos gavo visą reikalingą informaciją, moralinį palaikymą ir reikiamas psichologo, socialinio darbuotojo ir teisininko paslaugas. Beveik visos pripažino, kad būdamos vienos nesijaustų galinčios įveikti patirto smurto pasekmes.

Visgi buvo išsakyta ir kritinių pastabų dėl bendravimo, akcentuojant draugiškos aplinkos nebuvimą, lankstumo, atsižvelgimo į individualius nukentėjusios poreikius ir profesionalumo trūkumą.

„Susidūriau su nemalonia kažkokia moterimi, kuri vos ne mane kažkaip tai užsipuolė, kad jų taisyklės, kažkokias ribas gadinu, nes aš gal iš tikrųjų su savo aprangos stiliumi nu iš tikrųjų ne į formatą kažkokį. Ten gal tikrai tokios ateina jau nuskriaustos, išmuštos visos smurtautoju, ką tik besakys, ką tik bedarys, o aš gal tokia vis tiek, aš žinau pati, ko aš pati noriu ir kažkaip tai jo, ten atrodė, kad aš ne formate ir sakau nemaloniai kažkaip tai atsisveikinom“ (N1). Kita nukentėjusioji teigė, kad jos atveju nebuvo atsižvelgta į jos individualią situaciją, buvo primetama daug išankstinio požiūrio, priešišku nuostatų pareigūnų atžvilgiu, todėl ji jautėsi neišgirsta, bei kad nėra išigilinama į jos konkretų atvejį (N7).

Apibendrinant, respondenčių patirtys bendraujant su pareigūnais ir pagalbos tarnybų darbuotojais yra gana skirtingos, ir nors dauguma bendravimą įvertino pakankamai gerai, pasitaikė atvejų, kai susidurta su nejaudriu, neprofesionalių požiūriu ir abejingumu. Asmeniniai pareigūnų gebėjimai ir supratimas nulemia jo/jos bendravimą su nukentėjusiomis, pasigendama vieningos tvarkos dėl bendravimo atsižvelgiant į situacijos sudėtingumą. Taip pat kartais pasigendama profesionalumo atvykus į įvykio vietą ir registruojant smurto atvejus. Kai kurios respondentės atkreipė dėmesį, kad policijos pareigūnai bando įtikinti nepradėti baudžiamojo proceso.

Siekiant užtikrinti tinkamą Direktyvos įgyvendinimą, tikslinga policijos pareigūnams ir kitiems praktikams, susiduriantiems su nusikaltimų aukomis (prokuratūrai, teismams, pagalbos tarnybų darbuotojams), parengti bendravimo su nusikaltimų aukomis metodines gaires, išskiriant Direktyvos prasme pažeidžiamų nusikaltimų aukų kategorijas (vaikų, artimųjų smurto, seksualinio smurto ir kt.) ir bendravimo su jomis specifiką. Tikslinga tokias gaires ne tik parengti ir išplatinti, bet ir vykdyti mokymus, kaip tinkamai jas taikyti praktikoje.

⁶⁶ Nusikalstamų veikų žinybinis registras, 2013 m. duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvos Respublikoje (Forma_1G)

Teisė suprasti ir teisė gauti informaciją

Direktyva įpareigoja valstybes užtikrinti, kad nuo pirmo kontakto su institucijomis ir viso proceso metu būtų imtasi priemonių padėti aukoms suprasti, kas sakoma, ir būti suprastoms. Su nukentėjusiu asmeniu turi būti bendraujama paprasta ir suprantama kalba, ir atsižvelgiama į asmenines aukos savybes, kurios galėtų daryti poveikį gebėjimui suprasti, pavyzdžiui, negalią. Pirmo kontakto su institucijomis metu auką gali lydėti jų pasirinktas asmuo, nebent tai prieštarautų pačios aukos interesams ar galėtų pakenkti proceso eigai.

Tam, kad auka galėtų naudotis Direktyvoje numatytomis teisėmis, **pirmo kontakto** su kompetentinga institucija metu jai privaloma suteikti informaciją apie:⁶⁷

- 1) aukoms teikiamos pagalbos rūšis ir kas ją gali suteikti, įskaitant medicininę, psichologo ar bet kokio kito specialisto pagalbą, bei alternatyvią apgyvendinimo vietą;
- 2) skundo pateikimo tvarką ir nukentėjusio asmens vaidmenį šioje procedūroje;
- 3) kaip ir kokiomis sąlygomis jos gali gauti apsaugą, įskaitant apsaugos priemones;
- 4) kreipimosi dėl teisinės pagalbos, teisinės konsultacijos ar bet kokio kito pobūdžio teikiamų konsultacijų tvarką;
- 5) kaip ir kokiomis sąlygomis jos gali kreiptis dėl žalos atlyginimo;
- 6) vertimo žodžiu ir raštu paslaugų teikimo tvarką;
- 7) jeigu nusikaltimo auka gyvena kitoje ES šalyje, nei ta, kurioje įvykdyta nusikalstama veika, informaciją apie visas specialias priemones, procedūras ar tvarką, kuriomis jos gali pasinaudoti toje ES šalyje, kurioje jos pirmą kartą kreipėsi į kompetentingą valdžios instituciją;
- 8) baudžiamojo proceso institucijų veiksmų apskundimo tvarką;
- 9) kontaktinius duomenis ryšiams dėl bylos palaikyti;
- 10) atkuriamojo teisingumo (mediacijos) paslaugas;⁶⁸
- 11) proceso išlaidų kompensavimo tvarką.

Skundo pateikimo atveju, aukos turi teisę gauti patvirtinimą raštu, kuriame išdėstomi pagrindiniai nusikalstamos veikos elementai.⁶⁹ Direktyva taip pat įtvirtina aukos teisę gauti informaciją apie savo bylą: motyvuotą sprendimą nebetęsti tyrimo ar jį nutraukti arba nevykdyti baudžiamojo persekiojimo; informaciją apie teismo posėdžio laiką, vietą ir kaltinimų pažeidėjui pobūdį; galutinį teismo nuosprendį; bendrą informaciją apie baudžiamojo proceso eigą.⁷⁰

Dar vienas Direktyvoje numatytas smurto artimoje atveju svarbus teisės gauti informaciją aspektas yra aukai pasiūloma galimybė nedelsiant gauti pranešimą, kai asmuo, kuriam už joms padarytas nusikalstamas veikas skirtas suėmimas, ar kuris buvo nuteistas ir įkalinamas, paleidžiamas į laisvę arba pabėgo iš įkalinimo įstaigos, bei pareiga informuoti auką, kokios

priemonės patvirtintos jai apsaugoti tokiu atveju.⁷¹ Tokia informacija turi būti teikiama bent jau tais atvejais, kai aukoms gali kilti pavojus arba nustatyta žalos rizika.

Nors BPK įtvirtina nukentėjusiųjų teisę į informaciją baudžiamajame procese, tačiau ši teisė ir jos įgyvendinimo tvarka nėra detalai reglamentuota. BPK numato bendrą pareigą teisėjams, prokurorams ir ikiteisminio tyrimo pareigūnams išaiškinti proceso dalyviams jų procesines teises ir užtikrinti galimybę jomis pasinaudoti.⁷² Tačiau apie kokias konkrečiai teises yra informuojami nukentėję asmenys, panašu, paliekama kiekvieno pareigūno diskrecijai. Detaliau reglamentuota tik pareiga suteikti informaciją apie teisę gauti kompensaciją nukentėjusiems nuo smurtinio nusikaltimo.⁷³ BPK nėra reikalavimo suteikti informaciją nukentėjusiajam *pirmo kontakto* su kompetentinga institucija metu.

BPK numato prokurorui ir ikiteisminio tyrimo pareigūnui pareigą pranešti nukentėjusiajam apie įtariamojo suėmimą ir išsiaiškinti, ar nukentėjusysis pageidauja, kad jam būtų pranešta apie būsimą įtariamojo paleidimą į laisvę.⁷⁴ Tačiau pareiga pranešti nukentėjusiam apie nuteistojo pabėgimą iš įkalinimo įstaigos Bausmių vykdymo kodekse⁷⁵ nėra numatyta. Nei BPK, nei Bausmių vykdymo kodekse nėra pareigos informuoti nukentėjusį apie patvirtintas nukentėjusiojo apsaugos priemones tokiam atvejui, kadangi tokios priemonės apskritai nėra numatytos.

Savo ruožtu Įstatymas numato smurtą patyrusio asmens teisę iš policijos pareigūno ir iš SPC gauti tik vienos kategorijos informaciją – informaciją apie įstaigas, teikiančias pagalbą pagal šį įstatymą.⁷⁶

Direktyva siekiama užtikrinti, jog pareigūnai informaciją nusikaltimų aukoms teiktų proaktyviai, kad šioms nereikėtų būtinos informacijos įvairiais būdais ieškoti pačioms. Be to, nukentėjusieji turi ne tik gauti, bet ir suprasti gautą informaciją, o tam vėlgi reikia ne formalus, o proaktyvaus pareigūno vaidmens.

„Tyreėjai įtikinėjo mane parašyti pranešimą, o ne pareiškimą. Jie nieko nepaaiškino, kuo tai skirsis, bet labai įtikinėjo“ (N9)

Direktyva nenustato, kokiomis konkrečiai priemonėmis ir būdais informacija privalo būti teikiama, tačiau informavimo tikslas nėra tik formaliai išvardinti teises, bet jas išaiškinti taip, kad auka jas suprastų ir galėtų jomis naudotis.

Atsižvelgiant į tai, kad pirmasis nuo smurto artimoje aplinkoje nukentėjusiųjų kontaktas paprastai būna su policijos

67 Direktyvos 4 str.

68 Lietuvoje baudžiamojoje teisėje netaikoma

69 Direktyvos 5 str. 1 d.

70 Direktyvos 6 str.

71 Direktyvos 6 str. 5 d.

72 BPK 45 str.

73 BPK 46 str.

74 BPK 128 str. 4 d.

75 Bausmių vykdymo kodekso patvirtinimo įstatymas, 2002 m. birželio 27 d., Nr. IX-994

76 Įst. 10 str.

Lentelė 1. Respondenčių atsakymai apie joms suteiktą informaciją

	Informacija apie aukoms teikiamą pagalbą bei iš ko ją galima gauti:	Taip	Ne
1	a) informacija apie medicininę pagalbą	8	1
	b) psichologinę pagalbą	6	3
	c) bet kokią specializuotą pagalbą	4	5
	d) alternatyvią apgyvendinimo vietą	4	5
2	Informacija apie Jūsų kaip nukentėjusiosios statusą baudžiamajame procese	0	7 ¹
3	Informacija apie tai, kaip ir kokiomis sąlygomis galite gauti apsaugą, įskaitant Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje numatytas apsaugos priemones	2	7
4	Informacija apie tai, kaip ir kur kreiptis dėl teisinės konsultacijos ar teisinės pagalbos	9	0
5	Informacija apie tai, kaip galite gauti kompensaciją už patirtą žalą	0	9
6	Informacija apie vertimo žodžiu ir raštu paslaugas	-	-
7	Informacija apie tai, kaip ir kam apskūsti pareigūnų ar institucijų veiksmus, jeigu Jūsų teisės proceso metu nėra gerbiamos	2	7
8	Informacija apie tai, kaip ir kokiomis sąlygomis Jums gali būti kompensuotos dėl dalyvavimo baudžiamajame procese patirtos išlaidos	1	8

pareigūnais, respondenčių buvo klausama, kokią informaciją pareigūnai joms suteikė pirmo kontakto metu. (Lentelė 1)

9 respondenčių atsakymų (viena respondentė neatsakė į šiuos klausimus) analizė rodo, kad informaciją apie socialines ir teisines paslaugas nukentėjusios dažniausiai gavo iš krizių centrų, SPC arba žinojo pačios. Nebuvo nė vieno teigiamo atsakymo, kad respondentės būtų informuotos apie jų statusą baudžiamajame procese. Tik viena užsiminė, kad informaciją žinojo iš savo advokatės (N8). Respondentės įvardijo, kad negavo informacijos iš pareigūnų apie apsaugos priemones – tik 2 respondentės iš 9 tokią informaciją turėjo. Viena respondentė informaciją gavo iš SPC (N9). Atkreiptinas dėmesys, kad nė viena respondentė negavo informacijos apie tai, kokia tvarka gali kreiptis dėl atlyginimo už patirtą žalą. Tik vienos respondentės advokatė suteikė tokią informaciją (N9). Dėl galimybių apskūsti pareigūnų veiksmus informacija taip pat ne visada pateikiama – 7 iš 9 neturėjo tokios informacijos, tik 2 sakė, jog buvo informuotos. Tiesa, viena respondentė teigė, kad gavo laišką, informuojantį apie nutrauktą ikiteisminį tyrimą, kuriame buvo parašyta, jog ji gali apskūsti sprendimą (N7). Apie galimybę gauti proceso išlaidų kompensaciją žinojo tik viena respondentė, gavusi šią informaciją iš SPC (N4). Kitos 8 nebuvo informuotos.

Nukentėjusio asmens teisė gauti informaciją apie savo bylą yra pakankamai detalai reglamentuota BPK, kuriame numatyta bendra nukentėjusio asmens teisė susipažinti su byla tiek ikiteisminio tyrimo metu, tiek teisme.⁷⁷ BPK taip pat numatyta

proceso dalyvių teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, pateikiant rašytinį prašymą prokurorui.⁷⁸

BPK numato pareigą informuoti apie sprendimą atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, išsiunčiant šio nuorašą skundą, pareiškimą ar pranešimą padavusiam asmeniui.⁷⁹ Panašu, kad dėl šios priežasties smurto artimoje aplinkoje atvejais, panaikinus reikalavimą teikti pareiškimą, nukentėjusiųjų prašoma parašyti pranešimą. Kaip teigė viena respondenčių, „*tyrėjai įtikinėjo mane parašyti pranešimą, o ne pareiškimą. Jie nieko nepaaiškino, kuo tai skirsis, bet labai įtikinėjo*“ (N9). Taigi faktiškai nukentėjusiam asmeniui norint gauti sprendimo atsisakyti pradėti

„Nepaaiškino, kas yra susitaikymas, galbūt matė mano išraišką, nes mane labai nustebino, kad paminėjo“ (N4)

ikiteisminį tyrimą nuorašą ir prireikus tokį sprendimą skūsti, reikėtų pateikti pranešimą ir tuo atveju, kai apie nusikalstamą veiką pranešė kitas asmuo. Tuo tarpu apie ikiteisminio tyrimo nutraukimą privaloma pranešti ir nukentėjusiam asmeniui.⁸⁰ Remiantis Direktyva, aukos teisė apskūsti sprendimą atsisakyti

77 BPK 181 str., 237 str., 261 str., 313 str.

78 BPK 181 str. 1 d.

79 BPK 168 str. 3 d., 214 str. 3 d.

80 BPK 214 str. 3 d.

pradėti ikiteisminį tyrimą neturėtų priklausyti nuo to, ar ji pati pateikė rašytinį pareiškimą apie įtariamą nusikalstamą veiklą. Todėl tikslinga papildyti BPK nuostatas, numatant, kad apie tokį sprendimą yra informuojami ir galimai nukentėję asmenys, jeigu žinoma jų gyvenamoji vieta.

Klausiant respondenčių apie aiškumą ir supratimą, kokią informaciją joms suteikia policijos pareigūnai ir tyrėjai, pastebėta, jog informavimo praktika ženkliai skiriasi. Beveik pusė respondenčių nurodė, kad joms buvo išsamiai paaiškinta, kaip vyks procesas (N2, N3, N4, N8). Dvi respondentės minėjo, kad tyrėja skambino ir teiravosi, ar sutuoktinis nepažeidžia įpareigojimų (N3, N8). Kai kurios respondentės teigė, kad kaip tik pasigedo detalios informacijos kaip vyks procesas, ir praktiškai visą informaciją gavo iš savo advokatės (N5, N10). Vietoj informacijos, viena respondentė gavo patarimą tiesiog išsiskirti ir nekankinti vaikų, nors jos atveju du kartus nebuvo pradėtas ikiteisminis tyrimas, bet kodėl – taip ir nepaaiškinta (N6). Kita respondentė sakė, kad reikėjo pačiai viskuo rūpintis, domėtis byla, pačiai visur eiti ir klausinėti, ir vėliau visą informaciją gavo iš savo advokatės (N10).

Į tinkamai pateikiamos ir išaiškinamos informacijos trūkumo problemą dėmesį atkreipė ir kalbinti SPC darbuotojai, teigė, kad net jei informacija suteikiama, pareigūnai neįsitikina, ar auka tikrai viską supranta. „Aš mačiau, kaip tai vyksta – joms suteikiama informacija apie civilinį ieškinį, bet nepaaiškinama, kas tai yra ir kaip tai vyksta. Dauguma nežino, kad reikia rinkti visus dokumentus su turto ir savęs sužalojimu, kad reikia išsiimti abdukciją“ (S). Kitaip tariant, aukoms jų teisės nėra išaiškinamos taip, kad jos tinkamai galėtų jomis pasinaudoti. „Dirbant su šia problema, toks neveikia mechanizmas. Tam žmogui ne vien tik lapelį pakišt su teisėmis, kad gali domėtis tyrimu, gauti paklausimus, rašyt

prašymus ir t.t., tai jie to nesuvokia, jiems reikia iš tikrųjų paaiškinti. Kai to nepadarė tyrėjas, dažnai tą padaro SPC (S).“ Kaip didelę problemą SPC specialistai nurodė ir tai, kad pareigūnai ne visuomet informuoja aukas, kai sulaukytas asmens yra paleidžiamas.

Apibendrinant, teisė į informaciją baudžiamajame procese yra įtvirtinta nacionaliniuose teisės aktuose, tačiau mažesne apimtimi nei reikalaujama Direktyvoje, o konkrečios teiktinos informacijos turinys ir teikimo tvarka nėra išsamiai reglamentuota. Tai lemia, kad informacijos teikimo nukentėjusiems asmenims praktika yra nevienoda ir priklauso asmeniškai nuo kiekvieno pareigūno. Perkeliant Direktyvą, tikslinga BPK įtvirtinti asmens teisę gauti esminę informaciją pirmo kontakto su teisėsaugos pareigūnais metu. Taip pat būtina detaliau reglamentuoti teikiamos informacijos turinį ir jos teikimo tvarką, tiek pirminės būtinosios informacijos, tiek ir informacijos apie procesines teises, ikiteisminio tyrimo eigą ir priimamus sprendimus.

Iš interviu medžiagos matyti, kad nukentėjusiosios negavo visos informacijos, kurią pirmo kontakto metu įpareigoja suteikti Direktyva. Dalį informacijos jos gavo arba vėliau, arba ne iš pareigūnų, o iš SPC, teisinio atstovo, arba pačios susirado internete. Atsižvelgiant į tai, rekomenduotina parengti informacinius bukletus, lankstinukus, kitą dalomąją medžiagą, kurioje išsamiai informacija pateikiama paprasta ir suprantama kalba. Ją pareigūnai galėtų įteikti jau pirmo kontakto su nukentėjusiu asmeniu metu, taip pat įsitikinti, kad nukentėjęs asmuo supranta suteiktą informaciją, ir prireikus išaiškinti jos turinį. Taip pat rekomenduotina skelbti nukentėjusiesiems būtiną informaciją internetinėse svetainėse, į kurias pareigūnai galėtų juos nukreipti.

Teisė į vertimą

Direktyva numato nukentėjusiųjų teisę į nemokamas vertimo žodžiu ir raštu paslaugas viso baudžiamojo proceso metu, taip pat į esminių procesinių dokumentų vertimą (teismo sprendimą, sprendimą nutraukti ikiteisminį tyrimą); be to, Direktyva įtvirtina nukentėjusio asmens teisę pateikti prašymą išversti ir kitus dokumentus.⁸¹ Numatyta ir pareiga atlikti individualų nukentėjusio asmens vertimo poreikių vertinimą bei nukentėjusiojo teisę apskųsti sprendimą neteikti nemokamų vertimo paslaugų.

BPK numato bendrą principą, kad visi lietuvių kalbos nemokantys proceso dalyviai turi teisę naudotis vertėjo paslaugomis baudžiamojo proceso metu, taip pat ir susipažįstant su bylos medžiaga.⁸² BPK taip pat numato, kad vertimo paslaugos nemokamai teikiamos įtariamajam, tačiau nėra aišku, ar tokios paslaugos teiktinos ir nukentėjusiajam. Dėl vertimo raštu, BPK numato, kad visi proceso dalyviams įteikiami bylos dokumentai privalo būti išversti. Tai apima pagrindinių procesinių dokumentų vertimą, tačiau BPK nenumato galimybės nukentėjusiajam pateikti prašymą dėl kitų procesinių dokumentų vertimo, taip pat nereglamentuoja nukentėjusiojo vertimo poreikių vertinimo

bei atskiros sprendimo neteikti vertimo paslaugų apskundimo tvarkos.⁸³

Taigi nors teisė į vertimą yra numatyta BPK, tačiau nepakankama apimtimi. Iš apklaustų respondenčių nė viena nenurodė, kad jai reikėjo vertimo paslaugų, taip pat kalbos barjero kaip problemos nenurodė ir nė vienas iš pareigūnų, prokurorų ar teisėjų. Kita vertus, viena SPC darbuotoja teigė, kad yra tekę susidurti su atvejais, kai be vertimo sudėtinga teikti pagalbą kai kurioms lietuviškai nekalbančioms klientėms: „Pavyzdžiui, paskambini į kokį nors vieną rajoną, ir ten kalba ne lenkiškai, ne rusiškai, ir ne baltarusiškai, ir tada nežinai. Tai tas tada būna kontaktas sunkus“ (S). Taigi neatmestina, kad ir dalyvaujant baudžiamajame procese tokioms nukentėjusiosioms gali prireikti vertimo paslaugų. Tokių paslaugų neabejotinai reikia ir nusikaltimų aukomis tapusiems Lietuvoje gyvenantiems užsienio piliečiams. Todėl tikslinga išsamiau ir detaliau reglamentuoti vertimo paslaugų teikimą nukentėjusiesiems, bei numatyti tvarką, kuria vadovaujantis vertinami vertimo paslaugų poreikiai.

81 Direktyvos 7 str.

82 BPK 8 str.

83 Daugiau apie Direktyvos teisę į vertimą: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, „Neapykantos nusikaltimų aukų teisių apsauga: Lietuvos atvejis“, 2013, Vilnius, <https://www.hrmi.lt/uploaded/Apzvalgos/Hate%20Crimes%20Victims%20Rights%20Study%202013.pdf>

Dalyvavimas baudžiamajame procese

Direktyvos dalis, skirta dalyvavimui baudžiamajame procese, įtvirtina būtiniausias nusikaltimų aukų procesines teises, tokias kaip: teisė duoti parodymus, teisė apskųsti sprendimą nevykdyti baudžiamojo persekiojimo bei gauti pakankamai informacijos sprendimui dėl apskundimo priimti, teisė į proceso išlaidų kompensavimą, teisė į sprendimą dėl žalos atlyginimo.⁸⁴ Visos šios teisės yra įtvirtintos BPK ir pakankamai detalai reglamentuotos.⁸⁵ Tyrimo metu nenustatyta, kad su jų praktiniu užtikrinimu būtų esminių problemų. Labiau trūksta tinkamo ir išsamaus informavimo apie šias teises bei jų išaiškinimo.

Ši Direktyvos dalis taip pat įtvirtina aukos teisę į apsaugos priemones teikiant atkuriamojo teisingumo paslaugas.⁸⁶ Atkuriamojo teisingumo arba mediacijos institutas baudžiamosiose bylose Lietuvoje nėra taikomas, tačiau šis klausimas nuolat aktyviai svarstomas. Rengiantis mediacijos instituto įvedimui būtų tikslinga jau įstatymų projektų stadijoje jį suderinti su Direktyvos keliamais reikalavimais. Direktyva numato konkrečias sąlygas, kuriomis privaloma vadovautis taikant mediaciją, pavyzdžiui, ji gali būti taikoma tik tada, kai tai atitinka aukos interesus, ir atsižvelgus į visas saugumo aplinkybes; be to, mediacija turi būti pagrįsta laisvu, žinant padėtį duotu aukos sutikimu, jai suteikiama išsami informacija apie procesą ir rezultatus.

Teisė į teisinę pagalbą

Direktyva numato, kad nukentėjusiais pripažinti asmenys turi turėti galimybę gauti teisinę pagalbą, jos gavimo sąlygas ir tvarką nustatant nacionalinėje teisėje.⁸⁷ Teisinė pagalba Direktyvoje suprantama kaip *nemokama teisinė konsultacija ir atstovavimas teisme*. Remiantis rekomendacijose pateikiamu išaiškinimu, valstybės įpareigtos įtvirtinti *bendrą* nusikaltimų aukų teisę gauti nemokamą teisinę pagalbą. Nustatyti tokios pagalbos gavimo sąlygas ir tvarką paliekama valstybių nuožiūrai.

Lietuvoje bendra asmenų teisė gauti pirminę ir antrinę teisinę pagalbą įtvirtinta Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme, nustatančiame tokios pagalbos gavimo sąlygas ir tvarką.⁸⁸ Gauti nemokamą valandos trukmės teisinę konsultaciją teisę turi visi Lietuvos Respublikos ir ES šalių piliečiai, tai pat kiti Lietuvoje ir ES teisėtai gyvenantys fiziniai asmenys. Tačiau antrinę teisinę pagalbą – dokumentų rengimą, gynybą ir atstovavimą teisme – teisę gauti turi gerokai siauresnis ratas asmenų, atitinkančių įstatyme nustatytas sąlygas, t.y. turto ir metinių pajamų lygį.

Neatsižvelgiant į turtą ir pajamas, nemokamą antrinę teisinę pagalbą, kurios išlaidos nėra išieškamos, gali gauti tik kelios kategorijos asmenų, pavyzdžiui, įtariamai ar kaltinami nepilnamečiai ar asmenys su fizine ar psichine negalia. Į šią kategoriją patenka ir nukentėjusieji dėl nusikaltimų atsiradusios žalos atlyginimo byloje, įskaitant atvejus, kai žalos atlyginimo klausimas yra

sprendžiamas baudžiamosioje byloje.⁸⁹ Taigi nemokama antrinė teisinė pagalba nukentėjusiesiems nuo nusikaltimų, neatsižvelgiant į pajamų ir turto lygį, teikiama tik bylose dėl žalos atlyginimo, arba, jei klausimas sprendžiamas baudžiamosioje byloje, tik ta apimtimi, kiek tai susiję su žalos atlyginimu.

Tyrimas atskleidė, kad teisinės pagalbos ir teisinio atstovavimo proceso metu trūkumas yra itin aktuali problema ir lemia nepakankamą nukentėjusio asmens interesų užtikrinimą. Anot tyrimo dalyvavusio teisėjo, „*kaltinamasis dažniausiai ateina su advokatu, advokatas čia viską žino – kur eiti, ką daryti. Ir jis sako, tu čia nesėdėk, atsipalaiduok <... > pagaliau galbūt reikėtų pagalvot apie tai, kad jiems ir teisinę pagalbą būtina skirti valstybės garantuojamą, nukentėjusiesiems būtent tais visais atvejais. Galbūt policijoj labiau išaiškinti tą, daugiau dėmesio kreipti į tą išaiškinimą teisės turėti gynėją*“ (T).

Pažymėtina, kad teisinio atstovavimo trūkumas gali sudaryti palankias sąlygas gynybos advokatams daryti spaudimą nukentėjusiam asmeniui. Viena respondentė teigė, kad iš vyro advokato nuolat jautė spaudimą taikytis (N5). Viena iš kalbintų pareigūnių taip pat išreiškė nuomonę, kad aukos interesų atstovavimo teismo proceso metu trūksta: „*Kai tai pereina į teisminį nagrinėjimą, mano manymu, čia tik mano manymu, kad aukai visgi nėra to lygumo prieš smurtautoją. Nėra išlygintos teisės. Smurtautojas viską žino, o auka kiek mes pasakom <... > prokuroras, jis kas bebūtų, palaiko kaltinimą. Bet jisai neinformuoja pilnai, aš manau, neinformuoja pilnai aukos, ką auka gali, kokias teises turi, ką jiniai gali pasakyti, ką jiniai gali teismui pridėti. Čia jau kiek mes surenkam, sudedam, tiek su tokia byla ir jau auka keliauja į teismą*“ (ITP).

Iš advokatus turėjusių respondentėms atsakymų matyti, kad būtent iš jų nukentėjusiosios gaudavo būtiną informaciją apie baudžiamąjį procesą, savo statusą, galimybę kreiptis dėl žalos atlyginimo (N5, N8, N9, N10). Viena respondentė turėjo advokatę ikiteisminio tyrimo stadijoje ir palankiai įvertino jos pagalbą: „*turėjau advokatę, tai puikiai man padėjo*“ (N5). Kita respondentė teigė, kad jos atveju byla dar nenukeliavo į teismą, bet advokatą turi (N3). Buvo nurodžiusių, kad apie galimybę gauti teisinę pagalbą sužinojo iš krizių centrų darbuotojų. Tuo tarpu likusios respondentės teisinio atstovo jokioje baudžiamosio proceso stadijoje neturėjo. Dvi teigė, kad apskritai nežinojo, kur dėl to kreiptis (N4, N6).

Igyvendinant Direktyvą, tikslinga įtvirtinti bendrą nukentėjusių asmenų teisę gauti nemokamą pirminę ir antrinę teisinę pagalbą, o nustatomos sąlygos neturėtų būti tokios ribojančios, kad paneigtų pačią teisę, pavyzdžiui, pagalbos teikimas tik vienu klausimu vienos kategorijos bylose. Be to, atsižvelgiant į Direktyvos nuostatų visumą, tikslinga tokios pagalbos teikimą, apimančią nukentėjusiojo interesų atstovavimą baudžiamosio proceso metu, nukentėjusio asmens ar jo atstovo pageidavimu užtikrinti visoms Direktyvos prasme pažeidžiamoms nusikaltimų aukoms, tokioms kaip vaikai ir nepilnamečiai, artimųjų smurto, seksualinio smurto, prekybos žmonėmis aukos.

84 Direktyvos 10 ir 11 str.

85 BPK 44 str. 10 d., 46 str., II dalis, 103 str., 185 str., 214 str. 3, 4 ir 5 d., 312 str. 1 d.

86 Direktyvos 12 str.

87 Direktyvos 13 str.

88 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas, 2000 m. kovo 28 d. Nr. VIII-1591, http://www.3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=449588&p_tr2=2

89 VGTP|12str. 2 p.

Teisė į apsaugą

Tyrimas parodė, kad daugiau nei pusė respondenčių, kurios pasiryžo imtis veiksmų prieš smurtavusį asmenį, patyrė atskomuosius veiksmus: persekiojimą (nuolatiniai skambučiai), grasinimus, žeminimą, bauginimą, bandymą daryti poveikį vaikams. Ne viena teigė, kad bijojo dėl savo ir vaikų saugumo. Kai kurios nuogaštavimus ne kartą buvo išreiškusios policijos pareigūnams, informuodamos apie nesiliaujančius grasinimus, bauginimą ir kitokį poveikį. Dauguma nukentėjusiųjų teigė, kad proceso metu nesijautė saugios ir manė, kad valstybė neskiria pakankamai dėmesio jų ir jų šeimos narių saugumui užtikrinti.

„Aišku, buvo kilusi mintis nuvažiuoti į kažkokią gydymo įstaigą ir prisiduoti su visomis mėlynėmis ir kraujosruvomis. Bet aš žinojau, kad už tai jis ne tai kad man keršys, bet mano vaikui“ (N10)

Teisė į apsaugą nuo antrinės ir pakartotinės viktimizacijos, bauginimo ir keršto yra viena pamatinių Direktyvos teisių. Valstybė privalo užtikrinti aukoms ir jų šeimos nariams galimybę naudotis priemonėmis, apsaugančiomis nuo fizinės, emocinės ir psichologinės žalos.⁹⁰ Tai gali būti, pavyzdžiui, teismo skiriami įpareigojimai ar suvaržymai, jeigu yra rimto pagrindo manyti, kad asmens gyvybei, fiziniam ar psichiniam neliečiamumui, jo laisvei, saugumui ar seksualiniam neliečiamumui gresia pavojus.

Direktyvos prasme galima išskirti dvejopo pobūdžio apsaugos priemones: (1) fizinės apsaugos priemones, nustatytas nacionalinėje teisėje; (2) bendrąsias ir specialiąsias priemones, taikomas baudžiamajame procese, kurias detalizuoja Direktyva.

Fizinės apsaugos priemonės nacionalinėje teisėje

Nukentėjusiųjų nuo smurto artimoje aplinkoje apsaugai užtikrinti Įstatymas numato dviejų rūšių apsaugos priemones: teismo skiriamą ilgalaikę apsaugą ir policijos pareigūnų taikomą skubią apsaugą.

Ilgalaikė apsauga – tai 1) įpareigojimas smurtautojui laikinai išsikelti iš gyvenamosios vietos, jeigu jis gyvena su smurtą patyrusiu asmeniu bei 2) įpareigojimas smurtautojui nesiartinti prie smurtą patyrusio asmens, nebendrauti, neieškoti ryšių su juo. Įstatymas numato, kad abi šios priemonės teismo skiriamos per 48 valandas nuo smurto artimoje aplinkoje fakto nustatymo iki bylos nagrinėjimo pabaigos, o taip pat kartu su bausme.

Įstatymas numato tik tris išimtis, kai priemonės gali būti neskiriamos: 1) jeigu teismas paskyrė kardomasias priemones suėmimą arba įpareigojimą gyventi skyriumi; 2) nuteistajam paskirta bausmė areštas arba laisvės atėmimas; 3) smurtavęs asmuo yra nepilnametis. Iš Įstatymo nuostatų visumos matyti, kad apsaugos priemonės privaloma skirti visais smurto artimoje aplinkoje atvejais, dėl kurių pradėtas ikiteisminis tyrimas, bei visais atvejais skiriant bausmę už smurtu artimoje aplinkoje pasireiškusias nusikalstamas veikas, išskyrus siaurai suformuluotas išimtis.

Įstatymas taip pat numato skubias apsaugos priemones, kurių nedelsdamas imasi policijos pareigūnas, užfiksavęs smurto artimoje aplinkoje įvykį, tačiau konkrečios priemonės nėra nurodytos. Taigi Įstatyme numatytų priemonių paskirtis yra apsaugoti nuo smurto nukentėjusį asmenį viso proceso metu, o priėmus apkaltinamąjį nuosprendį – ir po jo. Tiesa, šios priemonės tiesiogiai taikomos tik nukentėjusiųjų, bet ne jų šeimos narių atžvilgiu.

Tuo tarpu BPK apsaugos priemonių nei nukentėjusiems, nei jų šeimos nariams nenumato. Tokia procesinės prievartos priemonė kaip laikinas sulaikymas bei kardamosios priemonės kaip suėmimas ir įpareigojimas gyventi skyriumi nuo nukentėjusiojo iš dalies gali atlikti apsaugos funkciją, kaip ir BK numatyta baudžiamojo poveikio priemonė – draudimas prisiartinti prie nukentėjusio asmens.⁹¹ Visgi apsaugos priemonių, jų skyrimo sąlygų bei tvarkos reglamentavimo BPK trūkumas praktikoje sukelia nemažai problemų.

Viena iš kardomųjų priemonių paskirčių – užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms – iš dalies persidengia su nukentėjusiųjų ir jų šeimos narių apsaugos tikslais. Tačiau kardomasias priemones reguliuojančių BPK nuostatų visuma bei jų taikymo praktika rodo, kad šiomis priemonėmis visų pirma siekiama užtikrinti netrukdomą baudžiamąjį procesą, o ne apsaugoti nukentėjusiuosius. Be to, tokia kardomoji priemonė kaip namų areštas gali ne tik neprisidėti prie nukentėjusiųjų apsaugos, bet ir kelti tiesioginę pakartotinio smurto, bauginimo ar keršto grėsmę, jei nukentėjęs asmuo, jo šeimos nariai ir įtariamasis gyvena tame pačiame būste. Nors 2013 m. smurto artimoje aplinkoje atvejais namų arešto neskirta nė vieno (2012 m. – 2)⁹², BPK nėra saugiklių, kurie neleistų skirti kardamosios priemonės, nederančios su nukentėjusiųjų apsaugos tikslais. Jokios apsaugos funkcijos neatlieka ir švelnesnės kardamosios priemonės, tokios kaip rašytinis pasižadėjimas neišvykti. Be to, tokią griežtą kardomąją priemonę kaip suėmimas galima skirti tik išimtiniais atvejais. Taigi, nesant pagrindų ir sąlygų suėmimui ir nepaskyrus kardamosios priemonės – įpareigojimo gyventi skyriumi, nukentėjęs asmuo ir jo šeimos nariai baudžiamojo proceso metu lieka neapsaugoti.

Generalinio policijos komisaro įsakymu ikiteisminio tyrimo pareigūnams suteikti įgaliojimai kreiptis į teismą dėl apsaugos

⁹¹ BK 72¹

⁹² Nusikalstamų veikų žinybinio registro duomenys, http://www.ird.lt/infusions/report_manager/report_manager.php?metai=2013&menuo=12&idAta=2&rt=1&oldYear=2013&id=198&idStat=10&regionas=0&id3=1*Atas

⁹⁰ Directorate General Justice Guidance Document related to the transposition and implementation of Directive 2012/29/EU, Ref. Ares (2013)3763804 -19/12/2013

priemonių skyrimo nustačius smurto artimoje aplinkoje požymius.⁹³ Nors šių priemonių skyrimo statistika nėra prieinama,⁹⁴ iš teismų praktikos apžvalgos matyti, kad kai kurie teisėjai Įstatyme numatytas apsaugos priemones visgi skiria. Tačiau teismų praktika tenkinant ikiteisminio tyrimo pareigūnų prašymus nevieninga. Dalis teisėjų vadovaujasi griežtai tik BPK – pastarasis, kaip jau minėta, apsaugos priemonių nereglamentuoja, o dėl kardomųjų priemonių BPK nustatyta tvarka į teismą gali kreiptis tik prokuroras. Tą tyrimo metu patvirtino ir pareigūnai. „Mums pagal įstatymą yra numatytos teisės patiems kreiptis. Bet teismai tiesiog griežtai atsižvelgia į Baudžiamojo proceso kodeksą, kad tai gali padaryti tik prokuroras <...> tie pareigūnai, kurie kreipėsi, jie tiesiog nieko negavo, dar gavo su „kepure“ per galvą, kad jie peršoko <...> subordinaciją ir kad jie tai atliko be prokuroro“ (ITP).

Kad aiškaus apsaugos priemonių skyrimo tvarkos reglamentavimo trūkumas yra viena aktualiausių problemų taikant Įstatymą, patvirtino dauguma pareigūnų bei teisėjų. Anot vieno tyrime dalyvavusių prokurorų „šios priemonės, kur yra Įstatymo 5 str., tiesiog pasakyta – teisėjas skiria, nei už ką, nei kada. Tai dabar ką reiškia? Jis gali skirti, gali neskirti, ar jis privalo skirti, ar jis neprivalo skirti, kokiam terminui, kas turi paduoti, apskusti kam? <...> o koks čia procesas? Čia administracinis, baudžiamasis? Čia kažkoks atskiras?“ (P).

Tokiai nuomonei pritaria ir vienas iš teisėjų: „Įstatyme jos labai reglamentuotos keistai. <...> Nėra jokių sąlygų. Nėra apskundimo galimybės. Nėra jokios galimybės prašyti keisti ar prašyti panaikinti. Ten yra parašyta tik taip, kad jeigu prokuroras nesikreipia arba teismas nepaskyrė BPK tvarka, tai tada reikia paskirti vos ne priverstinai, reikia paskirti įstatymo nustatyta tvarka“ (T).

Apsaugos priemonių proporcingumas

Kai kuriems pareigūnams ir teisėjams kilo abejonių dėl numatytų apsaugos priemonių proporcingumo. Vienas pareigūnų teigė, jog „buvo mėginta, kad kiekvieną smurtautoją mes vežtume į teismą, kad iš karto teismas skirtų kardomąją priemonę, apsaugos nuo smurto priemonę, bet iš tikrųjų to jau būtų per daug, kadangi mes bandėme taikyti tokią praktiką, bet komisariato teritorija yra tikrai didelė, tų smurtautojų yra daug ir jeigu su kiekvienu važiuoti, kai kur iš tikrųjų teisėjai patys neįžvelgia to. Mes važiuojame tiesiog su tuo smurtautoju – teisėjai neįžvelgėdavo, kad jie turėtų į tai kištis. Jie galvodavo, kad užtektų tai išnagrinėti policijos lygmenyje, policijos kontrolei tai pradžiai palikti“ (ITP).

Visgi tai, kad smurtinių nusikaltimų artimoje aplinkoje įvyksta daug, neturėtų būti priežastimi netaikyti apsaugos priemonių. Jų tikslas nėra nubausti asmenį, bet suteikti apsaugą tiems, kuriems tokios apsaugos reikia. Smurto artimoje aplinkoje atvejais, dėl artimo santykio tarp nukentėjusio ir smurtautojo, bendro gyvenamojo būsto ar bendrų vaikų pakartotinio smurto ar neteisėto poveikio rizika yra ženkliai didesnė nei kitų smurtinių nusikaltimų atveju. Taigi esminis veiksnys, kurį turėtų vertinti apsaugos priemonę skiriantis teismas, yra aukos ir jos šeimos narių apsaugos poreikiai konkrečiu atveju.

Tačiau Įstatyme numatyta pareiga skirti šias priemones visais atvejais, išskyrus siauras išimtis, iš tiesų gali kelti pagrįstą

klausimą, kokia yra teismo funkcija: ar teismas atlieka daugiau formalią, techninę funkciją, nevertinant konkretaus atvejo aplinkybių, tik patikrinant, ar nėra Įstatyme nustatytų išimčių, ar teismui turėtų būti paliekama daugiau diskrecijos spręsti dėl apsaugos priemonės skyrimo kiekvienu individualiu atveju. Įpareigojimas gyventi skyriumi ir neieškoti kontaktų BPK prasme yra viena griežčiausių asmens laisvės suvaržymo priemonių, todėl gali būti suprantamas kai kurių teisėjų nenoras tokias priemones skirti, kol Įstatyme ar BPK nenumatyti tam tikri saugikliai.

Nesant aiškių pagrindų ir sąlygų, kurių egzistavimą skirdamas apsaugos priemones galėtų vertinti teismas (pavyzdžiui, pakartotinio smurto, bauginimo ar keršto rizika, nukentėjusio asmens subjektyvus saugumo jausmas ir pan.), tam tikrais atvejais gali kilti abejonių dėl skiriamų priemonių tikslingumo, ypač jei pats nukentėjęs asmuo nesisaugo ir nesiekia saugotis. Kaip teigė vienas tyrime dalyvavusių prokurorų, „tiems vyrams smurtaujantiems yra kardomoji priemonė, o žmonos juos dangsto, ir užėjus į butą mes pamatome, kad jis normaliai ten gyvena <...> mes čia rimtai viską tiriamo, darome, o ateiname, jis su šlepetėm vaikšto ir viskas jam gerai, gyvena ir toliau jis tame bute, nors kardomoji priemonė gyventi skyrium yra paskirta“ (P).

Žinoma, būtina pažymėti, kad ne visada ir pačios nukentėjusiosios gali tinkamai įvertinti joms kylančią riziką – jos gali būti likusios riziką sumenkinti, teisindamos smurtaujančio asmens veiksmus, prisiimdamos kaltę sau ar netikėdamos grasinimų realumu. Todėl, suteikiant teismui diskreciją konkrečiu atveju spręsti, ar skirti apsaugos priemones, turėtų būti atsižvelgiama tiek į subjektyvias aplinkybes, tokias kaip pačios aukos ir jos šeimos narių saugumo jausmas bei išreikštas noras naudotis apsaugos priemonėmis, tiek į objektyvias, tokias, kaip smurtautojo elgesys, jų santykių pobūdis ir istorija, smurtu pasireiškusių nusikalstamos veikos rimtumas ir kiti veiksniai, kurie smurto artimoje aplinkoje atvejais pripažįstami rizikos veiksniais, tokie kaip nukentėjusiosios neštumas, sprendimas nutraukti santykius, alkoholio, narkotinių medžiagų vartojimas ir pan. Svarbu pažymėti, kad apsaugos priemonių skyrimo pagrindai ir sąlygos neturi paneigti šių priemonių tikslo. Pavyzdžiui, sprendžiant dėl įpareigojimo gyventi skyriumi, tai, kad nusikalstama veika įtariamam asmuo neturi alternatyvios gyvenamosios vietos, negali būti teisėtas pagrindas neskirti apsaugos priemonės.

Europos Sąjungos teisingumo teismas (ETT) yra išaiškinęs, jog valstybė, vykdydama savo pareigą apsaugoti asmenis, gali naudotis tam tikra nuožiūros laisve. Pavyzdžiui, draudimas artintis prie nukentėjusiojo kaip baudžiamojo poveikio priemonė gali būti skiriamas ir tuo atveju, kai pats nukentėjęs asmuo to nepageidauja, tačiau teismas turi pagrindo manyti, jog šiam asmeniui gali grėsti pavojus. „Dėl pamatinio sprendimo 8 straipsnio reikia nurodyti, jog iš jo 1 dalies matyti, kad juo siekiama užtikrinti „nukentėjusiesiems <...> tinkamą apsaugos lygį“, ypač dėl jų saugumo ir privataus gyvenimo apsaugos, kai kompetentingos valdžios institucijos mano, kad yra „didelis atsakomųjų veiksmų pavojus arba turi tvirtų įrodymų dėl ketinimų įsibrauti į jų privatų gyvenimą“.⁹⁵

Taigi Direktyva palieka valstybėms gana plačią diskreciją, kokių priemonių imtis įgyvendinant nukentėjusiųjų teisę į apsaugą. Šis

93 Generalinio komisaro 2011 m. gruodžio 14 d. įsakymas Nr. 5-V-1115 Dėl smurtautojo iškeldinimo tvarkos aprašo patvirtinimo.

94 2014-07-02 elektroninė komunikacija su Nacionaline teismų administracija

95 Teisingumo teismo 2011 m. rugsėjo 15 d. sprendimas byloje Gueye (C-483/09), Sánchez (C-1/10), http://curia.europa.eu/juris/document/document_print.jsf?jsessionid=9ea7d2dc30db4f12478b28d4c8faf7680f10ed51a06.e34KaxiLc3qMlB40Rch0SaxuLax50?doclang=LT&text=&pageIndex=0&part=1&mode=DOC&docid=109603&occ=first&dir=&c&id=94603

ETT sprendimas galėtų būti atsakymas ir į kai kurių respondentų tyrime keltą klausimą dėl smurtavusio asmens teisės į nuosavybę apribojimo taikant apsaugos priemones. Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, kad teisė į nuosavybę nėra absoliuti, ir prireikus, siekiant apginti kitų asmenų teises ir laisves, gali būti ribojama.⁹⁶ Europos žmogaus teisių teismas smurto šeimoje byloje taip pat ne kartą yra pasisakęs, kad valstybės privalo imtis visų priemonių artimųjų smurto aukoms apsaugoti.⁹⁷ Taigi valstybė gali riboti asmens teisę į nuosavybę, jei tai būtina kito asmens gyvybei, sveikatai, fizinei ir psichinei neliečiamybei apsaugoti. Numatant konkrečias apsaugos priemonių skyrimo sąlygas ir pagrindus, kurių egzistavimą vertintų teismas, būtų užtikrinamas ir tokio apribojimo pagrįstumas ir proporcingumas kiekvienu individualiu atveju.

Apsaugos poreikiai: nukentėjusiųjų požiūris

Apie Įstatymu numatytas apsaugos priemones žinojo tik dvi respondentės. Viena jų informaciją gavo iš SPC, o iš pareigūnų tokios informacijos teigė negavusios nė viena. Tyrimo medžiaga atskleidė, kad, kreipdamosi į teisėsaugą, dauguma nukentėjusiųjų kokios nors apsaugos tikėjosi, kadangi bijojo dėl savo ir vaikų saugumo.

Nors pareigūnai, nustatę smurto artimoje aplinkoje faktą, neretai sulaiko asmenį iki 48 valandų, tai tik trumpam fiziškai apsaugo nukentėjusį asmenį. Viena respondentė papasakojo, kad „kai ji išvežė į areštinę, man tyrėja paskambino kitą dieną, paklausė kaip ten viskas yra. Aš pasakiau, kad jo bijau. Ji pasakė, kad gali jį laikyti dvi dienas. Aš paprašiau, kad jį paleistų ryte. Kadangi visi daiktai buvo pas jį, aš nuvykau į komisariatą pasiimti tų daiktų ir pamačiau savo vyrą išeinantį iš komisariato. Tai buvo sekmadienį vakare, nors prašiau, kad jį paleistų pirmadienį ryte. Manęs niekas neinformavo, kad jį paleis taip anksti. Man buvo didžiulis šokas, ištiko panika. Pagalvojau, kad dabar tai jis mane užmuš“ (N9).

Kita respondentė minėjo, kad per 3 metus kvietė policiją bent 30 kartų ir dabar nemato prasmės kviesti, nes jie nieko negali padaryti (N7). Dar viena respondentė sakė, kad niekas neatsižvelgė į tai, kad ji bijo smurtautojo, net apie vaikus nepasiteiravo, nors vyras smurtavo ir prieš dukrą, tačiau niekas nieko dėl to nesakė (N9). Kai kurios respondentės teigė, kad niekas nesi-domėjo, ar jos bijo, ar jaučiasi nesaugiai ir pan. (N3, N8). Kitos minėjo, kad pareigūnams praneša apie sutuoktinio grasinimus, skambinimus, žeminimus, pareigūnai užsirašo, bet nepaaiškina, ką daro su šia medžiaga.

Taigi iš tyrimo medžiagos matyti, kad dauguma nukentėjusiųjų apsaugos nori ir saugios nesijaučia, tą tiesiogiai įvardindamos ir policijos pareigūnams, tačiau ne visuomet į tai atsižvelgiama. Viena respondenčių, kuri ne kartą kreipėsi į policiją dėl sutuoktinio psichinio ir fizinio smurto, ir buvo pradėjusi skyrybų procesą, pasakojo, kad iškvietė policiją, „nes tiesiog vyras atvažiavo labai vėlai naktį, buvęs vyras, aš bijojau jo įleisti, nes mes jau pradėjom tą skyrybų procesą. Aš bijojau, nes galvojau, kad jisai girtas, po išgertuvių, mėgdavo išgerti ir aš tiesiog bijojau įleisti. <...> Kai policijos pareigūnai atvažiavo, aš iš karto atidariau, jie

pasikalbėjo su manim atskirai, su juo atskirai, paskui jam pasakė, kad ji tiesiog bijo jūsų, dėl to ir neįleidžia. <...> Paskui pareigūnai su juo pasikalbėjo, sakė čia įleiskit, jis čia gyvena, registruotas, turi teises ir daugiau nekvieskit“ (N6).

Viena respondenčių, kurios byla buvo nagrinėta teisme, teigė, kad didesnio atsižvelgimo į jos ir jos šeimos narių apsaugos poreikius bei pakartotinių nusikalstamų veikų jų atžvilgiu riziką trūko ir iš teismo: „Kadangi buvo daug grasinimų nužudyti, mes kreipėmės į policiją... buvo palaikymas, tik tiek, kad gal pats teismo sprendimas kažkaip nuvylė, gal kažkaip tikėjomės didesnės apsaugos mums patiems, o jos realiai nebuvo jokios. Nes ji sulaukė tada porai savaitių. Bet po to, kai paleido, paleido vat eik kur nori daryk ką nori (špyteli). Nebuvo apribojimų, kad nesiartint ar dar kažką. Atsimenu ta pirma savaitė, kai buvo paleidę, tai buvau pilna baimės iš tikrųjų, nes nežinojom, kaip jis elgsis. Realiai situacija pablogėjo, jis dar labiau pradėjo grasinti, išvis skambučių kiekis ten būdavo iki 400-600 per vakarą. Tada kreipėmės antrą kartą. Antrą kartą tyrimas jau buvo ne toks. Jaučiausi kalta, kad aš kreipiausi apskritai“ (N5).

Taigi šiuo atveju, teismui paskyrus baudžiamojo poveikio priemonę – draudimą artintis prie nukentėjusio asmens, asmenį būtų galima traukti atsakomybėn už teismo draudimo nevykdymą. Tačiau tokios priemonės nepaskyrus, nuo pakartotinės viktimizacijos, bauginimo ir keršto nukentėjusiesiems tenka bandyti apsisaugoti vėl kreipiantis į teisėsaugą ir pradedant naują procesą. Pažymėtina, kad Įstatymas numato, jog apsaugos priemonės kartu su bausme skiriamos visais smurto artimoje aplinkoje atvejais, išskyrus kai nuteistajam skiriamas areštas arba laisvės atėmimas. Kita vertus, išimtis dėl arešto kelia abejonių, kadangi kai kuriais atvejais apsaugos gali prireikti ilgesnį laiką ir po to, kai asmuo arešto bausmę yra atlikęs.

Tyrimo dalyvavusių nukentėjusiųjų liudijimai rodo, jog ne visuomet atsižvelgiama į jų apsaugos poreikius ir kylančią pakartotinio smurto, grasinimų ar bauginimo riziką, taip pat nėra duomenų, jog į tai visuomet būtų atsižvelgiama parenkant baudžiamojo poveikio priemones. Pažymėtina, kad įpareigojimas dalyvauti smurtinio elgesio keitimo programose nelaiikytinas nukentėjusiojo ir jo šeimos narių apsaugos priemone Direktyvos prasme.

Darytina išvada, kad Įstatymu numatytos apsaugos priemonės reikalingos ir į policijos pareigūnus dauguma nukentėjusiųjų kreipiasi tikėdamosi apsaugos. Kol neišspręstas teisės aktų suderinimo klausimas, siekiant apsaugoti nukentėjusiųjų ir jų šeimos narių interesus, kai yra pagrindo manyti, jog jiems kyla pakartotinio smurto ar poveikio rizika, galima skirti kardomąją priemonę – įpareigojimą gyventi skyriumi nuo nukentėjusiojo, kartu skiriant įpareigojimą nebendrauti ir neieškoti ryšių su juo. Iš statistikos matyti, kad tokia kardomoji priemonė 2013 m. smurto artimoje aplinkoje byloje buvo skirta 426 atvejais (11,9 proc. iš visų įtariamųjų). Tiesa, skirti ir 53 suėmimai (1,5 proc. iš visų įtariamųjų). Visgi dažniausiai skiriama kardomoji priemonė buvo raštiškas pasižadėjimas neišvykti – 2338 atvejais arba 65,5 proc. iš visų įtariamųjų. Ši priemonė neatlieka jokios nukentėjusiųjų ar jų šeimos narių apsaugos funkcijos, ir nėra aišku, ar visais atvejais buvo vertinti apsaugos poreikiai.

Todėl bendrą nukentėjusių asmenų ir jų šeimos narių teisę į apsaugą, apsaugos priemones, jų tikslus, skyrimo pagrindus, sąlygas ir tvarką būtina aiškiai suregulmentuoti, kad asmenys,

96 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas
97 Žr. pvz. EŽTT 2009 m. birželio 9 d. sprendimas byloje Opuz prieš Turkiją, pareiškimo Nr. 33401/02

kuriems tokios apsaugos reikia, turėtų realią galimybę ją pasinaudoti. Direktyva nedetalizuoja, kokiū būdu jos turėtų būti reglamentuotos – tai paliekama valstybių diskrecijai, tačiau, atsižvelgiant į aukščiau aptartas problemas, tikslinga būtų keisti ir pildyti būtent BPK nuostatas, kad apsauga prireikus galėtų naudotis tiek smurto artimoje aplinkoje, tiek kitų nusikaltimų aukos.

Vienas iš būdų – papildyti BPK nuostatas, reglamentuojančias kardomųjų priemonių skyrimą taip, kad jų paskirtis bei skyrimo tvarka derėtų su nukentėjusiųjų ir jų šeimos narių apsaugos poreikiais. Tai gali būti daroma, pavyzdžiui, numatant, jog kardomųjų priemonių paskirtis, be kita ko, yra apsaugoti nukentėjusį asmenį, jo šeimos narius ir giminaičius, taip pat nustatant, jog kelios kardomosios priemonės negali būti skiriamos kartu, jeigu jų paskirtis prieštarauja viena kitai. Be to, būtų tikslinga įpareigojimą nesiartinti ir neieškoti kontaktų numatyti kaip atskirą kardomąją priemonę tiems atvejams, kai nukentėjęs asmuo nebegyvena su įtariamuoju, bet yra grėsmė, jog įtariamasis grįš į buvusią gyvenamąją vietą, arba kai auka ir įtariamasis niekada negyveno kartu, bet buvo sieti artimais ryšiais, arba tais atvejais, kai aukos ir įtariamojo nesieja ir nesiejo artimi ryšiai, bet tikėtina, kad dėl nusikaltimo pobūdžio aukai gali kilti grėsmė, pavyzdžiui, seksualinės prievartos, prekybos žmonėmis, neapykanta motyvuotų nusikaltimų aukoms.

Visgi siekiant aiškumo ir tinkamo Direktyvos įgyvendinimo, tikslingiau būtų tiesiogiai įtvirtinti BPK apsaugos priemones, jų tikslus, skyrimo sąlygas bei tvarką, kuria vadovaujantis teismas spręstų dėl tokių priemonių skyrimo, kiekvienu atveju vertindamas nukentėjusiojo ir jo šeimos narių apsaugos poreikius. Teisė į apsaugą Direktyvos prasme yra savarankiška teisė, ir tai turėtų atsispindėti jos įgyvendinimo tvarką reglamentuojančioje nacionalinėje teisėje. Tai padėtų išvengti tokių situacijų, kai kardomosios priemonės, pavyzdžiui, suėmimo pratęsti nėra pagrindo, bet auką ir jos šeimos narius apsaugoti nuo poveikio būtina.

Nukentėjusiųjų apsauga susitaikymo atveju

Apsaugos kontekste pažymėtina, kad nemaža dalis ikiteisminių tyrimų dėl smurto artimoje aplinkoje baigiasi nukentėjusio asmens ir kaltininko susitaikymu. Pareigūnai tokius atvejus vertina įvairiai. Anot vieno tyrime dalyvavusių prokurorų, „*gaila, kad labai daug darbo policija turi įdėti bereikalingo, nes jeigu mes nutraukiam ikiteisminį tyrimą, tai aš laikau, kad tirta tirta, bet moteris, pasirodo, vis tik neėjo iki galo, tos pagalbos realiai nenorėjo, bet bent galim padėti tiems 30-40 proc. moterų, kurios bendradarbiauja su pareigūnais, duoda parodymus, pasako tiesą ir mes tą bylą atiduodame į teismą sėkmingai*“ (P).

Kiti tokią tendenciją vertina teigiamai: „*teigiamai žiūriu į tai, kad vis tik susitaiko, ypatingai jeigu tai yra pirmas atvejis, ir įtariamasis yra neteistas, administracine tvarka nebaustas, pakankamai teigiamas žmogus, kuris, matome iš bylos aplinkybių, nuoširdžiai gailisi dėl to atvejo, tai tikrai teigiamai žiūriu ir visada stengiuosi kauptis į teismą dėl nutarimo nutraukti ikiteisminį tyrimą susitaikius kaltininkui ir nukentėjusiam asmeniui patvirtinimo <...> tuo labiau, jeigu jie abu nori taikytis, aišku, ypatingesniais atvejais dar įvertinu, ir ar nereikia nutraukiant susitaikius bylą išspręsti ir teismo baudžiamojo poveikio priemonių taikymo*“ (P).

BPK numato, kad ikiteisminis tyrimas nutraukiamas, kai įtariamasis ir nukentėjusysis susitaiko BK 38 str. numatytais atvejais, ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimu, kuris patvirtina prokuroro nutarimą dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo.⁹⁸ BK 38 str. numato galimybę nukentėjusiam ir kaltinamajam susitaikius atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės. Taigi nukentėjęs asmuo turi teisę susitaikyti su kaltininku, o teismas – atleisti kaltininką nuo baudžiamosios atsakomybės, patikrinęs, ar išpildytos BK nustatytos sąlygos.

Tyrimas atskleidė, kad visoms respondentėms buvo siūlytas susitaikymas tiek ikiteisminio tyrimo metu, tiek teisme. Didžioji dalis taikytis nesutiko. Dauguma atvejų pareigūnai ir teisėjai šį sprendimą gerbė ir nedarė jokio spaudimo. Viena respondentė minėjo, kad tyrėja inicijavo susitaikymą, tačiau jokio spaudimo nebuvo, bet buvo labai aiškiai išdėstyta, kad jeigu po susitaikymo smurtas tęsis, smurtautojas sės į kalėjimą (N8). Tačiau pasitaikė atvejų, kai pareigūnai bandė įtikinti nukentėjusiąją ir primygtinai siūlė taikytis.

„*Nepaaiškino, kas yra susitaikymas, galbūt matė mano išraišką, nes mane labai nustebino, kad paminėjo (susitaikymą – aut.past.). Kad trys vaikai, sako jūs mažai pagyvenote tik 9 metus, gal dėl vaikų, mane tas nustebino, nu kaip... vaikams mažesnė žala būtų negu su vienu (iš tėvų gyventi – aut.past.)*“ (N4)

„*Taip, jaučiau spaudimą susitaikyti, netgi laukiant posėdžio. Visi kalbėjo, kad mes susitaikysime. Priėmė tai kaip faktą*“ (N9)

„*Skambinu, sakau atvažiuokit, o jie, tai gal jau susitaikėt. Tai ar tikrai reikia atvažiuoti? Ar tikrai? Tada gerai, atvažiuosim*“ (N6)

SPC darbuotojų nuomone, nukentėjusiųjų interesai susitaikymo atveju ikiteisminio tyrimo stadijoje nėra tinkamai užtikrinami: „*kartais girdim iš nukentėjusių asmenų, kad būna spaudimas iš tyrėjų. <...> Būna tiesiogiai pasako, kad darbo mažiau, bet apie pasekmes, sąlygas – ne*“ (S). SPC specialistai nurodė, kad taikant susitaikymą smurto artimoje aplinkoje atvejais, būtinas papildomų sąlygų įdiegimas, griežtesnis jų taikymas ir tinkamas nukentėjusiųjų informavimas: „*susitaikymas neturi būti toks aklas ir atleidžiantis, turi būti kažkokios sąlygos, kad būtų kažkoks pokytis, o ne vien aklas atleidimas*“ (S).

Taigi iš tyrimo medžiagos matyti, kad: 1) nukentėjusiosios kartais pareigūnų yra įtikinėjamos susitaikyti; 2) nėra duomenų, kad siūlant susitaikymą kiekvienu atveju atsižvelgiama į nukentėjusio asmens apsaugos poreikius ar pakartotinio smurto riziką. Primygtinis susitaikymo siūlymas, neišaiškinant galimų tokio sprendimo rezultatų ir pasekmių, neatsižvelgiant į aukos interesus ir jos specifinę padėtį gali pažeisti Direktyvoje įtvirtintą aukos teisę į apsaugą nuo antrinės ir pakartotinės viktimizacijos.

Nors nėra pagrindo teigti, kad susitaikymas visuomet vertinamas paviršutiniškai, neatsižvelgiant į konkretaus atvejo aplinkybes, tačiau akivaizdu, kad tai, kaip tokiu atveju užtikrinamos nukentėjusio asmens teisės, priklauso nuo individualaus pareigūnų ir teisėjų požiūrio. Anot vieno tyrime dalyvavusių teisėjų, „*tą prisipažinimą susitaikymo atveju teisėjai labai griežtai vertina. Kad iš tikrųjų tas prisipažinimas būtų pilnas, aiškus ir visa kita. Tokiais atvejais, kai tas prisipažinimas yra, tai ir mažai tos galimybės vėliau smurtauti, nes dažniausiai tai būna tas, arba atsitiktinis atvejis, arba jei ir recidyvas, tai žmogus jau krypta ta linkme, kad*

98 BPK 212 str. 5 p., 214 str. 2 d., BK 38 str.

pasitaisyti, kad nebūtų to smurto artimoje aplinkoje. Nes kai matosi, kad tas smurtas tęsis ir tęsis, tai žinau ir teisėjai stengiasi, kad ilgiau jie nesusitiktų paskui“ (T1).

Apibendrinant, šiuo metu nukentėjusių ir jų šeimos narių fizinė apsauga nėra pakankama, tiek dėl teisinio reguliavimo spragų ir neišklaidos tokių priemonių skyrimo tvarkos, tiek ir dėl neįtvirtintos pareigos kiekvienu individualiu atveju atsižvelgti į aukoms ir jų šeimos nariams kylančią pakartotinio smurto, bauginimo ar keršto riziką. Tai sudaro prielaidas susidaryti situacijoms, kai asmenys, kurie, remiantis tiek Direktyva, tiek Įstatymu, turi teisę į apsaugą, ne visuomet gali šia teise pasinaudoti.

Apsaugos priemonės, taikomos baudžiamojo proceso metu, turėtų būti reglamentuotos BPK, o jų skyrimo tvarka ir

taikymo trukmė apibrėžta atsižvelgiant į nukentėjusiųjų ir jų šeimos narių apsaugos poreikius. Teisei į apsaugą turėtų būti skiriamas prioritetas ir taikant susitaikymo procedūrą – ji neturėtų būti taikoma tais atvejais, kai nukentėjusiam asmeniui kyla pakartotinio smurto rizika, bauginimo ar keršto grėsmė. Be to, nukentėjusiam asmeniui turi būti išsamiai ir suprantamai paaiškinti susitaikymo rezultatai ir pasekmės, kad jis galėtų priimti laisvanorišką ir informuotą sprendimą, ir kad nebūtų pamintos jo teisės ir interesai. Šiuo tikslu rekomenduotina detalai reglamentuoti tvarką, kaip vertinti pakartotinės ir antrinės viktimizacijos, bauginimo ar keršto riziką, taip pat ir taikant susitaikymo procedūrą, ypač smurto artimoje aplinkoje ir kitų Direktyvos prasme pažeidžiamų nukentėjusiųjų atvejais.

Bendrosios apsaugos priemonės baudžiamajame procese

Nors fizinės apsaugos priemonių reglamentavimas paliekamas valstybės diskrecijai, Direktyva tiesiogiai nustato bendrąsias apsaugos priemones, taikomas baudžiamajame procese.

Teisė išvengti kontakto

Direktyva įpareigoja valstybes sudaryti būtinas sąlygas, kad aukos, o prireikus ir jų šeimos nariai, išvengtų kontakto su nusikaltėliu patalpose, kuriose vykdomas baudžiamasis procesas (policijos nuovadose, prokuratūroje, teismuose), išskyrus atvejus, kai toks kontaktas reikalingas atliekant tyrimo ir kitus baudžiamojo proceso veiksmus.⁹⁹ Konkrečių priemonių Direktyva nedetalizuoja, išskyrus tai, kad naujose teismų patalpose turi būti atskiri laukiamieji aukoms.

BPK nenumato nukentėjusio asmens teisės ir atitinkamai institucijų pareigos užtikrinti, kad nereikalingo kontakto būtų išvengta, ir kaip šiuo aspektu užtikrinami nukentėjusiojo interesai, priklauso nuo pareigūnų suformuotos praktikos. BPK taip pat neįtvirtina minimalaus reikalingo kontakto principo, t.y. kad procesiniai veiksmai, reikalaujantys kontakto tarp aukos ir įtariamojo, būtų atliekami tik tuomet, kai tai tikrai būtina.

Dvi iš nukentėjusiųjų respondenčių teigė, jog turėjo dalyvauti akistatoje su įtariamoju. Viena jų pasakojo, kad kai vyko akistata, pareigūnai elgėsi labai griežtai ir profesionaliai. Buvo aiškiai pasakyta procedūros eiga, ji išvengė kontakto su sutuoktiniu be pareigūnų priežiūros. Po akistatos ji buvo pirmoji išleista iš policijos patalpų ir vyras liko policijos priežiūroje kurį laiką (N3). Tuo tarpu kita respondentė, pasakojo, kad prieš akistatą buvo pasiūlyta susitaikyti. Respondentei atsakius taikytis, per akistatą viską turėjo kartoti, ką jau buvo sakiusi pareigūnams, o akistatai pasibaigus abu kartu buvo išleisti (N4).

Siekiant tinkamo Direktyvos įgyvendinimo, tikslinga BPK tiesiogiai įtvirtinti nukentėjusiųjų ir jų šeimos narių teisę

išvengti nereikalingo kontakto, taip pat minimalaus kontakto tarp nukentėjusio ir įtariamojo/kaltinamojo principą atliekant procesinius veiksmus, bei parengti praktines gaires, kaip toks principas turėtų būti įgyvendinamas, pavyzdžiui, kontroliuojant nukentėjusių ir įtariamųjų ar kaltinamųjų atvykimo laikus, kad jie išvengtų susidūrimo koridoriuose, laukiamuosiuose ir pan.

Teisė į apsaugą nusikalstamų veikų tyrimo metu

Ši teisė apima pareigą aukų apklausas atlikti nepagrįstai nedelsiant, jų rengti kuo mažiau ir tik tuo atveju, jei tai tikrai būtina tyrimo tikslais, taip pat kad būtų atliekama kuo mažiau medicininių apžiūrų.¹⁰⁰ Be to, Direktyva numato aukos teisę ikiteisminio tyrimo metu būti lydima jų teisinio atstovo ar pasirinkto asmens.

BPK nėra įtvirtino tokio bendro principo kaip mažiausias kiekis procesinių veiksmų nukentėjusio asmens atžvilgiu, išskyrus nepilnametes nusikaltimų aukas ir aukas, kurioms gali kilti „psichinė trauma ar kitų sunkių pasekmių“ – tokie nukentėjusieji ikiteisminio tyrimo metu paprastai apklausiami ne daugiau nei vieną kartą.¹⁰¹ BPK nenumato nukentėjusiųjų teisės ikiteisminio tyrimo metu būti lydimiems pasirinkto asmens.

Nukentėjusiosios teigė, kad apklaustos buvo daugiau nei vieną kartą, tačiau tikslaus skaičiaus dauguma neprisiminė. Nei viena respondentė neįvardijo pernelyg dažnų medicininių apžiūrų kaip problemos. Interviu su pareigūnais metu, dauguma informantų nurodė, kad apklausų nebūna daug, priklausomai nuo situacijos jų įprastai būna 1-2: „<... > vienos apklausos metu, tegul jina būna šiek tiek ilgesnė, bet stengiamės išklausinėti visko, kiek įmanoma apie tą vakarą ar dieną, ar įvykį, kai vyko smurtas, kad

99 Direktyvos 19 str.

100 Direktyvos 20 str.

101 BPK 186 str. 2 d.

nuo iki apsiklaust, ar tai būtų vyras, ar tai moteris nukentėjusi, nesvarbu. Stengiamės viską iš karto, kad nereikėtų kviešti papildomai ir nesukeltų nemalonių prisiminimų ir pojūčių <... > jeigu padaugėja tų aplinkybių, kur klaustukas, tada jau pasitikslinam, bet irgi tai būna labai trumpa tada jau apklausa ir išskirtiniais atvejais” (ITP).

Smurto artimoje aplinkoje atvejais, nesant teisinio atstovo, lydinčio asmens dalyvavimas ir nukentėjusio asmens palaikymas viso baudžiamojo procesu metu galėtų ženkliai padėti aukai pilnavertiškai dalyvauti šiame procese. Toks asmuo gali būti tiek artimas giminaitis ar draugas, tiek ir socialinis darbuotojas ar kitas specialistas, pavyzdžiui, pagalbos nusikaltimų aukoms tarnybos darbuotojas.

Tyrime buvo siekiama išsiaiškinti, ar nukentėjusios nuo smurto turėjo informacijos ir galimybes būti lydimos kito asmens, pavyzdžiui, socialinio darbuotojo ar SPC darbuotojo, kuris galėtų išaiškinti proceso aplinkybes, tyrimo eigą ir reikalavimus baudžiamajame procese. Interviu medžiagos analizė rodo, kad respondentės neturėjo informacijos, kad jas gali lydėti socialinis darbuotojas ar SPC darbuotojas. Iš visų apklaustų respondentžių tik viena sakė, kad ją visur per apklausas ir ikiteisminiame procese lydėjo šeimos nariai, advokatas lydėjo tik teisme, apklausose ir ikiteisminiame procese advokatas nedalyvavo (N5). Kita respondentė minėjo, kad ją visur lydėjo draugė ir nieko nėra girdėjusi, kad gali lydėti socialiniai darbuotojai (N9).

Tyrimo medžiaga atskleidė, kad nuolatinio moralinio ir praktinio palaikymo nukentėjusios trūksta ne tik ikiteisminio tyrimo, bet ir bylos nagrinėjimo teisme metu. Anot vieno iš teisėjų, „kad pavyzdžiui tokiais atvejais, smurtiniais, fiziniiais atvejais, kad kažkoks socialinis darbuotojas, pavyzdžiui, palydėtų į tą teismą ar kažkokia ta priežiūra būtų nuo įvykio iki pat ten bausmės atlikimo pabaigos <... > Tai gal nepavadinčiau apsauga. Tiesiog kad palaikymas moralinis labiau. Kad tas nukentėjusysis nebūtų atėjęs vienas ir nežinodamas kaip čia teisme elgtis, ką čia daryt, ką čia kur sakyt, kur čia eiti. Ir jis stovi ten kampe, nieko nesupranta“ (T).

Kalbant su SPC darbuotojomis paaiškėjo, kad tokia paslauga nėra teikiama, tiek dėl to, kad nėra tokios praktikos, tiek ir dėl žmogiškųjų resursų bei finansavimo trūkumo. SPC veiklos aprašas taip pat nenumato tokios funkcijos kaip lydėjimas proceso (ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo) metu.

Igyvendinant Direktyvą, tikslinga BPK įtvirtinti bendrą principą dėl minimalaus kiekio procesinių veiksmų nukentėjusiųjų atžvilgiu, taip pat užtikrinti nukentėjusiosioms galimybę būti lydimos socialinio darbuotojo ar kito specialisto viso baudžiamojo proceso metu, numatant tokią funkciją SPC ar kitoms pagalbos aukoms tarnyboms, bei užtikrinant tinkamą tokios paslaugos finansavimą. Taip pat rekomenduotina BPK tiesiogiai įtvirtinti nukentėjusių teisę būti lydimiems proceso metu pasirinkto asmens, kad praktikoje tam nebūtų sudaromos nepagrįstos kliūtys, nebent kai šios teisės apribojimas yra būtinas tinkamam baudžiamajam procesui užtikrinti.

Teisė į privatumo apsaugą

Direktyva nustato nukentėjusiųjų teisę į privatumo apsaugą baudžiamojo proceso metu, tačiau ši teisė suformuluota gana

abstrakčiai.¹⁰² Numatyta bendra pareiga užtikrinti, kad kompetentingos institucijos baudžiamojo proceso metu galėtų imtis atitinkamų priemonių privatumui apsaugoti, tačiau konkrečios priemonės nėra detalizuojamos. Kaip privati informacija išskiriama informacija apie aukos asmenines savybes, į kurias atsižvelgiama atliekant individualų aukos įvertinimą (žr. kitą skyrių), aukų ir jų šeimos narių atvaizdai, bei nusikaltimo auka tapusio vaiko tapatybė. Valstybė taip pat įpareigojama skatinti žiniasklaidos savireguliaciją, kad būtų apsaugotas aukų privatumas.

Smurto artimoje aplinkoje kontekste privatumo apsauga aukoms yra itin svarbi – nukentėjusiosios dažnai jaučia gėdą dėl to, kas joms atsitiko, kadangi tai visuomenėje neretai siejama su asocialiu elgesiu ar gyvensena. Kaip teigė viena respondentė, „aš niekur nesikreipiau, nes man buvo baisiai gėda. Čia turbūt kiekviena moteris tą patyrusi pajaučia. Visų pirma, kad pas mane šeimos tokių dalykų nebūdavo (nusiųjau). Ir man atrodydavo prisipažint šeimai, draugam, artimiesiems, kad mane mušė...“ (N).

„Ateini per ilgą koridorių, klausia: kas čia smurtauja? Kas čia nukentėjusi tokia? Ko jūs čia atėjot? Ten reikia prie visų stoti prie langelio ir garsiai sakyti, ko tu atėjai... Tiesiog nesinorėtų viešumos, o čia visiškai pilna viešumos“ (N)

BPK įtvirtina bendrą asmens teisę į privatumo apsaugą – kiekvienas asmuo turi teisę, kad būtų gerbiamas jo ir jo šeimos privatus gyvenimas, o ši teisė gali būti apribota tik Kodekso numatyta tvarka ir atvejais.¹⁰³ Jeigu baudžiamasis procesas nutraukiamas, visa apie privatų asmens gyvenimą surinkta informacija turi būti nedelsiant sunaikinta.¹⁰⁴ BPK numato ir privačių asmens duomenų, esančių ikiteisminio tyrimo duomenimis, apsaugą bei draudžia daryti kopijas ikiteisminio tyrimo medžiagos, kai duomenys yra apie privatų proceso dalyvių gyvenimą.¹⁰⁵

Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas įtvirtina bendrą asmenų teisę į privatumo apsaugą ir tokios teisės įgyvendinimo tvarką, tačiau jame nėra nuostatų, susijusių su nusikaltimo aukomis tapusių asmenų privačiais duomenimis.¹⁰⁶ Visuomenės informavimo įstatymas reguliuoja privataus gyvenimo apsaugą skelbiant viešą informaciją, ir nustato, kad privati informacija be asmens sutikimo gali būti skelbiama tik tais atvejais, kai ji

102 Direktyvos 21 str.

103 BPK 44 str. 9 d.

104 BPK 161 str.

105 81 str.

106 Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas, 1996 m. birželio 11 d. Nr. I-1374, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=400103

padedą atskleisti įstatymų pažeidimus ar nusikalstamas veikas, taip pat kai informacija yra pateikiama viešai nagrinėjant bylą.¹⁰⁷

Taigi nukentėjusių asmenų teisę į privatumą apsaugą ir šios teisės užtikrinimo tvarka nėra tiesiogiai numatyta BPK, jos nereglamentuoja ir kiti teisės aktai, todėl manytina, kad dabartinis reguliavimas nepakankamai užtikrina nukentėjusiųjų, ypač pažeidžiamų, privatumą apsaugą. Kad privatumas ne visada tinkamai užtikrinamas ir praktikoje, atskleidė vienos respondentės itin kritiškai įvertintas informacijos apie jos atvejį paskelbimas vietos laikraštyje, kriminalinėje skiltyje: „*įdeda vardo inicialus, gimimo metus, gatvę, viskas. Tuo metu man, MAN, buvo gėda eit į gatvę. <...> nes buvo parašyta, kad rovė plaukus. Šeimos konfliktas ir rovė plaukus. Taip ir buvo aišku. Kaip seniau – gatvėj šnekasi, vengia. <...> Dabar, aišku, tiek laiko praėjo, aš nesijaučiu kažkokia*

107 Visuomenės informavimo įstatymas, 1996 m. liepos 2 d. Nr. I-1418, 14 str. 3 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc?p_id=478453

pralaimėjus kažką ar kažką tokio. Bet tuo metu atrodo, tai viskas. VISKAS“ (N). Dėl tokio paviešinimo respondentė abejojo, ar dar kartą ryžtųsi kreiptis į teisėsaugą.

Taigi šiuo atveju nukentėjusiosios teisė į privatumą buvo apribota, kadangi buvo paviešinti jos inicialai, gimimo metai ir gyvenamoji vieta, t.y. privatūs asmens duomenys, iš kurių buvo galima nustatyti nukentėjusiosios tapatybę. Nors valstybės institucijos turi pareigą informuoti visuomenę, pažymėtina, kad kiekvienu individualiu atveju turėtų būti vertinama, ar skelbiama informacija dera su Direktyvoje įtvirtinta aukų teisė į privatumą apsaugą, ypač tais atvejais, kai kalbama apie pažeidžiamas aukas, pavyzdžiui, artimųjų smurto, seksualinės prievartos, prekybos žmonėmis aukas. Įgyvendinant Direktyvą, tikslinga riboti privačių duomenų apie pažeidžiamus nukentėjusius asmenis sklaidą ir skelbti tokius duomenis tik su nukentėjusio asmens sutikimu.

Specialiųjų apsaugos poreikių vertinimas. Specialiosios apsaugos priemonės

Direktyva numato pareigą atlikti individualių kiekvienos aukos įvertinimą, siekiant nustatyti, ar auka turi specialių apsaugos poreikių baudžiamajame procese.¹⁰⁸ Tokio vertinimo tikslas yra identifikuoti labiau pažeidžiamas aukas, kurioms gresia didesnė pakartotinės viktimizacijos, bauginimo ir keršto rizika.

Individualiame įvertinime visų pirma atsižvelgiama į:

- aukos asmenines savybes;
- nusikaltimo rūšį ar pobūdį;
- nusikaltimo aplinkybes.

Direktyvoje numatyta, kad „[a]tliekant asmeninį įvertinimą, ypatingas dėmesys skiriamas aukoms, kurios patyrė daug žalos dėl nusikaltimo sunkumo, aukoms, kurios nukentėjo nuo nusikaltimo dėl šališkumo arba diskriminacijos motyvų, kai šiuos motyvus galima visų pirma susieti su aukų asmeninėmis savybėmis, ir **aukoms, kurių santykis su nusikaltėliu ir priklausymas nuo jo daro jas ypač pažeidžiamas, terorizmo, organizuoto nusikalstamumo, prekybos žmonėmis, smurto dėl lyties, artimųjų smurto, seksualinio smurto ar išnaudojimo, neapykantos nusikaltimų aukoms bei aukoms su negalia.**“¹⁰⁹

Individualūs vertinimai turi būti atliekami pačiai aukai aktyviai dalyvaujant, atsižvelgiama į jų pageidavimus, įskaitant ir nenorą naudotis specialiomis apsaugos priemonėmis. Vaikai Direktyvoje tiesiogiai pripažįstami kaip turintys specialių apsaugos poreikių, kuriems visais atvejais taikytinos specialiosios apsaugos priemonės.

Nustaćius, jog auka tokių poreikių turi, jai turi būti suteikiama galimybė naudotis tokiomis priemonėmis kaip: apklausos tam skirtose arba pritaikytose patalpose, atliekamos tinkamai parngtų specialistų arba jiems dalyvaujant, ir visada atliekamos

tų pačių asmenų, išskyrus atvejus, kai tai prieštarauja tinkamam teisingumo vykdymui.¹¹⁰ Seksualinio smurto, smurto dėl lyties ar artimųjų smurto atvejais, aukai pageidaujant, apklausas vykdo tos pačios lyties asmuo (nebent jas vykdo prokuroras ar teisėjas).

Teisme aukoms, turinčioms specialių apsaugos poreikių, turi būti suteikta galimybė duoti parodymus ryšių technologijomis, taip pat ir nebūnant teismo salėje, ar naudotis kitomis priemonėmis, užtikrinant, kad aukos ir kaltinamieji vieni kitų nematytų; taip pat privaloma užtikrinti, kad būtų išvengta su nusikalstama veika nesusijusių nereikalingų klausimų apie aukos asmeninį gyvenimą, bei sudaryti galimybes rengti uždarus teismo posėdžius.

Direktyva ypatingą dėmesį skiria vaikų apsaugai – vaikams visais atvejais taikomos ne tik šios specialiosios priemonės, bet ir papildoma apsauga:

- Įrodymams naudojami vaikų apklausų garso ir vaizdo įrašai
- Vaikui paskiriamas specialus atstovas, jeigu nėra galimybės jį atstovauti tėvams ir kitiems teisėtiems atstovams
- Jeigu vaikui priklauso valstybės garantuojama teisinė pagalba, jis turi teisę į asmenines, konkrečiai jam, o ne jo atstovui, teikiamas teises konsultacijas

Dalis specialiųjų apsaugos priemonių jau reglamentuota BPK perkeliant ES direktyvas dėl kovos su prekyba žmonėmis ir seksualiniu vaikų išnaudojimu – tiesiogiai įtvirtintos apsaugos priemonės jaunesnių nei 18 metų nukentėjusiųjų atžvilgiu, bei numatyta galimybė jomis naudotis ir suaugusioms nusikaltimų aukoms, jeigu netaikant šių priemonių joms „gali būti psichinė trauma ar kitokių sunkių pasekmių.“¹¹¹ Tokios priemonės apima, pavyzdžiui, teisę į neviešą teismo posėdį, minimalų apklausų

108 Direktyvos 22 str.

109 Direktyvos 22 str. 3 d.

110 Direktyvos 23 str.

111 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 9, 185, 186, 275, 276, 283 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas, 2014 m. liepos 17 d. Nr. XII-1080, <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?a=478492&b=>

kiekį, galimybę duoti parodymus ryšių technologijomis, gauti klausimus per atstovą arba teismo posėdžio pirmininką.¹¹²

Tačiau BPK nereglamentuoja, kokia institucija ir kokiais kriterijais vadovaujantis vertina psichinės traumos ar kitų sunkių pasekmių tikimybę. Kita vertus, tokios formuluotės kaip „psichinė trauma“ ir „kitos sunkios pasekmės“ suponuoja, kad tam, jog asmuo galėtų pasinaudoti apsaugos priemonėmis, galima žala turi būti itin rimta. Tuo tarpu iš Direktyvos nuostatų matyti, kad apsaugos priemonės taikomos atsižvelgiant ne į galimas pasekmes, kurias gali būti sudėtinga įvertinti ir numatyti, o į pačios aukos asmenines savybes, nusikaltimo pobūdį, ir santykį tarp aukos ir kaltinamojo. Tam, kad būtų nustatyti specialūs apsaugos poreikiai ir suteikiama galimybė naudotis apsaugos priemonėmis, užtenka, kad auka atitiktų tam tikrus kriterijus, kurie įrodo galimą jos pažeidžiamumą procese. Pavyzdžiui, prekybos žmonėmis aukomis neretai tampa jauni,

112 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 9, 185, 186, 275, 276, 283 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas, 2014 m. liepos 17 d. Nr. XII-1080,

<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps?a=478492&b=>

Teisė į pagalbą

Nusikaltimų aukų ir jų šeimos narių teisė gauti nemokamą konfidencialią pagalbą yra viena pamatinių Direktyvos teisių. Ši teisė Lietuvoje pakankamai nauja, ir pirmą kartą įtvirtinta Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme. Direktyva numato pareigą ne tik užtikrinti tokių paslaugų teikimą, bet ir sudaryti sąlygas institucijoms ir įstaigoms nukreipti aukas į tokią pagalbą teikiančias tarnybas. Tarnybos gali būti steigiamos kaip valstybinės įstaigos ir kaip nevyriausybinės organizacijos, o galimybė gauti tokią pagalbą neturi priklausyti nuo to, ar auka pateikė oficialų skundą teisėsaugai.

Direktyvoje išskiriama dvejopo pobūdžio pagalba:¹¹³

■ **Bendrosios paslaugos**, nemokamai ir konfidencialiai teikiamos visoms nusikaltimų aukoms.

Privaloma teikti bent šias:

- 1) informaciją, konsultacijas ir pagalbą, susijusią su aukų teisėmis bei aukų vaidmeniu baudžiamajame procese, įskaitant pasirengimą dalyvauti teismo posėdyje;
- 2) informaciją apie specializuotos pagalbos tarnybas arba nukreipimą į tokias tarnybas;
- 3) emocinę, ir esant galimybei, psichologinę pagalbą;

„Aš niekur nesikreipiau – nežinojau kur. Tik į policiją paskambinau ir nuo to viskas prasidėjo. Man labiausiai padėjo SPC darbuotoja, nes ji man pati paskambino“ (N)

113 Direktyvos 8 ir 9 str.

socialiai pažeidžiami asmenys, įviliojami apgaule ar prievarta, neretai stipriai įbauginti arba priklausomi nuo kaltinamųjų per užmegztus artimus santykius. Taigi tokių objektyvių aplinkybių turėtų pakakti, kad auka turėtų galimybę naudotis specialiomis apsaugos priemonėmis, netgi jeigu nėra įrodymų, jog proceso metu jai kiltų psichinė trauma ar kitų sunkių pasekmių.

Tyrimo medžiaga atskleidė, kad jokiame etape – nuo pirmo kontakto su policijos pareigūnais iki nagrinėjimo teisme – rizika nukentėjusiesiems bei jų specialieji apsaugos poreikiai nėra vertinami. Apibendrinant, rekomenduotina papildyti BPK nuostatas, detalizuojant specialių apsaugos poreikių vertinimo tvarką, numatant už įvertinimą atsakingas institucijas ir nustatant konkretesnius specialiųjų apsaugos priemonių taikymo pagrindus. Individualų vertinimą atlikti gali teisėsaugos institucijos arba pagalbos aukoms tarnybos; įvertinimas taip pat gali būti atliekamas skirtingų institucijų skirtingose proceso stadijose (pavyzdžiui, ikiteisminėje ir teismo) pasitelkiant metodines gaires ir specializuotus klausimynus.

4) konsultacijas finansiniais ir praktiniais su nusikaltimu susijusiais klausimais;

5) konsultacijas antrinės ir pakartotinės viktimizacijos, bauginimo ir keršto rizikos prevencijos klausimais.

■ **Specializuotos paslaugos** specialių poreikių turinčioms nusikaltimų aukoms, kurios papildytų bendrąsias paslaugas:

1) prieglobstis ar kitas laikinas apgyvendinimas aukoms, kurioms reikia saugios vietos dėl gresiančios antrinės ir pakartotinės viktimizacijos, bauginimo ir keršto;

2) tikslinė integruota pagalba specialių poreikių turinčioms aukoms, pavyzdžiui, seksualinio smurto, smurto dėl lyties ar artimųjų smurto aukoms.

Tikslinė integruota pagalba – tai pagalba, teikiama atsižvelgiant į santykį tarp aukos, pažeidėjo ir vaikų, jų platesnę socialinę aplinką, faktinę aukos situaciją. Artimųjų smurto atveju situacijos dažnai būna itin sudėtingos, nes nukentėjęs asmuo ir vaikai gyvena tame pačiame būste su įtariamuoju, neretai aukos nenori nutraukti santykių, arba negali to padaryti dėl įvairių priežasčių – baimės, finansinės priklausomybės, socialinio spaudimo, jaučiamų moralinių išpareigojimų. Taigi pagalba tokioms nukentėjusiosioms turi būti teikiama atsižvelgiant į visą situacijos kompleksiskumą.

Lietuvoje bendrosios paslaugos nusikaltimų aukoms nėra teikiamos. Perkeliant Direktyvą, reikės ne tik įtvirtinti nusikaltimų aukų teisę į nemokamą pagalbą ir nustatyti tokių paslaugų teikimo tvarką, bet ir faktiškai sukurti paslaugų sistemą, steigiant pagalbos aukoms tarnybų tinklą. Specializuotos paslaugos Lietuvoje teikiamos smurto artimoje aplinkoje aukoms, nuo smurto ir prievartos nukentėjusiesiems vaikams, prekybos žmonėmis ir prostitucijos aukoms, tačiau įstatymiškai reglamentuotas yra tik specializuotos pagalbos teikimas smurto artimoje aplinkoje aukoms – įstatymas numato, kad smurtą patyręs asmuo turi

teisę gauti specializuotą kompleksinę pagalbą, o tokią pagalbą teikia specializuotos pagalbos centrai.¹¹⁴ Kitoms aukų grupėms teikiama specializuota pagalba nėra reglamentuota ir valstybė įstatymo lygmeniu nėra įsipareigojusi tokią pagalbą teikti.

Psichologinės, socialinės, teisinės pagalbos svarbą smurto artimoje aplinkoje aukoms pažymėjo ne vienas tyrimo metu kalbintas pareigūnas ir teisėjas. *Per teismo posėdį, tai su juo visą laiką turėtų dirbt psichologas. Ir jau po įvykio, jeigu su juo dirbtų kažkas, jis suprastų visą tą situaciją, galbūt ir parodymai būtų, ir apklausa visai kitokia, nes aš nežinau ar jie susitaiko, kad pradeda išsukinėti tą smurtautoją, ar prigąsdina jį, aš nežinau* (T).

Tokiai nuomonei pritarė ir vienas iš tyrime dalyvavusių prokurorų: *„Socialinė ir teisinė pagalba turėtų galbūt eiti kartu, bet pirmoje vietoj aš vis dėlto sakyčiau, kad tai yra psichologinė. Ir ne dėl to, kad teisininkai sakytų – mums lengviau būtų bylas tirti – ne. Dėl to, kad iš tikrųjų, kai žmogui reikalinga pagalba, jis galėtų pats tinkamai įvertinti situaciją ir priimti sprendimą*“ (P).

Šiuo metu specializuotą pagalbą nukentėjusiems nuo smurto asmenims – moterims, vyrams ir vaikams – teikia 16 centrų.¹¹⁵ SPC veiklos aprašas¹¹⁶ numato, jog SPC: išsiaiškina esamą padėtį ir emociškai palaiko; informuoja apie teikiamą pagalbą; asmeniui sutikus tokią pagalbą priimti, sudaro individualų pagalbos priemonių planą; bendradarbiaudamas su kitomis pagalbam teikiančiomis organizacijomis ir specialistais, teikia juridinę, psichologinę pagalbą, konsultuoja praktiniais klausimais, tarpininkauja tarp smurtą patyrusio asmens ir kitų įstaigų ir institucijų, pavyzdžiui, gydymo įstaigų, krizių centrų, socialinių paslaugų įstaigų. Apgyvandinimo paslaugas „moterims ir vaikams, negalintiems gyventi savo namuose dėl artimųjų smurto“ teikia krizių centrai.¹¹⁷

Iš veiklos aprašo matyti, kad SPC teikia visas Direktyvoje nustatytas privalomas teikti paslaugas. Tačiau įgyvendinant Direktyvą, paslaugų teikimas turi būti ne tik teisiškai reglamentuotas – jos turi būti faktiškai prieinamos asmenims, taigi ir adekvačiai finansuojamos. Kalbinti SPC specialistai nurodė, jog priėmus Įstatymą labai išaugo jų darbo krūvis, tačiau dėl mažo SPC finansavimo trūksta žmogiškųjų resursų. SPC, kurių darbuotojai buvo apklausti, dalis personalo dirba arba puse etato, arba savanoriškais pagrindais. Tiesa, viena respondentė nurodė, kad nors lėšų ir trūksta, tačiau yra šioks toks stabilumas dėl SPC programos: *„etatai yra maži, psichologas ir teisininkas dirba savanoriškai, tačiau pasikeitė tai, kad yra toks stabilumas – yra SPC programa*“ (S). Visgi didžioji dalis apklaustų respondenčių teigė manančios, jog su dabartine specialiosios pagalbos teikimo aukoms finansavimo tvarka tinkamai užtikrinti pagalbos teikimo nėra įmanoma.

Atsakant į klausimą, kokios pagalbos labiausiai reikia aukoms, SPC darbuotojos teigė, kad būtina kompleksinė pagalba: *„reikia kompleksinės pagalbos, į kurią įeina tiek teisinė pagalba,*

palaikymas, informavimas, konsultavimas, psichologinis palaikymas, psichologinis konsultavimas“. Kita respondentė teigė, jog *„svarbiausias yra informavimas ir konsultavimas. Dažnai smurtautojas tiek naudodamas psichologinį, tiek ekonominį smurtą sudaro tokias sąlygas, kad aukos nebesuvokia savo teisių. Jos yra įbauginamos*“. Iš esmės visų rūšių pagalba – teisinė, psichologinė, socialinė – SPC specialistų įvertinta kaip vienodai svarbi. Kompleksinės pagalbos prieinamumas yra geresnis didelių miestų gyventojams: *„sakyčiau Vilniaus miesto gyventojai turi geresnes sąlygas paramai gauti negu provincijos*“. Didžioji dauguma respondentų nurodė, jog esminė problema yra ta, jog apskritai nežinoma apie galimybę gauti tokią pagalbą. *„Visų pirma reikia žinotumo, kad apskritai tokia pagalba yra*“.

Tam, kad nusikaltimų aukos galėtų naudotis pagalba, Direktyva numato pareigą institucijoms informuoti aukas apie tokią pagalbą teikiančias tarnybas, o valstybei taip pat numatoma pareiga sudaryti palankias sąlygas institucijoms aukas į tarnybas nukreipti. Išgaliojus Įstatymui, kurį laiką nukreipimo į pagalbos tarnybas sistema tinkamai neveikė, todėl priimti Įstatymo pakeitimai, įpareigoję policijos pareigūnus informuoti smurtą patyrusį asmenį, kad su juo susieks SPC, ir nedelsiant apie įvykį pranešti SPC, perduodant nukentėjusio asmens duomenis, kad SPC galėtų susiekti ir pasiūlyti pagalbą.¹¹⁸

Respondentės teigiamai įvertino, kad su jomis susisiekiama SPC darbuotoja ir pagalba yra pasiūloma: *„aš niekur nesikreipiau – nežinojau kur. Tik į policiją paskambinau ir nuo to viskas prasidėjo. Man labiausiai padėjo SPC darbuotoja, nes ji man paskambino*“ (N8). *„Man paskambino (SPC darbuotoja – aut. past.), telefonu pakalbėjom ir po to susitikom. Buvo tikrai labai daug gerų dalykų, po to psichologinė pagalba, teisinė pagalba. Teigiamai vertinu*“ (N4). *„Policija pranešė moterų krizių centrui, kur moterys siuntė man straipsnius, kaip elgtis teismo metu, skambindavo, domėjosi, aš irgi daug klausdavau*“ (N9).

Kelios respondentės, savarankiškai susiradusios informaciją internete ar draugių patariamoms, pačios kreipėsi į krizių centrus ar SPC (N1, N2, N3, N6). Viena respondentė tik po to, kai kreipėsi pagalbos į SPC, ryžosi kviesti policiją ir fiksuoti smurto atvejus (N6). Kita respondentė minėjo, kad apie krizių centrą sužinojo atsitiktinai, išsikalbėjusi su socialine darbuotoja, kuomet kreipėsi dėl socialinės paramos savivaldybėje. Kai kurios į krizių centrą kreipėsi ne pirmą kartą, iš esmės žinojo informaciją ir tikėjosi pagalbos, siekiant pabėgti nuo smurtinių santykių. Kitos nežinojo, kur kreiptis, nors sakė, kad kažką girdėjo per televiziją, kad tokie centrai yra, bet kaip ten patekti, nebuvo aišku. Dalis respondenčių apie centrus, kur gali gauti pagalbą sužinojo iš policijos, iškvietus pareigūnus į įvykio vietą. Pareigūnai palikdavo nukentėjusiosioms skrajutes/lankstinukus, informuojančius apie galimybę gauti pagalbą (N4, N7).

Dauguma respondenčių centruose gautą pagalbą įvertino teigiamai, nurodydamos, kad gavo daug naudingos informacijos ir moralinio palaikymo. Kita vertus, kritinių pastabų buvo išsakyta dėl alternatyvios gyvenamosios vietos, kurią teikia savivaldybių krizių centrai ir nevyriausybinių organizacijų. Viena respondentė negalėjo pasinaudoti vienos organizacijos teikiamomis prieglaudos paslaugomis, kadangi buvo iškelta sąlyga atvykti tik su mažais vaikais, o paaugusius jos vaikus priimti atsisakyta. Be

114 Įstatymo 8 ir 10 str.

115 Nors Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos svetainėje prie SPC įtrauktas ir Vyrų krizių centras, remiantis informacija, pateikiama Vyrų krizių centro svetainėje, šis centras teikia pagalbą krizę išgyvenantiems vyrams, taip pat smurtą artimoje aplinkoje naudojantiems/naudojusiems vyrams, o ne specializuotą kompleksinę pagalbą nuo smurto nukentėjusiems vyrams, todėl jis nelaikytinas pagalbos aukoms tarnyba direktyvos prasme. Interviu su SPC darbuotojomis metu nustatyta, kad SPC pagalba teikiama moterims, ir vyrams, taip pat kartais ir vaikams, arba jie nukreipiami į specializuotas, vaikams pritaikytas paslaugas.

116 Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2012 m. gegužės 7 d. įsakymas Nr. A1-227 „Dėl specializuotos pagalbos centrų veiklos aprašo patvirtinimo“

117 Vilniaus miesto krizių centro nuostatai, patvirtinti Vilniaus miesto savivaldybės tarybos 2012 m. spalio 17 d. sprendimu Nr. 1-835

118 Įst. 9 str.

to, analizuojant respondenčių patirtis ieškant paramos krizių centruose išryškėjo socialinės padėties skirtumai. Aukštesnio socialinio sluoksniu nukentėjusios arba iš viso nesikreipė į šias įstaigas arba negalėdamos pritaipyti prie pasiūlytų gyvenimo sąlygų, ieškojo pagalbos savarankiškai.

„Aš išbandžiau ir tą galimybę į krizių centrą. Pagalvojau: gal ten yra kažkur koks kambariukas, kažkoks kompiuteris, kad pasiieškoti kur nuomotis greit, bet kai nuvažiauvau ir pamaciau tokias luženas, tokį visiškai asocialumą, man net slogu pasidarė ir dėl vaiko, kad negi mes čia liksime? Ir tuoj pat išėjom tą pačią sekundę ir kažkaip tai ieškojau, va tą radom kur nuomotis, nes norisi ir toliau gyventi pilnavertį gyvenimą“ (N1).

Iš respondenčių atsakymų matyti, kad informacijos šaltiniai apie paslaugas SPC ir krizių centruose yra labai įvairūs. Dažniausiai minėta, kad informaciją gauna iš policijos arba su jomis po įvykio susisiekiama pačios SPC darbuotojos. Dalis respondenčių informacijos ieško internete. Vos kelios respondentės nesikreipė į specializuotą pagalbą teikiančias įstaigas ir individualiai ieško reikiamos paslaugos. Draugų ir pažįstamų parama taip pat

labai svarbi ieškant informacijos ir kreipiantis į SPC. Iš esmės respondentės labai gerai vertina joms suteiktą pagalbą, igalinant jas įveikti patirto smurto pasekmes. Tačiau buvo išsakyta keletas kritinių pastabų dėl ribojimo gauti apgyvendinimo paslaugas su vaikais.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad nukentėjusios yra patenkintos teikiamomis paslaugomis. Nukreipimo į SPC sistema tobulintina (SPC trūksta daugiau informacijos apie konkrečius atvejus, ne visada nurodomi nukentėjusio asmens kontaktai ar kokiu laiku jiems patogiu būtų sulaukti skambučio), tačiau šias problemas galima spręsti formuojant ir gerinant praktiką be papildomo reglamentavimo. Tačiau siekiant užtikrinti, kad Direktyvos teisė į nemokamą pagalbą nebūtų tik formali, ir tokia pagalba galėtų naudotis visi, kam ji priklauso, būtina užtikrinti tinkamą tokių paslaugų finansavimą ir informacijos apie tokias paslaugas sklaidą. Visuomenės informavimas būtinas, kad nukentėję nuo smurto galėtų kreiptis pagalbos ir tais atvejais, kai apie patirtą nusikaltimą nėra pranešta teisės saugai.

Rekomendacijos

Statistikos rinkimas

Visapusiškai įvertinti situaciją dėl smurto artimoje aplinkoje, nuo pat įvykio užregistravimo iki bylos nagrinėjimo pabaigos, trukdo tinkamai renkamos ir pateikiamos statistikos trūkumas (pavyzdžiui, skirtos apsaugos priemonės, išnagrinėtų bylų skaičius pagal smurto formas, pritaikytos baudžiamojo poveikio priemonės ir pan.). Rekomenduotina gerinti su smurtu artimoje aplinkoje susijusios statistikos rinkimą ir pateikimą prokuratūros ir teismų grandyse.

Taikomi apibrėžimai

Rekomenduotina suderinti *aukos* ir *šeimos narių* apibrėžimus su Direktyvoje numatytais, o smurto artimoje aplinkoje atvejais taikyti vienodą, Įstatyme ir Direktyvoje plačiau suformuluotą artimos aplinkos apibrėžimą. Remiantis vėliausia tarptautine praktika ir tyrimais, apibrėžti atskirų formų – fizinį, psichinį, seksualinį, ekonominį – smurtą, įtvirtinant nebaigtinį kiekvienos formos smurto išraiškų sąrašą bei įtraukiant naujas smurto išraiškas (pavyzdžiui, psichinį smurtą internete). Supažindinti baudžiamosios teisės praktikus su šiuo sąrašu parengiant metodines rekomendacijas/gaires.

Bendravimas su nusikaltimų aukomis

Rekomenduotina policijos pareigūnams ir kitiems praktikams, susiduriantiems su nusikaltimų aukomis (prokuratūrai, teismams, pagalbos tarnybų darbuotojams, gydytojams, gydymo įstaigų darbuotojams, kitų įstaigų specialistams), parengti bendravimo su nusikaltimų aukomis metodines gaires, išskiriant Direktyvos prasme pažeidžiamų nusikaltimų aukų kategorijas (vaikų, artimųjų smurto, seksualinio smurto ir kt.) ir bendravimo su jomis specifiką. Tikslinga tokias gaires ne tik parengti, bet ir vykdyti mokymus, kaip tinkamai jas taikyti praktikoje.

Informacijos teikimas

Tikslinga pildyti ir koreguoti BPK nuostatas, detaliau reglamentuojant informacijos teikimo nukentėjusiesiems tvarką, tiek pirminės būtinosios informacijos, tiek ir informacijos apie ikiteisminio tyrimo eigą ir priimamus sprendimus. Rekomenduotina rengti informacinius bukletus, kitą dalomąją medžiagą, kurioje išsamiai informacija pateikiama paprasta ir suprantama kalba. Taip pat rekomenduotina skelbti nukentėjusiesiems būtiną informaciją internetinėse svetainėse, į kurias policijos pareigūnai ir kitų valstybės institucijų atstovai galėtų aukas nukreipti.

Vertimas

Rekomenduotina išsamiau ir detaliau reglamentuoti vertimo paslaugų teikimą nukentėjusiesiems, bei numatyti tvarką, kuria vadovaujantis vertinami vertimo paslaugų poreikiai.

Mediacija/atkuriamasis teisingumas

Rengiantis mediacijos instituto įvedimui rekomenduotina įstatymų projektų stadijoje jį suderinti su Direktyvos keliamais reikalavimais. Direktyva numato konkrečias sąlygas, kuriomis privaloma vadovautis taikant mediaciją.

Teisinė pagalba

Rekomenduotina įtvirtinti bendrą nukentėjusių asmenų teisę gauti nemokamą pirminę ir antrinę teisinę pagalbą. Nustatomos sąlygos neturėtų būti tokios ribojančios, kad paneigtų pačią teisę, pavyzdžiui, pagalbos teikimas tik vienu klausimu vienos kategorijos byloje. Tikslinga tokios pagalbos teikimą, apimančią nukentėjusio interesų atstovavimą baudžiamojo proceso metu, nukentėjusio asmens ar jo atstovo pageidavimu užtikrinti Direktyvos prasme pažeidžiamoms nusikaltimų aukoms, tokioms kaip

vaikai ir nepilnamečiai, artimųjų smurto, seksualinio smurto, prekybos žmonėmis aukos.

Teisė į fizinės apsaugos priemones ir rizikos vertinimas

Rekomenduotina bendrą nukentėjusių asmenų ir jų šeimos narių teisę į apsaugą, apsaugos priemones, jų tikslus, skyrimo pagrindus, sąlygas ir tvarką aiškiai reglamentuoti BPK, kad apsauga prireikus galėtų naudotis tiek smurto artimoje aplinkoje, tiek kitų nusikaltimų aukos. Rekomenduotina nustatyti antrinės ir pakartotinės viktimizacijos, bauginimo ar keršto rizikos vertinimo metodiką (specializuotus klausimynus), kurią galėtų taikyti teisėsaugos pareigūnai ir pagalbos tarnybų darbuotojai, nustatydami riziką kiekvienu individualiu atveju. Vertinimo išvadomis taip pat galėtų remtis teismai, skirdami apsaugos priemones. Tikslinga svarstyti apsaugos priemonių, taikomų ne baudžiamajame procese, reglamentavimą.

Bendrosios apsaugos priemonės: teisė išvengti kontakto, minimalus procesinių veiksmų kiekis, teisė į privatumą

- Tikslinga BPK tiesiogiai įtvirtinti minimalaus kontakto tarp nukentėjusio ir įtariamojo/kaltinamojo principą, bei parengti praktines gaires, kaip toks principas turėtų būti įgyvendinamas, pvz., kontroliuojant nukentėjusių ir įtariamųjų ar kaltinamųjų atvykimo laikus, kad jie išvengtų susidūrimo koridoriuose, laukiamuosiuose ir pan.
- Rekomenduotina BPK įtvirtinti bendrą principą dėl minimalaus kiekio procesinių veiksmų nukentėjusiųjų atžvilgiu, taip pat užtikrinti nukentėjusiosioms galimybę būti lydimoms socialinio darbuotojo ar kito specialisto viso baudžiamojo proceso metu, numatant tokią funkciją SPC ar kitoms pagalbos aukoms tarnyboms, bei užtikrinant tinkamą tokios paslaugos finansavimą. Taip pat rekomenduotina BPK tiesiogiai įtvirtinti nukentėjusių teisę būti lydimiems proceso metu pasirinkto asmens, kad praktikoje tam nebūtų sudaromos nepagrįstos kliūtys, nebent kai šios teisės apribojimas yra būtinas tinkamam baudžiamajam procesui užtikrinti.
- Rekomenduotina riboti privačių duomenų apie pažeidžiamus nukentėjusius asmenis sklaidą, ypač kai iš jų galima nustatyti nukentėjusiojo tapatybę, ir skelbti tokius duomenis tik su nukentėjusio asmens sutikimu.

Specialiosios apsaugos priemonės. Specialiųjų apsaugos poreikių vertinimas

Rekomenduotina pildyti BPK nuostatas, detalizuojant specialiųjų apsaugos poreikių vertinimo tvarką, numatant už įvertinimą atsakingas institucijas įvairiose proceso stadijose ir nustatant konkretesnius specialiųjų apsaugos priemonių taikymo pagrindus.

Teisė į pagalbą

Rekomenduotina priimti specialų įstatymą, įtvirtinantį bendrą nusikaltimų aukų teisę į nemokamą konsultacinę, psichologinę ir kitą pagalbą, nustatant tokių paslaugų teikimo ir finansavimo tvarką, įsteigiant pagalbos aukoms tarnybų tinklą, užtikrinant tinkamą tokių paslaugų finansavimą ir informacijos apie šias paslaugas sklaidą. Tokiame įstatyme tikslinga išskirti specializuotas

pagalbos, papildančios bendrąsias paslaugas, teikimą Direktyvos prasme specialiųjų poreikių turinčioms aukoms (pvz. vaikams, seksualinės prievartos, prekybos žmonėmis, neapykantos nusikaltimų aukoms ir kt.).

Specialistų mokymai, bendradarbiavimas ir visuomenės švietimas

Rekomenduotina vykdyti žinių ir praktinių įgūdžių mokymus pareigūnams, prokurorams, teisėjams, teisminių institucijų, pagalbos tarnybų darbuotojams, kitų institucijų atstovams, teisininkams ir kitiems praktikams, tiesiogiai susiduriantiems su nusikaltimų aukomis. Rekomenduotina bendradarbiauti su kitomis ES šalimis, keičiantis gerąja praktika ir konsultuojantis su individualiais atvejais. Būtina vykdyti visuomenės švietimą ir prevenciją, atliekant mokslinius tyrimus, organizuojant švietimo kampanijas, skleidžiant informaciją internetu ir kitais būdais, ypač pasiekiant tikslines grupes – vaikus, socialiai pažeidžiamus asmenis, artimųjų smurto, seksualinio smurto ir kitas Direktyvos prasme pažeidžiamas aukas.

